

ნიკო ჯავახიშვილი

ასოცირებული პროფესორი, თსუ

*კუძღვნი დიდი ბების – სოფიო ზაქარიას
ასულ გამყრელიძის ნათელ ხსოვნას*

გამყრელიძეთა საგვარეულოს ისტორიიდან

ძირძველ ქართულ ფეოდალურ საგვარეულოთა შორის საპატიო ადგილი ეკავათ გამყრელიძეებს, რომლებიც საქართველოს სამეფოს წარჩინებული აზნაურნი იყვნენ.

ეს გამოკვლევა გამყრელიძეთა გვარის წარსულისა და და მის გამოჩენილ წარმომადგენელთა მოღვაწეობის ისტორიის ერთ მთლიანობაში შესწავლის პირველი ცდაა.

ინფორმაცია ამ საგვარეულოსა და მისი განშტოებების შესახებ დაცულია ქართულ და უცხოენოვან საისტორიო წყაროებსა და გამოკვლევებში. მათ შორისაა საისტორიო-გენეალოგიური ცნობები ნაშრომებიდან, რომელთა ავტორებიც არიან: ქართლ-კახეთის მეფე გიორგი XII-ის (1746-1800) ვაჟები, უფლისწულები დავით (1767-1819)¹ და იოანე (1768-1830)² ბაგრატიონები, რომლებიც გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწენი და მეცნიერები იყვნენ, ასევე, საზოგადო მოღვაწე და გამომცემელი ვალერიან გამყრელიძე (1904-1995),³ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი როლანდ თოფჩიშვილი⁴ და სხვ.

წინამდებარე ნაშრომი იყოფა ათ ნაწილად: 1) გამყრელიძეთა წარმომავლობა და განსახლების თავდაპირველი არეალი – რაჭა; 2) გამყრელიძეთა

¹ სამართალი ბატონიშვილის დავითისა. ტექსტი გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო დ. ფურცელაძემ. თბ. 1964, გვ. 152.

² იოანე ბაგრატიონი. შემოკლებით აღწერა საქართველოს შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა. მასალა ისტორიისათვის. რედაქტორი და გამომცემელი ზურაბ კაცელაშვილი. თბ. 1997, გვ. 51, 99, 127.

³ ვალერიან გამყრელიძე (1904-1995). ცხოვრება, მოღვაწეობა, მოგონებები. კრებული შეადგინა გ. სალაშვილმა. თბ. 1998, გვ. 16-19.

⁴ რ. თოფჩიშვილი. საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარების ისტორია. მეორე შევსებული და გადაამუშავებული გამოცემა. თბ. 2021, გვ. 76-77; 401-403.

იმერეთის განშტოებანი; 3) გამყრელიძეთა ქვემო ქართლის განშტოება – მანშიაშვილნი; 4) გამყრელიძეთა შიდა ქართლის განშტოება; 5) გამყრელიძეთა კახეთის განშტოებანი; 6) გამყრელიძეთა სამეგრელოს განშტოებანი; 7) აზნაურ გამყრელიძეთა ოჯახები XIX საუკუნის შუა ხანებში; 8) ქართულ ლიტერატურაში ასახული გამყრელიძე-მანშიაშვილნი (XIX საუკუნე); 9) გამყრელიძეთა საგვარეულოს გამორჩენილი წარმომადგენლები (XIX საუკუნის მიწურულიდან); 10) გამყრელიძეთა თანამედროვე რაოდენობა და განსახლების არეალი.

* * *

1) გამყრელიძეთა წარმომავლობა და განსახლების თავდაპირველი არეალი – რაჭა

გამყრელიძეთა საგვარეულო სათავეს საქართველოს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში მდებარე ერთ-ერთი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული რეგიონიდან – რაჭიდან იღებს.

ქართულ საისტორიო წყაროებში გამყრელიძენი XV საუკუნიდან იხსენიებიან.⁵

ბაგრატიონანმა ხელმწიფემ გიორგი VIII-მ, რომელიც მეფობდა 1446-1466 წლებში ერთიან საქართველოში, ხოლო 1466-1476 წლებში – კახეთში, 1458 წლის 27 აგვისტოს თავის ერთგულ ქვეშევრდომს – შალვა გამყრელიძეს წყალობის სიგელი უბოძა.⁶

ამ დოკუმენტში კვითხულობთ: „ქ. ჩუენ, ღვთივ-გვირგვინოსნის, მეფეთ მეფის გ ი ო რ გ ი ს გ ა ნ. იესიან-დავითიან-სოლომონიანობით აღმკულმან... დიდებულმან, ნებითა და შეწევნითა ღვთისათა და [წინამძღურობითა] პატიოსნისა ჯვარისა ძელისა ცხოვრებისათა, აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთა მეფისა, შაჰან-შაჰე და შარვან-შაჰე და ყოვლისა ჩრდილოეთისა, აღმოსავლეთით ვიდრე დასავლეთამდის თვით-ხელმწიფედ ფლობით მპყრობელთასა.

მოვიდეს წინაშე ჩვენსა ჩვენნი დიდად ერთგულნი და თავდადებით ნამსახურნი და ჩვენისა მორჭუმისა და ამოდ ყოფისათვის დიდად მომჭირნენი, გამყრელისძე შალვა და შვილი მათი ინდუა და მამისა, გვიაჯნეს და მოგვახ-

⁵ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. XI-XVII საუკუნეების ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით. I. გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა. თბ. 1991, გვ. 597.

⁶ კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი (ხეც). Hd-10149.

სენეს ჩუენ და თანამეცხედრესა ჩუენსა, პატრონსა დედოფალთ დედოფალსა ნესტანდარეჯანს და ძესა ჩუენსა ალექსანდრეს, რათამცა მრავალთა ერთგულობა-ნამსახურთა მათთასა სიგლითა ამით შეგვეწყალებს და ამათთვის სისხლი გაგვეჩინა. დაგუაჯერა [ღმერთმან] და ვისმინეთ ჰაჯა და მოხსენება მათი და გავეჩინეთ სისხლად ორასოცი ათასი ძველი ცხუმური მისითა საგერშოთა და სანახშიროთა.

მოკითხული ვქენით და ძველადცა თქვენისა სახლისა ასრე გაჩენილი ყოფილიყო და ძველი სიგელი კიდე დაგწვოდა. და აწ ჩვენცა შეგიწყალებთ და სისხლის სიგელი გაგიჩინეთ და გაგიახლეთ. და თქვენდა სისხლად გაგაჩინეთ ორასოცი ათასი ძველი ცხუმური თეთრი მისითა საგერშოთა და სანახშიროთა.

ვინცა თქვენგანი და თქვენის სახლისა გვარისა უბრალოდ მოკლას და გილაატოს, ესე ჩვენგან თქვენთვის სისხლად გაჩენილი ორას[ოცი] ათასი ძველი ცხუმური თეთრი გაგიჩინეთ. ვინცა-ვინ დარბას[ს] უსამართლოდ შეგასმინოს, ანუ დაკოდითა დაგახიოს, ანუ საჩენსა და ანუ უჩენსა ალაგსა დაგკოდოს, ანუ ცოლი ვინმე წაგუაროს, ანუ საფლავი გაგიტეხოს, ანუ სასახლესა ზედა ვინმე დაგესხას, ანუ ცეცხლი შემოგაყაროს, ანუ მუქარა გთხოვოს, ანუ ცოლობით გაგინონ, ანუ ჯოგი წაგისხას, ანუ მეკობრობით ვინმე რამე მოგპაროს და, რაცა კაცისაგან კაცსა სავნებელი და საუპატიო საქმე წაეკიდების, იგი წაგეკიდოს, ამა ორასოცი ათასისა ჩვენგან თქვენთვის გაჩენილსა სისხლისაგან მის ჟამისა ბრჭეთა, როგორიცა სამართლად, აგრე გაგიჩინონ. და არას ჟამშიგან ესე არაოდეს დაგაკლდებოდეს.

ბ(რძანე)ბა ესე ნიშნად გვიბოძებია.

დაიწერა მტკიცე სიგელი ესე ქ(ორონი)კ(ო)ნსა რმვ, ინდიკტიონსა მეფობისა ჩვენისასა იბ, აგვისტოს კზ, ხელითა წირქვალელისძისა რატიისათა.⁷

მართალია, ამ დოკუმენტში არ არის მითითებული შალვა გამყრელიძის წოდება და საცხოვრისი, მაგრამ უნდა ვივარაუდოთ, რომ იგი უნდა ყოფილიყო რაჭის მკვიდრი აზნაური, რადგანაც საქართველოს მეფემ მას სისხლის ფასად 220 ათასი „ძველი ცხუმური თეთრი“ (სოხუმური ვერცხლის მონეტა) ანუ დიდი ოდენობის თანხა გაუსაზღვრა.

აქვე დავსძენთ, რომ არსებობს ვარაუდები გამყრელიძეთა სვანური

⁷ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. III ტომი. XV საუკუნის მეორე ნახევარი. შეადგინეს: თ. ენუქიძემ, დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ. გამოსაცემად მოამზადა ამ ტომის რედაქტორმა მ. სურგულაძემ. თბ. 2014, გვ. 93-94.

წარმომავლობისა და შალვა გამყრელიძის უწერაში, ანუ ზემო რაჭაში მკვიდრობის თაობაზე.⁸

ამ ვარაუდებს გააჩნია საფუძველი, თუ გავითვალისწინებთ აკადემიკოს ნიკო ბერძენიშვილის მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ რაჭის ერისთავი თავდაპირველად „უფრო მცირე ერთეულის გამგე იყო: ზემო რაჭა (თუ სხვაც არა) მის ხელთ არ იყო. ის ნახევრად სვანური იყო და არც „რაჭაში“ შემოდიოდა. ასევე არ შემოდიოდა რაჭაში თავკერი. ასე რომ რაჭაში შედიოდა მხოლოდ „ქვემო რაჭა“. ისე როგორც ქვეყანა თავკერს, თავისი სახელი ციხე თავკერისაგან ჰქონდა მიღებული, სადაც ამ მხარის ადმინისტრაციული ცენტრი შეიქმნა (ან უკეთ, საიდანაც რომელიღაც სახლმა თავისი უფლებები გარშემო მიდამოზე გაავრცელა და ამით თავისი ადგილსამყოფელი ადმინისტრაციულ-პოლიტიკურ ცენტრად აქცია); ასევე საფიქრებელია, რაჭა ეწოდებოდა იმ ცენტრს, საიდანაც ასეთივე ხელისუფლება გარშემო ქვეყანაზე ვრცელდებოდა (მეტად დამახასიათებელია, რომ XVII საუკუნეში რუს ელჩებს შემოუნახავთ ცნობა, რომ მათ დროს რაჭა ეწოდებოდა სრულიად გარკვეულ პუნქტს რაჭაში). ასევე შეიძლება ვიფიქროთ ქართლის ერისთავზედაც. „ქართლიც“ ხომ სრულიად გარკვეული გეოგრაფიული პუნქტია“.⁹

არსებობს ცნობა გამყრელიძეთა ბიბლიური წარმომავლობის შესახებაც, რომელიც დაცულია ქართული სამართლის უნიკალურ საკოდიფიკაციო ძეგლში – XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე შექმნილ ნაშრომში „სამართალი ბატონისშვილის დავითისა“. მისი ავტორი დავით ბაგრატიონი (1767-1819), თავისი გვირგვინოსანი მამის, მეფე გიორგი XII-ის გარდაცვალებიდან (1800 წლის 28 დეკემბერი) – 1801 წლის მაისამდე ქართლ-კახეთის სამეფოს განაგებდა. მას, როგორც მემკვიდრეობით მმართველს, მკვლევართა ნაწილი დავით XII-ის სახელითაც იხსენიებს. მისი აღნიშნული ნაშრომის ერთ-ერთ ქვეთავში, რომელსაც ეწოდება „აზნაურთათვის“, ვკითხულობთ: „იბრეიმისა შთამომავლობანი და მამანი, ვინადგან არიან გამყრელიძეები, ივინი არიან ადრედგანნი აზნაურნი“.¹⁰ აქ მოხსენიებულ „იბრეიმში“ ავტორი ბიბლიურ აბრაამს გულისხმობდა.

რაჭაში მცხოვრები გამყრელიძენი ამ მხარის ერისთავთა აზნაურნი იყვნენ.¹¹

⁸ გ. სადუნიშვილი. ქართული გვარსახელები. თბ. 2005, გვ. 143.

⁹ ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. მასალები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიისათვის. მეორე გამოცემა. დ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბ. 1990, გვ. 115.

¹⁰ სამართალი ბატონისშვილის დავითისა, გვ. 152.

¹¹ ო. სოსელია. ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადობი). ტ. I. თბ. 1973, გვ. 80.

ერისთავის თანამდებობა რაჭაში სხვადასხვა ფეოდალური საგვარეულოს წარმომადგენლებს ეკავათ. 1488 წლიდან რაჭის საერისთავოს სათავეში ჩხეიძეთა (ჩხეტიძეთა) გვარი მოექცა. იმერეთის სამეფოს ტერიტორიაზე არსებული ოთხი სადროშოდან უპირველესს წარმოადგენდა „საჩხეიძეთ“, რომელსაც წარსულში „არგვეთი“ ეწოდებოდა.

ერისთავად დაწინაურებული ჩხეიძენი იყვნენ მძლავრი ფეოდალები, რომლებიც ხშირად ეურჩებოდნენ იმერეთის მეფეებს და რაჭის დამოუკიდებლად მართვა-გამგებლობას ცდილობდნენ. ამის გამო მათ შორის დროაღრო სისხლისმძვრელი ბრძოლაც მიმდინარეობდა. პომპეზურად ჟღერდა რაჭის ერისთავთა ტიტულატურა XVIII საუკუნეში – „ლიხთ იმერისა და ამერის მთავარი, მსაჯულად დადგინებული, მპყრობელი რაჭისა“.¹²

1578 წლით დათარიღებულ ქუთაისის საყდრის გამოსავლის ბეგარის დავთარში აღნიშნულია, რომ ქუთათელმა მიტროპოლიტმა დოსითეოსმა ყმა-გლეხი ბუიძეები აზნაურ გამყრელიძის შვილებისაგან დაიხსნა. დოკუმენტში ვკითხულობთ: „მე, ქუთათელ მიტროპოლიტმან დოსითეოს დავიხსენ ბეჟუკი გამყრელიძის შვილებისაგან ბუიძენი – დავითელა, ვარსიმელა, სვიმონიკა, მათი ცოლ-შვილით და ღმრთისმშობელს შევსწირე“.¹³

1732 წელს კათოლიკოს-პატრიარქ გრიგოლის (ლორთქიფანიძის) მიერ ბიჭვინთისადმი შეწირულების წიგნში აღნიშნულია: „ამბროლაურს გამყრელიძისეული პარტახი შოშიტა ერისთავმა გვიბოძა, იმაზედ კაცი დავასახლეთ და ისიც ხატს შევსწირეთ“.¹⁴

რაჭის ერისთავ როსტომის მიერ გლახურ გლოველისადმი 1750 წელს ბოძებულ წყალობის სიგელში მოწმედ და გამრიგედ – ლომკაც გამყრელიძე იხსენიება.¹⁵

როსტომ რაჭის ერისთავის მიერ ქუთათელი მიტროპოლიტის მაქსიმე აბაშიძისა და ქუთაისის ღვთისმშობლის ტაძრისადმი ბოძებულ შეწირულების წიგნში რაჭის სხვა წარჩინებულთა შორის გამყრელიძენიც იხსენიებიან.¹⁶ აქ-

¹² რ. მეტრეველი. რაჭა. შტრიხები წარსულიდან. თბ. 2013, გვ. 94-99.

¹³ ქართული სამართლის ძეგლები. III. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI-XIX სს.). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ. თბ. 1970, გვ. 343.

¹⁴ ქართული სამართლის ძეგლები. III, გვ. 716.

¹⁵ ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა (1466-1770 წწ.). I. ტექსტი გამოსცა და საძიებელი დაურთო შ. ბურჯანაძემ. თბ. 1958, გვ. 103.

¹⁶ Акты, собранные Кавказской Археографической комиссией. Архив Главного управления наместника Кавказского (АКАК) (под редакцией А. Берже). Т. I. Тифлис. 1866, გვ. 29.

ვე განვმარტავთ, რომ მაქსიმე ქუთათელს ეს თანამდებობა ეკავა 1759 წლიდან, ხოლო 1776-1795 წლებში დასავლეთ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქად მაქსიმე II-ის სახელით მოღვაწეობდა.¹⁷

1769 წელს იმერეთის სახელოვანმა ხელმწიფემ სოლომონ I დიდმა (მეფობდა 1752-1784 წლებში) შეიპყრო რაჭის დაუმორჩილებელი ერისთავი როსტომი, რომელსაც თავის ვაჟებთან ერთად თვალები დასთხარეს. ამის შემდეგ მეფემ გააუქმა რაჭის საერისთავო, ერისთავთა ყმა-მამულის მნიშვნელოვანი ნაწილი სამეფო საკუთრებად გამოაცხადა, ციხეებში თავისი გარნიზონები ჩააყენა, ხოლო სოფლების ნაწილი თავის ძმას, კათოლიკოს იოსებს გადასცა. ამით მეფეს და ერისთავებს შორის ხანგრძლივად მიმდინარე ბრძოლა სოლომონ დიდის ძლევაძმოსილი გამარჯვებით დაგვირგვინდა.

სოლომონ I-ის გარდაცვალების შემდეგ იმერეთში გამეფებულმა დავით II-მ (მეფობდა 1784-1789 წლებში) აღადგინა რაჭის საერისთავო, რომელიც ჩააბარა ჯერ თავის დისწულს, კერძოდ, ელენეს ვაჟს და როსტომის შვილიშვილს – ანტონ გიორგის ძეს, ხოლო 1785 წლიდან – მის ძმას და თავის სიძეს, ოსმალეთიდან დაბრუნებულ გიორგი როსტომის ძეს, რომელიც სულთნის კარზე ქიორ-ბეის (ანუ ბრმა ბეგის) სახელით მსახურობდა. 1787 წელს, სოფელ გლოლაში, ოსებთან მომხდარ შეტაკებაში გიორგის დაღუპვის შემდეგ, ერისთავობა კვლავ მისმა ვაჟმა – ანტონმა გადაიბარა.¹⁸

1789 წელს იმერეთში გამეფდა ტახტის ლეგიტიმური მემკვიდრე უფლისწული დავით არჩილის ძე (მეფობდა 1810 წლამდე), რომელიც თავისი სახელოვანი ბიძის (მამის ძმის) სოლომონ I-ის პატივსაცემად – „სოლომონ II-დ“ იწოდა. პოზიციების განმტკიცების შემდეგ, მან საბოლოოდ გააუქმა რაჭის საერისთავო, რომელიც იმერეთის სამეფოს ხელისუფლების ფეოდალური ოპოზიციის ერთ-ერთი სახიფათო ბუდე გახლდათ.

XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე ყმა-გლეხთა წინააღმდეგობა ფეოდალებისადმი საქართველოში შესამჩნევი გახდა. იმხანად, ქართველ თავადებს და აზნაურებს ყმები ხშირად გაურბოდნენ. ამ მხრივ გამონაკლისი არც აზნაურ გამყრელიძეთა ყმანი იყვნენ.¹⁹

1802 წლის დოკუმენტში იხსენიებიან აზნაური ძმები: გიორგი, სიმონ და ბეჟან გამყრელიძეები, რომლებიც ზემო რაჭის სოფელ ქორთაში ყმა-მა-

¹⁷ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქები. კოლექტიური ნაშრომი რ. მეტრეველის რედაქციით, თბ. 2000, გვ. 168.

¹⁸ მ. რეხვიაშვილი. იმერეთი XVIII საუკუნეში (ნარკვევები). თბ. 1982, გვ. 93-96.

¹⁹ დ. გვრიტიშვილი. მასალები ქართველი გლეხობის ისტორიისათვის (XVIII საუკუნე). თბ. 1979, გვ. 306.

მულს ფლობდნენ. საბუთიდან ირკვევა, რომ ქორთელმა გლეხებმა: მახარობელ და მამუკა გოგლიძეებმა და გოგია თათარაძემ შეძლეს თავლებობის წიგნი უბოძეს თავიანთ ნათესავ კაცია გოგლიძეს: „შენმა ბატონმა გამყრელიძემ გიორგიმ, სიმონ და ბეჟან – დაგიჭირეს და დაგატუსაღეს. მოხველ შენ და ჩვენ შემოგვეხვეწე და თავლებობა დაგვაბატიჟე. რადგან ჩვენ შენი სისხლი და ხორცი ვიყავით, თავლებად დაგიდექით, რომ შენს ბატონს აღარსაით გაჰქცეოდი, მაგრამ მაინც არ დაიშალე და ქართლში გადახვედი შენის ცოლშვილით. მერე შენმა ბატონმა ჩვენ დავა და ლაპარაკი დაგვიწყო. რადგან თავლებნი ვიყავით, ჩვენ იმასთან რაღა სიტყვა გექონდა, გადმოვედით ქართლს და სამართალში გელაპარაკენით. ქართულის სამართლითაც ჩვენი მოვალე შეიქნენ. ჩვენ რადგან სამოციის მარჩილის თავლებნი ვიყავით, რომ შენის ბატონისათვის უნდა მიგეცა. ეს სამოცი მარჩილი შენგან ჩვენ მოგვბარდა, რომ შენის თავლებობისაგან ამოსულნი ვართ და ჩვენ შენთან სიტყვა და საქმე აღარა გვაქვს რა ძმობისა და კაის კაცობის მეტი და შენმა ბატონმა გამყრელიძემ: ბეჟანმა, სვიმონ და გიორგი – თავდახსნილობის წიგნი დაგიწერეს და ჩვენის ხელით გამოგიგზავნეს, რომელიც დღეს შენ ხელთ გიჭირავს, რადგან შენი ფასი მიჰბარდა, გამყრელიძეებმაც გული გვაჯერეს ჩვენ, რომ დღეის იქით იმათა და იმის ჩამომავლობას შენთან და შენს ჩამომავლობასთან საბატონემოთ სიტყვა და საქმე არა ჰქონდესო“.²⁰

1808 წელს მეფე სოლომონ II-მ აზნაურ გამყრელიძეებს წყალობის სიგელი უბოძა. სოფელ კომანდელში მცხოვრებ ვალიკო ივანეს ძე გამყრელიძესთან დაცული ეს დოკუმენტი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს გადასცა ეთნოგრაფმა გიორგი თადეოზის ძე ბოჭორიძემ (1884-1939), რომელმაც სიძველეთა შესწავლას დიდი ამაგი დასდო.²¹

ფეოდალური ეპოქის რაჭაში გავრცელებული იყო გამოთქმა: „ჯარი – ჯაფარიძისა, ხმალი – გამყრელიძისა“.²² ამ გამოთქმაში ხაზგასმული იყო ის ღირსებანი, რითაც ამ რეგიონში მცხოვრები აღნიშნული ორი წარჩინებული საგვარეულო გამოირჩეოდა.

გვიანფეოდალურ ხანაში რაჭაში მოქმედებდა მართვა-გამგებლობის მძლავრი აპარატი, რომელშიც შედიოდნენ: მოურავები, მამასახლისები, კარისკაცები.

²⁰ ო. სოსელია. მასალები კლასობრივი ბრძოლის ისტორიისათვის. თბ. 1960, გვ. 32-33.

²¹ გ. ბოჭორიძე. რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები. შეადგინა ლ. ფრუიძემ. თბ. 1994, გვ. 355.

²² კრებ. „ვალერიან გამყრელიძე (1904-1995)“, გვ. 18.

რუსეთის მიერ იმერეთის სამეფოს დაპყრობის (1810 წ.) პერიოდში რაჭაში მოურავად მსახურობდა აზნაური ფრიდონ გამყრელიძე, რომელიც ამ თანამდებობაზე 1812 წელსაც, ანუ ე.წ. „რაჭის ოკრუგის“ შექმნის შემდეგაც იხსენიება.²³

1819 წლის ზაფხულში, როდესაც იმერეთში ანტიიმპერიულმა სახალხო აჯანყებამ იფეთქა, წინააღმდეგობის ერთ-ერთ მძლავ კერად იქცა რაჭა, სადაც ოკუპანტებთან შეუპოვარი ბრძოლა მომდევნო წლის ზაფხულამდე გრძელდებოდა.²⁴

ამბოხებულებზე მრავალარიცხოვანმა და უკეთესად შეიარაღებულმა რუსთა ჯარმა ეს აჯანყება სისხლში ჩაახშო. ამბოხებაში მონაწილეობის გამო „დაძნაშავედ“ მიჩნეული მამულიშვილნი, ისევე როგორც დასავლეთ საქართველოს სხვა რეგიონებში, რაჭაშიც დასაჯეს, მოსახლეობას იარაღი აპყარეს და მძიმე გადასახადები შეაწერეს, სოფლები გადაწვეს, ხოლო ციხესიმაგრეები ნანგრევებად აქციეს.²⁵

1821 წლის 10 მაისს მღვდელმა მაქსიმე გვერდწითელმა საქართველოს ეგზარქოსს თეოფილაქტე რუსანოვს (1765-1821) წარუდგინა მოხსენება ოსურ დაბა ალაგირში მოგზაურობის შესახებ, სადაც ზემო რაჭის მაღალმთიანი სოფლის – გლოლას გავლით ჩავიდა. მოხსენებაში აღნიშნული იყო, რომ გლოლადან მათ თან გაჰყვათ აზნაური გიორგი გამყრელიძე და ორი მეფსალმუნე, რომლებიც იმავე სოფლის მკვიდრნი ყოფილან.²⁶

გამყრელიძენი ოდითგან ცხოვრობდნენ ზემო რაჭის სოფლებში: უწერაში, სომიწოსა და კომანდელში,²⁷ რომლებიც ამჟამად ონის მუნიციპალიტეტში შედის.

1840-1843 წლების მონაცემებით, რაჭაში ცხოვრობდა აზნაურ გამყრელიძეთა 18 კომლი,²⁸ რომლებიც სახლობდნენ შემდეგ სოფლებში (ჩამოთვლილია ანბანურად): ამბროლაური, ბოყვა, გომი, კომანდელი, ლიხეთი, ონი, პატარა ონი, სომიწო, სხიერი, უწერა, ფარავნე, ხირხონისი, ჯინჭვისი.²⁹

²³ რ. მეტრეველი. რაჭა. შტრიხები წარსულიდან, გვ. 108-109.

²⁴ რ. მეტრეველი. რაჭა. შტრიხები წარსულიდან, გვ. 110-111.

²⁵ მ. ზომერიკი. იმერეთის სამეფოს გაუქმება, 1819-1820 წლების აჯანყება და იმერეთის ბაგრატიონები. თბ. 2012, გვ. 287-288.

²⁶ АКАК. Т. VI. Часть первая. Тифлис. 1874, გვ. 415.

²⁷ კრებ. „ვალერიან გამყრელიძე (1904-1995)“, გვ. 16.

²⁸ მ. კეზევაძე. გვარსახელები XIX საუკუნის რაჭაში. ქუთაისი. 2018, გვ. 75.

²⁹ მ. კეზევაძე. გვარსახელები XIX საუკუნის რაჭაში, გვ. 57.

გამყრელიძეთა ის ნაწილი, რომელიც ცხოვრობდა ქვემო რაჭის სოფელ ნიკორწმინდაში – გლეხთა წოდებას განეკუთვნებოდა.³⁰

1873 წლის მონაცემებით, აზნაურ გამყრელიძეთა 12 კომლი მკვიდრობდა რაჭის სოფლებში: წესში, დიდ შავრასა და ქორთაში.³¹

უფლისწულ ვახუშტი ბაგრატიონის (1696-1757) მიერ შექმნილ საქართველოს ატლასთაგან ერთ-ერთზე, რომელზედაც წარმოდგენილია რაჭა, დატანილია გამყრელიძეთა ციხე-დარბაზი, რომლის ნანგრევებიც სოფელ კომანდელში დღემდე შემორჩა.³²

გამყრელიძეთა ციხე-დარბაზის ნაშთები სოფელ ჯინჭვისშიც შემორჩა.³³

უწერა და იქაური ტაძარი უცხოელთა ყურადღების ცენტრში XVII საუკუნიდან მოექცა. საქართველოში დიპლომატიური მისიით მყოფმა რუსმა ელჩებმა – სტოლნიკმა ნიკიფორე მათეს ძე ტოლოჩანოვმა და დიაკმა ალექსი ივანეს ძე იველიევმა 1651 წლის 18 ოქტომბერს ინახულეს უწერა და ის თავის ჩანაწერებში გამყრელიძეთა სოფლად მოიხსენიეს. მათ აღნიშნეს, რომ უწერის მიქაელ მთავარანგელოზის სახელობის ქვით ნაგებ ტაძარში ინახებოდა ღინარა დედოფლის თმები,³⁴ რომელიც ადგილობრივთა გადმოცემით, ავადმყოფობას კურნავდა, ხოლო ცოდვილებს კი ცოდვებს მიუტევებდა.

ამასთან დაკავშირებით მკვლევარმა თამაზ ბერაძემ გამოთქვა მოსაზრება, რომ ზემოხსენებულ „ღინარა დედოფალში“ რუსი ელჩები გულისხმობდნენ სახელოვან ბაგრატიონ ხელმწიფეს – თამარს,³⁵ რომლის მეფობის პერიოდიც (1184-1213 წლები) მიჩნეულია „საქართველოს ისტორიის ოქროს ხანად“.

აღნიშნული ვარაუდის საფუძვლიანობას ადასტურებს ვახუშტი ბატონიშვილის ნაშრომში „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“ მოყვანილი შემდეგი ცნობაც: „არს დაბა უწერა, რიონის ორსავ კიდესა ზედა. აქა, რიონის ჩრდილოთ, არს ეკლესია სიონი, დიდი. ამ ეკლესიის კამარასა შინა მკიდარებს თმა ერთი ნაწნავი, და იტყვიან თამარ მეფისას. აქავ არს მიწა, რომელსა უწოდებენ სასუნებლად“.³⁶

³⁰ მ. კეზევაძე. გვარსახელები XIX საუკუნის რაჭაში, გვ. 23.

³¹ რ. თოფჩიშვილი. საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარების ისტორია, გვ. 76.

³² თ. ბერაძე. რაჭა. თბ. 2004, გვ. 23.

³³ თ. ბერაძე. რაჭა, გვ. 144.

³⁴ სტოლნიკი ტოლოჩანოვისა და დიაკი იველიევის ელჩობა იმერეთში (1630-1652). საბუთები გამოსცა და შესავალი დაურთო მ. პოლიევქტოვმა. ტფ. 1926, გვ. 105.

³⁵ თ. ბერაძე. რაჭა, გვ. 123-124.

³⁶ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. წიგნში: „ქართლის ცხოვრება“. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ. 1973, გვ. 768.

უწერაში მოსახლე გამყრელიძეთა მამულში მომდინარე მინერალურ წყაროთაგან ერთ-ერთს, რომელიც წყლულოვან დაავადებათა სამკურნალოდ ოდითგან გამოიყენებოდა, – „გამყრელიძეთა წყარო“, ანდა „გვერითას წყარო“ ეწოდებოდა. ეს უნიკალური წყარო 1917 წლამდე ამ საგვარეულოს საკუთრებას წარმოადგენდა.³⁷

რიგაში დაბადებულ-აღზრდილი გერმანელმა მეცნიერმა, დოქტორმა იოჰან ანტონ გიულდენშტედტმა (1745-1781) უწერის წყაროები თავის ფუნდამენტურ თხზულებაში მოიხსენია. იგი შედიოდა იმ საექსპედიციო ჯგუფის შემადგენლობაში, რომელიც რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიამ 1771-1772 წლებში საქართველოს შესასწავლად მოავლინა. ამ ნაშრომში კვითხულობთ: „დავინახეთ რიონში მარცხნიდან ჩამავალი მდინარე, რომლის შესართავთან მდებარეობს უწერა და უფრო მაღლა მასზე – გომი და ჯინჭვისი... გზაზე შეგვხვდა ტუფის წარმომქმნელი წყარო, პატარა, სწრაფი მდინარე... უწერის მიდამოებში არის აგრეთვე სხვადასხვა მინერალური წყაროები, ნაწილობრივ ტუტიანი, ნაწილობრივ მარტიალური, მთლად ისეთი, როგორც თერგზეა – სიონთან და კობთან. ტუტიანი და მისგან სულ ახლოს მომდინარე მარტიალური წყაროები უმთავრესად არის ეკლესიის ბოლოს. ორივე შეიცავს ბევრ ეთერს. საკვირველია, რომ ეს სამკურნალო წყაროები ერთმანეთისაგან ასე ახლოს არიან: ქრონიკულ დაავადებათათვის ორივეს არსებითი მნიშვნელობა აქვს და მარტიალურის ხმარება უნდა მისდევდეს ტუტიანისას. ტუტიან წყალს მოსახლეობა ხმარობს სასმელად. ისინი ამით ამჟავებენ პურის ცომს, რომელიც მისგან მაღლა იწვეს და უმარილოდაც მშვენიერი გემო აქვს. ამ წყაროებთან, როგორც ონთან, იგრძნობა იის სუნი და ახალ ორმოებში უფრო მეტად. აქაც მიწაში ჩარჭობილი ლერწმის მიღების საშუალებით ამოწოვენ ხოლმე ნიკრისიანი ავადმყოფები ორთქლს“.³⁸

1833 წლის შემოდგომაზე რაჭა მოინახულა შვეიცარიელმა მეცნიერმა და მხატვარმა, პროფესორმა ფრედერიკ დიუბუა დე მონპერემ (1798-1850). მან თავის სამოგზაურო ჩანაწერებში მნიშვნელოვანი ადგილი დაუთმო არქიტექტურული ძეგლების აღწერას და თანდართულ ნახატების ალბომში შემოგვინახა უწერის მოურავის, აზნაურ გოგია გამყრელიძის კარმიდამოს ჩანა-

³⁷ კრებ. „ვალერიან გამყრელიძე (1904-1995)“, გვ. 16-17.

³⁸ გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში. გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანი-თურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა. ტ. I. თბ. 1962, გვ. 123-124.

ხატი,³⁹ რის შესახებაც თამაზ ბერაძეც მიუთითებდა.⁴⁰

1887 წელს, უწერელი აზნაურის ეკლოკიმე გამყრელიძის ვაჟებმა – ანთიმოზმა (1851-1894) და ივანემ (1856-1939) თბილისიდან მიიწვიეს სამედიცინო კომისია თავიანთ მამულში მომდინარე ზემოხსენებული მინერალური წყაროს სამკურნალო ღირსებების დასადგენად. ამის დადასტურებისთანავე ძმებმა წყაროსთან დადგეს ხის კოტეჯები კუჭის წყლულით დაავადებულთა მისადებად და გამოსაჯანმრთელებლად. ასე ჩაეყარა საფუძველი უწერის გამაჯანსაღებელ და დასასვენებელ კურორტს.

1913-1914 წლებში ევროპელი კაპიტალისტები დაინტერესდნენ უწერის მინერალური წყაროებით და მათი კონცესიით ალბაც სცადეს. მათი დასკვნით, „გვერთა“ – სახელგანთქმული „ვიშის“ ტიპის უმაღლესი კატეგორიის წყაროს წარმოადგენდა.⁴¹

ვალერიან გამყრელიძე იგონებდა, რომ მისმა ნათესავმა საზოგადო მოღვაწემ და პედაგოგმა ივანე გამყრელიძემ „თბილისში ელექტროტრამვაისა და ფუნიკულიორის გამკეთებელი ბელგიური კომპანიის ხელმძღვანელებთან მოლაპარაკებისას, როგორც ამას შემდეგში თვითონაც აღიარებდა, შეცდომა დაუშვა უწერის წყლის საკონცესიოდ მიცემაზე. თურმე ბელგიური კომპანიის პრეზიდენტი, რომელიც წყლულოვანი სნეულებით იყო შეპყრობილი, უწერის წყლის მიღების შედეგად ერთბაშად კარგად გამხდარიყო და მან მოინდომა უწერაში დიდი კურორტის მოწყობა.“⁴²

ამასთან დაკავშირებით, მოგვიანებით, ივანე გამყრელიძე სინანულით აღნიშნავდა, რომ იმხანად ის ვერც წარმოიდგენდა, თუ რუსეთის იმპერია დაემხობოდა და „ტრამვაისა და ფუნიკულიორის მსგავსად, უწერის აშენებული კურორტიც ჩვენ დაგვრჩებოდა.“⁴³

გამყრელიძეთა გვარის ზოგიერთი წარმომადგენელი სასულიერო მოღვაწეობას თავის მშობლიურ კუთხეში – რაჭაში ეწეოდა. XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე მრავალძალის წმინდა გიორგის ეკლესიაში მსახურობდა არ-

³⁹ Voyage autour du Caucase, chez les Tscherkesses et les Abkhases en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée, par Frederic DuBois de Montperreux. 6 vol. Librairie de Gide. Paris. 1839-1849 avec un atlas; Voyage autour du Caucase, les Tcherkesses et de l'Abkhazie, après Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée, par Frederic DuBois de Montperreux. 3 volumes. Leske. Darmstadt. 1842-1846.

⁴⁰ თ. ბერაძე. რაჭა, გვ. 27.

⁴¹ გ. საღუნუშვილი. ქართული გვარსახელები, გვ. 146-147.

⁴² კრებ. „ვალერიან გამყრელიძე (1904-1995)“, გვ. 17.

⁴³ კრებ. „ვალერიან გამყრელიძე (1904-1995)“, გვ. 17-18.

ქიძანდრიტი არსენოზ გამყრელიძე, რომელმაც ეს ტაძარი განაახლა. ამ ეკლესიაში XX საუკუნის ოციან წლებამდე დაცულ საეკლესიო ნივთებს შორის იყო 1806 წლით დათარიღებული ვერცხლის ბარძიმი და ფეშხუმი, რომლებსაც ამშვენებდა წარწერები: 1) „ქ. განმახლებელი ტაძრისა ამის და ბარძიმისა – არქიმანდრიტი მრავალძალისა გამყრელიძე არსენოზ. ქრისტეს აქეთ ჩყ-ვ“; 2) „ქ. განმახლებელი ფეშხუმისა ამის და ტაძრისა – არქიმანდრიტი მრავალძალისა გამყრელიძე არსენოზ. ქრისტეს აქეთ ჩყ-ვ“. ეს ნივთებიც გიორგი ბოჭორიძემ აღწერა.⁴⁴

ისტორიკოსი, არქეოლოგი, ეთნოგრაფი, რუსეთის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი დიმიტრი ბაქრაძე (1826-1890) მიუთითებდა, რომ არსენ გამყრელიძე იყო უპირველესი მემკვიდრეთაგანი იოსებ ტუსკიასი, რომელიც გურიის უდაბნოს წმ. იოანე ნათლისმცემლის მამათა მონასტრის წინაძღვარი გახლდათ.⁴⁵

დიმიტრი ბაქრაძე წერს: „უდაბნო მდებარეობს ამაღლების მთის ერთ-ერთ ციცაბო კალთაზე, სოფელ ამაღლების ზემოთ და ორპირიდან ოზურგეთს მიმავალი საფოსტო გზის მახლობლად... იქიდან მშვენიერი სანახაობა იშლება: აქ თქვენ წინ გადაშლილია მთელი სამხრეთი გურია. უდაბნოში ორი ეკლესიაა: ძველი მცირე, კლდეში ნახევრად გამოკვეთილი და ახალი, ლამაზი, საკმაოდ ვრცელი, თლილი ქვისა, უგუმბათო, როგორც წარწერა გვაჩვენებს, 1858 წელს აგებული იოანე ნათლისმცემლის სახელობაზე. უდაბნოს წინამძღვართაგან განსაკუთრებით ცნობილია მხოლოდ ერთი იოსები, გვარად ტუსკია. მის მემკვიდრეებად ითვლებიან: არსენ გამყრელიძე, გაბრიელ ტუსკია, ახლა გურიის ეპისკოპოსი და, ბოლოს, ახლანდელი წინამძღვარი პორფილე ქოჩაკიძე“.⁴⁶

მღვდელი იოსებ ბეჟანის ძე გამყრელიძე სხვადასხვა დროს მოღვაწეობდა: ურავის მთავარანგელოზ გაბრიელის ეკლესიაში (1843-1847 წლებში), ლიხეთის წმინდა გიორგის ეკლესიაში (1847-1866 წლებში), ჭიბრევის მთავარანგელოზ გაბრიელის ეკლესიაში (1871-1878 წლებში) და გომის წმ. გიორგის ეკლესიაში (1878-1889 წლებში).⁴⁷

⁴⁴ გ. ბოჭორიძე. რაჭა-ლეჩხუმის ისტორიული ძეგლები და სიძველეები, გვ. 208-209.

⁴⁵ Д. Бакрадзе. Археологическое путешествие по Гурии и Аджаре (с атласом). СПб. 1878, გვ. 240.

⁴⁶ დ. ბაქრაძე. არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიაში და აჭარაში (ატლასითურთ). თარგმნა არჩილ ტოტოჩავამ. ხარიტონ ახვლედიანის რედაქციით. ბათუმი. 1987, გვ. 201.

⁴⁷ მ. კეზევაძე. ეგზარქოსობისდროინდელი რაჭის ეკლესიები და მღვდლები. მეორე შესწორებული და შევსებული გამოცემა. ქუთაისი. 2014, გვ. 16-37.

ქუთაისის გუბერნიაში შემავალი რაჭის მაზრის მომრიგებელი მოსამართლის კანცელარიის მდივნად მსახურობდა პარმენ დავითის ძე გამყრელიძე, რომელიც ამ თანამდებობაზე XIX საუკუნის მიწურულიდან⁴⁸ – 1903 წლის ჩათვლით იხსენიება.⁴⁹

1912 წლის ივლის-აგვისტოში დიდმა ქართველმა მწერალმა და საზოგადო მოღვაწემ აკაკი წერეთელმა (1840-1915) რაჭა-ლეჩხუმში იმოგზაურა. მის მასპინძელთა შორის იყო ადგილობრივი აზნაური ამბროსი გამყრელიძე, რომელიც საპატიო სტუმრის პატივისცემად ონში შექმნილი კომიტეტის შემადგენლობაში შედიოდა.⁵⁰

28 ივლისს, ონში გამართულ 300-კაციან ნადიმზე ამბროსი გამყრელიძემ მგოსანს ასეთი სიტყვით მიმართა: „ბატონო აკაკი! დღეს, ჩვენ, რაჭველები დიდ სიხარულს და აღტაცებას ვგრძნობთ შენის აქ მოსვლით... შენის ნახვით ხალხი სულიერად მხნეველება, გონივრულად იღვიძებს და ერთი-ორად უღორძინდება მას სიყვარული იმ მამულისა და სამშობლოსი, რომლისთვისაც შენ გაქვს შეწირული საუკეთესო ხანა შენი ცხოვრებისა... აი, სწორედ ამიტომაც, დღეს, ჩვენ, რაჭველები ვგრძნობთ ჩვენ თავს ამაყად, ამალღებულად, რომ ჩვენთან ერთად გხედავთ ერთ სუფრასთან, რადგან შენი მტკიცე, კარგი სახელი და ღრმა, მხურვალე სიყვარული ბავშვობიდანვე დედის ძუძუსთან ერთად გვაქვს ჩანერგილი, როდესაც ჩვენ გასაჩუმებლად დაგვმღეროდნენ შენს ტკბილ „ნანინას“. ეს დღეები, რომელიც გაატარე აქ, რაჭაში, ჩაითვლება ერთ საუკეთეს ჯილდოდ, რომელიც ჩვენ მიგვიღია როდისმე ცხოვრებაში და მასთან იქნება სასიამოვნო მოსაგონად...“

ლოცვით ვერ დაგლოცავ, რადგან თვით ღვთისაგან ხარ დალოცვილი და ნაკურთხი. გისურვებ ხანგრძლივ სიცოცხლეს ჩვენდა საიმედოდ და სასიქაღულოდ“.⁵¹

1913 წლის მონაცემებით, ქუთაისის გუბერნიაში მცხოვრები გამყრელიძეთა გვარის წარმომადგენლები მსახურობდნენ შემდეგ თანამდებობებზე:

⁴⁸ Кавказский календарь на 1900 год. Издан по распоряжению Главногоначальствующего гражданской части на Кавказе, при Закавказском статистическом комитете. Под редакцией члена того-же комитета Статского советника Е. Кондратенко. LX г. Тифлис. 1899, გვ. 282.

⁴⁹ Кавказский календарь на 1903 год. Издан по распоряжению главнокомандующего гражданской части на Кавказе. Под редакцией старшего редактора статистического отдела при Закавказском статистическом комитете Статского советника Е. Кондратенко. LVIII год. Тифлис. 1902, გვ. 309.

⁵⁰ გ. შარაძე. აკაკის მოგზაურობა რაჭა-ლეჩხუმში (1912 წ.). თბ. 2006, გვ. 116-123.

⁵¹ გ. შარაძე. აკაკის მოგზაურობა რაჭა-ლეჩხუმში (1912 წ.), გვ. 128-129.

კონსტანტინე ფარნაოზის ძე – ამბროლაურის მომრიგებელი მოსამართლის მდივნის თანაშემწედ,⁵² *კონსტანტინე იოსების ძე* – ფოთის საქალაქო მმართველობის მთავარ ბუღალტრად,⁵³ *ფარნაოზ დავითის ძე* – ბათუმის საქალაქო ლომბარდის მმართველად,⁵⁴ *მარიამ კონსტანტინეს ასული* – ლეჩხუმის მაზრის სოფელ ლაილაშის საავადმყოფოს ბებია-ქალად.⁵⁵

1916 წლის მონაცემებით, *კონსტანტინე იოსების ძე* მუშაობას განაგრძობდა ზემოხსენებულ თანამდებობაზე,⁵⁶ ხოლო *კონსტანტინე ფარნაოზის ძე* – დაუწინაურებიათ და სამუშაოდ ქუთაისის საოლქო სასამართლოს მდივნად გადაუყვანიათ.⁵⁷

ვინაიდან რაჭა მცირემიწიანი იყო, გამყრელიძეთა ძირითადი ნაწილი თავისი მშობლიური კუთხიდან თანდათან გადასახლდა საქართველოს სხვა რეგიონებში, როგორც მეზობელ სვანეთსა და იმერეთში, ასევე ქართლში, კახეთში, სამეგრელოსა და აფხაზეთში. აღნიშნული მიგრაციის უმთავრესი მიზეზი სამეურნეო-ეკონომიკური გახლდათ.

1940 წლის მონაცემებით, გამყრელიძეთა 5 კომლი ზემო სვანეთის (მესტიის მუნიციპალიტეტი) ტერიტორიაზე მდებარე კალას თემის სოფელ ლალხორში სახლობდა.⁵⁸

ზურაბ ზაალის ძე გამყრელიძის მიერ ლალხორელ გამყრელიძეთაგან ჩაწერილი საგვარეულო გადმოცემის თანახმად, მათი წინაპარი ზემო რაჭის სოფელ უწერის მკვიდრი ყოფილა და ამ სოფელში XVII საუკუნის მეორე ნახევარში გადასახლებულა.

გასული საუკუნის შუა ხანებში, კერძოდ, 1949 წელს დაიმეწერა სოფელი სომიწო, საიდანაც გამყრელიძეთა რამდენიმე ოჯახი აფხაზეთის სოფელ ლიძავაში ჩაასახლეს, ნაწილი კი ონსა და თბილისში დამკვიდრდა. 1992-1993 წლებში აფხაზეთში მიმდინარე საომარი მოქმედებების გამო, გამ-

⁵² Кавказский календарь на 1914 год. Издан по распоряжению наместника Е. И. В. на Кавказе канцелярией наместника. Под редакцией А. А. Эльзенгера и Н. П. Стельмашука. LIX г. Тифлис. 1913, გვ. 505.

⁵³ Кавказский календарь на 1914 год, გვ. 197.

⁵⁴ Кавказский календарь на 1914 год, გვ. 128.

⁵⁵ Кавказский календарь на 1914 год, გვ. 192.

⁵⁶ Кавказский календарь на 1917 год. Издан по распоряжению наместника Е. И. В. на Кавказе канцелярией наместника. Под редакцией Н. П. Стельмашука. XII г. Тифлис. 1916, გვ. 221.

⁵⁷ Кавказский календарь на 1917 год, გვ. 534.

⁵⁸ რ. თოფჩიშვილი. სვანეთი და სვანეთის მკვიდრნი. გვარები და ეთნოისტორიული ნარკვევი. თბ. 2015, გვ. 63.

ყრელიძენი იძულებულნი გახდნენ, რომ დაეტოვებინათ ლიძავა და და საქართველოს სხვადასხვა დასახლებულ პუნქტში გადასულიყვნენ.

საქართველოს ზემოხსენებულ რეგიონებში (აფხაზეთის გარდა) დღემდე ცხოვრობს გამყრელიძეთა ერთი ნაწილი, ხოლო მეორე ნაწილი – ქალაქებში გადასახლდა.

2. გამყრელიძეთა იმერეთის განშტოებანი

გამყრელიძეთა გადასახლება მათი თავდაპირველი საცხოვრისიდან საქართველოს სხვა რეგიონებში ყველაზე ადვილად და ბუნებრივად ხდებოდა იმერეთში, ვინაიდან ქუთაისში მდგარ სამეფო ტახტზე მჯდომ ბაგრატიონთა სამფლობელოში რაჭაც შედიოდა. ამდენად, ეს გადასახლება წარმოადგენდა მოძრაობას ერთი სამეფოს ფარგლებში.

იმერეთში გადასახლებულ გამყრელიძეთა ერთი ნაწილი გახდა ტახტის (სახელმწიფო, ტახტის ანდა სახასო) აზნაური, ხოლო მეორე ნაწილი – საბატონო აზნაური თავად წერეთლისა,⁵⁹ რომელიც იმხანად ყველაზე გავლენიან ფეოდალს წარმოადგენდა.

1722-1738 წლებით დათარიღებულ ყმების ნასყიდობის წიგნში, რომელიც გიორგი ლომკაციშვილმა გადასცა თავად პაპუნა წერეთელს და მის ვაჟს ბეჟანს, მოწმეთა შორის დათუა გამყრელიძეც იხსენიება.⁶⁰

იმერეთის ხელმწიფის სოლომონ I დიდის სამეფო კარზე მეჯინბეთუხუცესის თანამდებობა ერთხანს აზნაურ გამყრელიძეს ეკავა.⁶¹

ფიცის წიგნში, რომელიც იმერთა მეფე დავით II-მ (მეფობდა 1784-1789 წლებში) 1786 წელს უბოძა ბეჟან წერეთელს, მოწმეთა შორის ლევან გამყრელიძეც იხსენიება.⁶²

რუსეთის იმპერიის ადგილობრივი ადმინისტრაციის მიერ 1811 წლის 18 მაისს შედგენილ ნუსხაში, იმერეთის იმ წარჩინებულთა შორის, რომელთათვისაც ფულადი ჯილდო უნდა გადაეცათ, შედიოდა აზნაური გოგია გამ-

⁵⁹ ო. სოსელია. ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან (სათავადობები). II. თბ. 1981, გვ. 91.

⁶⁰ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. I. ბატონყმური ურთიერთობა (XV-XVIII სს.). ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბ. 1940, გვ. 456.

⁶¹ კრებ. „ვალერიან გამყრელიძე (1904-1995)“, გვ. 19.

⁶² დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. II. ბატონყმური ურთიერთობა (XV-XIX სს.). ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბ. 1953, გვ. 282.

ყრელიძეც, რომელსაც საჩუქრად 150 რუბლი (ვერცხლით) განუსაზღვრეს.⁶³ ეს იმხანად საკმაოდ დიდი თანხა იყო.

1815 წლის 14 სექტემბერს, ანტონ ერისთავის მიერ ბეჟან წერეთლისადმი გადაცემულ ყმის ნასყიდობის წიგნში მოწმეთა შორის ნიკოლოზ გამყრელიძე იხსენიება.⁶⁴

იმავე წლის საბუთში მოწმედ დასახელებულია აზნაური დათუა გამყრელიძე.⁶⁵

XIX საუკუნის 40-იან წლების მონაცემებით, აზნაური გამყრელიძეები ცხოვრობდნენ იმერეთის სოფლებში – ზოდსა⁶⁶ და ოზჩაში, ხოლო ამ უკანასკნელში ისინი სახელმწიფო (ანუ ტახტის, ან სახასო) აზნაურებად იხსენიებიან.⁶⁷

იმერეთის სოფლებში – ზედუბანსა⁶⁸ და ღანირში⁶⁹ მცხოვრები გამყრელიძენი – სახელმწიფო ან საეკლესიო გლეხთა წოდებას განეკუთვნებოდნენ.

1854 წლის მონაცემებით, გამყრელიძენი ქუთაისშიც ცხოვრობდნენ.⁷⁰

1873 წლის მონაცემებით, იმერეთის აზნაურ გამყრელიძეთა მფლობელობაში მყოფი მამულები მდებარეობდა: ჭილოვანში (იქ ცხოვრობდა ამ გვარის 13 კომლი), ყავილაშვილებში (5 კომლი), ხვაშითში, ვაკევისში (7 კომლი), თერჯოლაში (3 კომლი).⁷¹

XIX საუკუნის ბოლო მეოთხედში იმერეთის თავადაზნაურთა შორის ერთ-ერთი ყველაზე გამორჩეული პიროვნება გახლდათ აზნაური ილარიონ ოტიას ძე გამყრელიძე, რომელსაც შორაპნის მაზრაში მდებარე 200 დესეტი-ნა მიწა ეკუთვნოდა.⁷²

1888 წლის სექტემბერში ილარიონ გამყრელიძე შედიოდა იმერეთის იმ რჩეულ თავადთა და აზნაურთა ჯგუფში, რომელიც საპატიო ყარაულის შემადგენლობაში დახვდა ქუთაისში ჩასულ რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე III-ს (მეფობდა 1881-1894 წლებში). ამ მონარქმა საქართველოში თავის ოჯ-

⁶³ АКАК. Т. IV. Тифлис. 1870, გვ. 369.

⁶⁴ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. II, გვ. 292.

⁶⁵ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. I, გვ. 456.

⁶⁶ მ. კეზევაძე. ქართული გვარსახელები იმერეთში. XIX საუკუნის 40-იანი წლები. ქუთაისი. 2004, გვ. 33.

⁶⁷ მ. კეზევაძე. ქართული გვარსახელები იმერეთში. XIX საუკუნის 40-იანი წლები, გვ. 62.

⁶⁸ მ. კეზევაძე. ქართული გვარსახელები იმერეთში. XIX საუკუნის 40-იანი წლები, გვ. 32.

⁶⁹ მ. კეზევაძე. ქართული გვარსახელები იმერეთში. XIX საუკუნის 40-იანი წლები, გვ. 103.

⁷⁰ მ. კეზევაძე. გვარსახელები XIX საუკუნის ქუთაისში. ქუთაისი. 2012, გვ. 19.

⁷¹ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. II, გვ. 282.

⁷² ქუთაისის გუბერნიისა და მაზრის თავადაზნაურობის წინამძღოლები. დოკუმენტების კრებული. შედგინა და გამოსაცემად მოამზადა მ. კეზევაძე. ქუთაისი. 2009, გვ. 125.

ახის წევრებთან და მათ შორის, მომავალ იმპერატორ ნიკოლოზ II-სთან (მეფობდა 1894-1917 წლებში) ერთად იმოგზაურა.⁷³

1894 წლის 14 მაისისათვის, ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურთა არჩევნებში მონაწილეობის უფლება ჰქონდა აზნაურ გამყრელიძეთა ორ წარმომადგენელს: 1) შორაპნის მაზრის მკვიდრ, ზემოხსენებულ ილარიონ ოტიას ძეს⁷⁴ და 2) „სტატსკი სოვეტნიკ“ (სახელმწიფო მრჩეველ) ივანე ევლოკიმეს ძეს, რომელიც რაჭის მაზრაში მდებარე 200 დესეტინა მიწას ფლობდა.⁷⁵

1890 წლის მონაცემებით, შორაპნის მაზრის მომრიგებელი მოსამართლის თანაშემწედ მსახურობდა ლევან გიორგის ძე გამყრელიძე,⁷⁶ ხოლო ქუთაისის საქალაქო სასწავლებელში პედაგოგიურ მოღვაწეობას ანდრია ანტონის ძე გამყრელიძე ეწეოდა.⁷⁷

1900 წელს ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურთა საკრებულოს დეპუტატობის კანდიდატად ქუთაისის მაზრიდან ისიდორე გიორგის ძე გამყრელიძე წარადგინეს.⁷⁸

1915 წლის 26 იანვარს, მშობლიურ სოფელ სხვიტორში (ამჟამად – საჩხერის მუნიციპალიტეტი) მყოფი აკაკი წერეთელი (1840-1915) 74 წლის ასაკში გარდაიცვალა.

აკაკის დამკრძალავი კომიტეტები დაუყოვნებლივ შეიქმნა საჩხერეში, ქუთაისსა და თბილისში. საჩხერის კომიტეტის შემადგენლობაში შევიდნენ იმერეთის საზოგადოებრიობის გამოჩენილი წარმომადგენლები, განსვენებულის ნათესავები – პეტრე (თავმჯდომარე), გიორგი და ფრიდონ წერეთლები, ასევე, კოტე წულუკიძე, სვიმონ ბარათაშვილი, კოტე აბდუშელიშვილი და სხვები. მათ შორის საპატიო ადგილი ზემოხსენებულ ილარიონ გამყრელიძეს ეკავა.⁷⁹ სწორედ ამ კომიტეტმა ითავა სხვიტორში დასვენებული მგონის ცხედართან სამგლოვიარო ღონისძიებების გაძღოლა და 3 თებერვალს დედაქალაქში გადასვენების ორგანიზება, რაც მან ღირსეულად აღასრულა.

⁷³ ქუთაისის გუბერნიისა და მაზრის თავადაზნაურობის წინამძღოლები, გვ. 91.

⁷⁴ ქუთაისის გუბერნიისა და მაზრის თავადაზნაურობის წინამძღოლები, გვ. 125.

⁷⁵ ქუთაისის გუბერნიისა და მაზრის თავადაზნაურობის წინამძღოლები, გვ. 128.

⁷⁶ Кавказский календарь на 1890 год. Издан по распоряжению главнокомандующего гражданской части на Кавказе. При Закавказском статистическом комитете. Под редакцией помощника главного редактора комитета Коллежского советника Е. Кондратенко. XLV год. Тифлис. 1889, გვ. 15.

⁷⁷ Кавказский календарь на 1890 год, გვ. 77.

⁷⁸ Кавказский календарь на 1900 год, გვ. 154.

⁷⁹ გ. შარაძე. აკაკის სიკვდილი და დასაფლავება. თბ. 2007, გვ. 83.

ამრიგად, რაჭიდან იმერეთში გადასახლებულმა გამყრელიძეებმა სათავე დაუდეს რამდენიმე საგვარეულო განშტოებას, რომელთა ნაწილი დღემდე იქ ცხოვრობს.

3. გამყრელიძეთა ქვემო ქართლის განშტოება – შანშიაშვილინი

1783 წლის 24 ივლისს, ჩრდილო კავკასიაში, რუსთა მიერ აგებულ გეორგიევსკის ციხე-სიმაგრეში ოფიციალურად გაფორმდა ტრაქტატი რუსეთის იმპერიასა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის.

ამ საერთაშორისო სამართლებრივი დოკუმენტით ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შევიდა. ტრაქტატის რატიფიკაცია იმავე წელს მოახდინა იმპერატრიცა ეკატერინე II-მ (მეფობდა 1762-1796 წლებში), ხოლო მომდევნო წლის 24 იანვარს – მეფე ერეკლე II-მ (მეფობდა 1744-1798 წლებში).

ტრაქტატს დართულ ქართლ-კახეთის სამეფოს თავადაზნაურობის სიაში ქართლის სახასო (ტახტის) აზნაურთა შორის იხსენიებიან შანშიაშვილებიც,⁸⁰ რომელთა მამულები – ქვემო ქართლში, კერძოდ, ბოლნისსა და მის შემოგარენში მდებარეობდა.

არსებობს ცნობა, რომ ქვემო ქართლელ აზნაურ შანშიაშვილთა გვარის ფუძემდებელი იყო აზნაური გამყრელიძე, რომელიც წარმოშობით რაჭიდან გახლდათ.

უფლისწულმა იოანე გიორგის ძე ბაგრატიონმა თავის გენეალოგიურ ნაშრომში შანშიაშვილები საკმაოდ მოწინავე, მეთერთმეტე ადგილას დაასახელა ქართლის სამეფო აზნაურთა შორის, რომელთა საერთო რაოდენობაც 82-ს შეადგენდა.⁸¹

იმავე თხზულებაში აზნაურ შანშიაშვილთა შესახებ კვითხულობთ: „ამათნი წინაპარნი იყვნენ ძირით გამყრელიძენი, იმერეთის ადგილით მოყვანილნი საქართველოს მეფისაგან – ვახტანგისაგან მხეველად 1666 წელს ტფილისსა შინა. ხოლო მათ მხეველთაგანნი ეტრფიალა სომხეთის აზნაურისა ქალსა შანშიაშვილისას გვარად და მას სომეხსა არა ჰყვა ძე, გარდა იმა

⁸⁰ გეორგიევსკის ტრაქტატი. 1783 წლის ხელშეკრულება რუსეთის მფარველობაში აღმოსავლეთ საქართველოს შესვლის შესახებ. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო გ. პაიჭაძემ. თბ. 1983, გვ. 59.

⁸¹ იოანე ბაგრატიონი. შემოკლებით აღწერა საქართველოს შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, გვ. 70.

ქალისა და ალუთქვა მან შანშიამ, უკეთუ მიიღებს სომხის სარწმუნოებასა, მისცემს მას ქალსა თვისსა და მამულსაცა. მაშინ გამყრელიძე იგი ტრფიალებისა გამო გამოხდა და შეირთო ქალი იგი და მამულიცა მისი მიიღო. ხოლო რა სცნა ესე მეფემან დიდმან თეიმურაზ ენება გარდახდევინება გამყრელიძესა მისა, გარნა გამყრელიძე იგი განივლტო და მივიდა წინაშე სპარსთა მეფისა შააბაზისა და ევედრა მეფესთან შუამდგომლობასა. ხოლო მან სთხოვა მეფესა და ვერლა ურჩ მყოფმან მისცა ნებაი და არიან მუნიდგან გვარნი ამა გამყრელიძისანი შანშიაშვილებად წოდებულნი: 1) გიორგის შვილები, 2) სოლომონის შვილები, ხოლო ამათნი სახლის კაცნი, რომელნიც გათათრდნენ, ისევე სპარსთა მეფისა დროსვე, არიან: 1) იბრემ ნაზირის შვილები და მისის გზისა. ხოლო სხვანი ამათნი გვარნი არიან იმერეთს მოსახლენი, რომელნიმე რაჭას და რომელნიმე წირქვალს. ხოლო ქალაქს მოსახლეთა აქვთ მამული ბოლნისის ხეობასა შინა და არიან მუნ ჟამიდგან აზნაურნი“.⁸²

ზემოთ მოყვანილ ამონარიდში ხსენებულ „საქართველოს მეფე ვახტანგში“ იგულისხმება ვახტანგ V, გამუსლიმების შემდეგ – „შაჰნავაზად“ წოდებული, რომელიც ქართლში 1658-1675 წლებში მეფობდა. რაც შეეხება იმავე ცნობაში დასახელებულ 1666 წელს, ეს თარიღი მცდარი უნდა იყოს, ვინაიდან იქვე მოხსენიებული თეიმურაზ I (მეფობდა 1606-1648 წლებში, დროგამოშვებით) 1663 წელს სპარსეთში გარდაიცვალა. ამიტომ, ეს ამბავი ამ თარიღზე ადრე უნდა მომხდარიყო. რაც შეეხება იქვე ხსენებულ შაჰ-აბასს, მასში უნდა იგულისხმებოდეს სეფიანთა დინასტიის წარმომადგენელი შაჰინშაჰი აბას II (აბას I-ის შვილთაშვილი), რომელიც სპარსეთს 1642-1666 წლებში განაგებდა.⁸³

აზნაურ შანშიაშვილთა გვარის შესახებ დაწერილი მცირე ზომის ნარკვევი გამოქვეყნებულია როლანდ თოფჩიშვილის გენეალოგიურ ნაშრომში.⁸⁴

შანშიაშვილნი ქართულ საისტორიო წყაროებში XVI საუკუნის მიწურულიდან დაწყებული, უწყვეტად იხსენიებიან. თუ გავითვალისწინებთ იონანე ბაგრატიონის ზემოთ მოყვანილ ცნობას, საისტორიო წყაროებში XVII საუკუნის შუა ხანებამდე ხსენებული შანშიაშვილები იყვნენ ქართლის სამეფოში მცხოვრები ეთნიკურად სომეხი აზნაურები, ხოლო იმავე საუკუნის მე-

⁸² იონანე ბაგრატიონი. შემოკლებით აღწერა საქართველოს შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, გვ. 51.

⁸³ Н. Сычев. Книга династии. Москва. 2006, გვ. 598.

⁸⁴ რ. თოფჩიშვილი. საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარების ისტორია, გვ. 401-403.

ორე ნახევრიდან ამ გვარის მატარებელ აზნაურთა შორის უნდა ვიგულის-ხმოდ შთამომავალნი სწორედ იმ რაჭველი აზნაური გამყრელიძისა, რომელიც კვემო ქართლის მკვიდრ აზნაურ შანშიაშვილს ჩაესიდა.

ქართლის ბაგრატიონთა ხელმწიფემ სვიმონ I-მა (მეფობდა 1556-1569 და 1578-1600 წლებში) 1589 წლის 10 სექტემბერს გაცემული წყალობის სიგელით, კვემო ქართლში (სომხეთში) მდებარე სოფელი ზიკრუტი აზნაურ აილოღმის შანშიაშვილს უბოძა.⁸⁵

ამ სიგელში კვითხულობთ: „ჩუენ, ღ(მრ)თით-გვირგვინოსანმან, მეფეთ-მეფემან სვიმონ, ესე წყალობის წიგნი შეგიწყალებთ და გიბოძეთ თქუენ, ჩუენთა ერთგულთა ყმათა შანშიაშვილთა: აილოღმის, ელისბარს და ძმათა თქუენტა, მას ჟამსა, ოდეს მოგვადგეით კარსა და მამულისა წყალობას გვი-აჯენით. ვისმინეთ აჯა და მოხსენება თქუენი და გიბოძეთ სიმხით სოფელი ზიკრუტი მისითა ველითა, ვენახითა, წისქვილითა, ჭალითა, სასართითა, სახნავითა და სათიბრითა, და ყოვლისა მისისა სამართლიანისა საქმითა და სამძღვრითა – მითა ვიდრე ბრამდის თქუენთინ გვიბოძებია. გქონდესთ და გიბედნიეროს ღმერთმან ჩუენსა ერთგულად სამსახურსა შიგან.

აწე, უზედანსთა მოგახსენეთ და უქვედასთა გიბძანებთ, ერთობილნო სომხეთის ტარულანო, მელიქნო და სხვანო კარისა ჩუენისა წარვლენილნო მოსაქმენო, ვინ გინდა-ვინ იქნეთ და აწე ვინ გინდა-ვინ იქნებოდეთ დღე[ი]ს წაღმა. მერმე, ეს ჩვენგან ნაწყალობევი მამულისა წიგნი და ნიშანი თქუენც ასრე გაუთავეთ, რარიგათაც ამ ფარვანშია ეწეროს. მის მეტს ნურას შეუშლით და ნურც-რას შეეცილებით.

ღაიწურა ნიშანი და ბრძანება ესე ქ(ორო)ნ(იკონ)ს სოზ ენკენისთვის ი, ხელითა კარისა ჩვენისა მწიგნობრისა რევისშვილის ზილყიყარისათა“.⁸⁶

ეს აილოღმისი უნდა ყოფილიყო წინაპარი (ან უახლოესი ნათესავი) იმ აზნაურ შანშიაშვილისა, რომელსაც იოანე ბაგრატიონის ცნობით, აზნაური გამყრელიძე ჩაესიდა.

შანშიაშვილთათვის ყმა-მამულის წყალობა ასევე არ ღაიშურეს ლუ-

⁸⁵ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. V. მასალები შეკრიბეს და გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, ნ. შშივილობაძემ, გ. მჭედლიძემ და მ. სურგულაძემ. ტომი შეადგინა და რედაქცია გაუკეთა მ. სურგულაძემ. თბ. 2015, გვ. 119.

⁸⁶ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. IV ტომი. XVI საუკუნე (ქართლი და სამცხე-საათაბაგო). ტომი შეადგინა და ქართული ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა მ. სურგულაძემ. სპარსული ტექსტები მოამზადა თ. აბაშიძემ. ტომის რედაქტორები ზ. აბაშიძე და ე. ცაგარეიშვილი. თბ. 2016, გვ. 386.

არსაბ II-მ (მეფობდა 1606-1615 წლებში) და მის შემდეგ გამეფებულმა სხვა ბაგრატიონებმაც.

იმ პერიოდში ქალაქის ნაცვლის თანამდებობაზე აღზევებულმა აზნაურმა გიორგი შანშიაშვილმა დიდძალი მიწები შეიძინა. 1621 წელს მას ბოლნელმა თავადმა აბრამ ბარათაშვილმა ქვემო ბოლნისში მდებარე მამული უბოძა. ამასთანავე, აბრამისაგან გიორგიმ ზემო ბოლნისში მდებარე მიწები შეიძინა. გიორგის, რომელიც 1641 წლის დოკუმენტში სახასო აზნაურად იხსენიება, ჰყავდა ვაჟი პაპია და ძმები: ბეჟანი, ელიზბარი, დოღმაზი, შვილიშვილები: ზაალი, ბაინდური და განაყოფი – ესტატე შანშიაშვილი.⁸⁷

შანშიაშვილები განსაკუთრებით გაძლიერდნენ როსტომ I-ის (მეფობდა 1633-1658 წლებში) ხანაში, რადგან ხელმწიფე წყალობის თვალთ უშზერდა თავის ერთგულ ამ აზნაურებს და მათი სახლის თავკაცი ყაფიჩად დანიშნა. ამ თანამდებობაზე ქართლის სამეფო კარზე 1651 წლიდან მსახურობდა აზნაური პაპია/პაპუნა გიორგის ძე შანშიაშვილი, რომელიც 1653 წლიდან დააწინაურეს და სოიბათიასაულად დაადგინეს.⁸⁸ უკანასკნელ თანამდებობაზე პაპია 1680 წლამდე მოღვაწეობდა.⁸⁹

აქვე განვიხილავთ, რომ ყაფიჩი (თურქულად – მეკარე) იყო საპოლიციო დაცვისა და სასამართლო-ადმინისტრაციული აპარატის მოხელე გვიანფეოდალურ საქართველოში და შედიოდა ცენტრალური აპარატის საპოლიციო უწყების ხელმძღვანელის – ეშიკადასბაშის (თურქულად – კარის დამცველთა თავკაცი) უწყებაში.⁹⁰ რაც შეეხება სოიბათიასაულს, ამ ტერმინის დასაწყისი არაბული წარმომავლობისაა, ხოლო დასასრული თურქული, რაც ბრძანების აღმასრულებელს ნიშნავს. ამდენად ის გახლდათ მმართველობითი და მართლმსაჯულებითი აპარატის მაღალი რანგის მოხელე გვიანფეოდალურ საქართველოში, ფაქტობრივად პროტოკოლის სამსახურის უფროსი, რომელმაც გარკვეულწილად ჩაანაცვლა მანდატურთუხუცესობა. შესაბამისად, იასაულმა ჩაანაცვლა მანდატური, რომელიც იმავე აპარატის შედარებით დაბალი რანგის მოხელე გახლდათ.⁹¹

⁸⁷ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. V, გვ. 124.

⁸⁸ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. V, გვ. 129.

⁸⁹ ცენტრალური და ადგილობრივი სამოხელეო წყობა შუა საუკუნეების საქართველოში (ენციკლოპედიური ლექსიკონი). პროექტის მონაწილეები: თ. აბულაძე (ხელმძღვანელი), ც. აბულაძე, ხ. ბაინდურაშვილი, ვ. კეკელია, დ. კლდიაშვილი, მ. სურგულაძე, ე. ცაგარეიშვილი. მ. სურგულაძის რედაქციით. თბ. 2017, გვ. 311.

⁹⁰ ცენტრალური და ადგილობრივი სამოხელეო წყობა შუა საუკუნეების საქართველოში (ენციკლოპედიური ლექსიკონი).

⁹¹ დ. ფურცელაძე. იასაული. ენციკლოპედია „საქართველო“. IV. თბ. 2018, გვ. 171.

შანშიაშვილებმა მიწების შექმნა განაგრძეს და ქვემო ქართლში ანგარიშგასაწევ ფეოდალებად ჩამოყალიბდნენ. 1648 წლის 22 აგვისტოს სამების მამასახლისმა პაპია შანშიაშვილს ნასოფლარის ნასყიდობის წიგნი გადასცა.⁹²

მეფე როსტომმა შანშიაშვილებს დაუმტკიცა სამკვიდრო და ნაყიდი მიწები, თავადაც უბოძა და ყმა-მამული სახელმწიფო გადასახადებისაგან გაუთავისუფლა. როსტომი შანშიაშვილებს მეზობელ ფეოდალთა მხრიდან შევიწროებისაგანაც კი იცავდა.⁹³

როსტომ მეფემ პაპიას 1652 წელს დაუმტკიცა მირზაშვილთაგან შეძენილი სავენახე მამული, რომელიც სამწევრისში მდებარეობდა, ხოლო მომდევნო წელს კი ბორის სოფელსა და სოსანში მისი მკვიდრი და შეძენილი მამულების წყალობა განუახლა.⁹⁴

1670 და 1683 წლების ნასყიდობის წიგნებში იგივე პაპია მოწმედ იხსენიება.⁹⁵

ბოლო დოკუმენტში მოხსენიებულ დოღმაზ (დონმაზ) შანშიაშვილს თავდაპირველად უცხოვრია ძმებთან – პაპიასთან და ელიზბართან, შემდგომში კი გაყრილან.⁹⁶

1667 წლის განჩინებაში დოღმაზისა და პაპიას გაყრის საქმეზე ვკითხულობთ: „ქ. ნებითა და შეწევნითა ღმრთისათა და ბძანებითა მეფეთ-მეფისა პატრონის შაჰნავაზითა დავსხედით ჩვენ, მდივანბეგი ბატონი ედიშერ და მდივნები შანშიაშვილის პაპიასა და მისის ძმისა დოღმაზას გასაყრელად და გასაცალკეებლად“.⁹⁷

აქვე განემარტავთ, რომ ზემოთმოყვანილ ამონარიდში ხსენებულ მონარქში იგულისხმება ქართლის ხელმწიფე ვახტანგ V (მეფობდა 1658-1675 წლებში), რომელსაც გამაჰმადიანების შემდეგ – „შაჰნავაზი“ ეწოდა.

1670 წლის 2 აგვისტოს ბოლნელმა ეპისკოპოსმა იოსებმა (რევიშვილმა) ზემო ბოლნისში მდებარე მამულის ნასყიდობის წიგნი გადასცა დოღ-

⁹² საქართველოს ეროვნულ არქივი. საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი (სცსა). ფ. 1450, 5/35; პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. XI-XVII ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით. III. მასალები შეკრბეს და გამოსაცემად მოამზადეს ა. ბაქრაძემ, ლ. რატიანმა და გ. ოთხმეზურმა. ტომი შეადგინეს დ. კლდიაშვილმა და მ. სურგულაძემ. თბ. 2004, გვ. 187.

⁹³ რ. თოფჩიშვილი. საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარების ისტორია, გვ. 401.

⁹⁴ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. V, გვ. 129-130.

⁹⁵ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. I, გვ. 47-74.

⁹⁶ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. V, გვ. 126.

⁹⁷ ქართული სამართლის ძეგლები. IV. სასამართლო განჩინებანი (XVI-XVIII საუკუნეები). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ. თბ. 1972, გვ. 123.

მაზ შანშიაშვილს, მის ძმას ელიზბარს და მათ ვაჟებს: ნასყიდას, ოთარს, როსტომს, ხოსროს.⁹⁸

1685 წელს ნიკოლოზ ბოლნელმა დალის ამოკვეთის წიგნი მისცა დოლმაზს და მის ვაჟებს: ნასყიდას, როსტომს, ხოსროს, ავთანდილს, ბახუტას, დათუნას, მანდენას.⁹⁹

1689 წლით დათარიღებულ მამულის ნასყიდობის წიგნში დოლმაზ შანშიაშვილი იხსენიება თავის შვიდ ვაჟთან (ჩამოვთვლით ანბანურად): ავთანდილთან, ბახუტასთან, დათუნასთან, მანდენასთან, ნასყიდასთან, როსტომთან და ხოსროსთან ერთად.¹⁰⁰

XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან – XVIII საუკუნის პირველი მესამედის ჩათვლით, პაპა და დოლმაზ შანშიაშვილები და მათი შთამომავლები თანდათანობით იძენდნენ ყმა-მამულს და თავიანთი საფეოდალოს ტერიტორიას აფართოებდნენ.

ახნაურ შანშიაშვილთა სახელები შემოგვეჩინა ქართულ სფრაგისტიკულ მემკვიდრეობაშიც, ანუ საბეჭდავების ნიმუშებზე, რომლებიც სიძველეთა საცავებში დაცულ საისტორიო დოკუმენტებზე შემოგვჩნა. ამ საბეჭდავთა გარეგნული სახეები საბუთებზე დასმული ბეჭდებიდან ნათლად ჩანს. მათ შორისაა ბეჭდები მხედრული წარწერებით, რომლებიც მათ მფლობელ შანშიაშვილთა ვინაობას გვაუწყებენ (ჩამოვთვლილია ქრონოლოგიურად): 1) დოლმაზის ოვალური ბეჭედი (დათარიღებული 1692 წლით); 2) ნასყიდას ოთხკუთხა ბეჭედი (1692-1715 წწ.); 3) გიორგის ოთხკუთხა ბეჭედი (1714-1728 წწ.); 4) პაპას ოთხკუთხა ბეჭედი (1715-1726 წწ.); 5) ქაიხოსროს ოთხკუთხა ბეჭედი (1722 წ.); 6) ბახუტას რვაკუთხა ბეჭედი (1756 წ.), რომელსაც ამშვენებს ლეგენდა: „*ძონა ღვთისა ბახუტა*“.¹⁰¹

ქართლში გამეფებული კახი ბაგრატიონის – ერეკლე I-ის (1688-1703 წლებში მეფობდა ქართლში, ხოლო კახეთის მეფედ ითვლებოდა 1703-1709 წლებში, თუმცა იმხანად სპარსეთში იმყოფებოდა) კარზე ბაინდურ (იმავე ბაადურ) შანშიაშვილს ნაზირის თანამდებობა ეკავა. 1689 წელს მას სამწევრისის მოურავობაც უბოძეს.¹⁰²

⁹⁸ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. II, გვ. 11.

⁹⁹ ქართული სამართლის ძეგლები. III, გვ. 585.

¹⁰⁰ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. I, გვ. 81.

¹⁰¹ ა. ბაქრაძე. მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის. კატალოგი. II. თბ. 1988, გვ. 28-53.

¹⁰² პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. V, გვ. 120.

იმერეთს და რაჭას გახიზნული ქართლის მეფედყოფილი გიორგი XI (მეფობდა 1675-1676 და 1677-1688 წლებში) თავისი ლეგიტიმურად კუთვნილი სამეფო ტახტის დაბრუნებას ლაშობდა. იგი ქართლში დაბრუნდა და თბილისში მჯდარ ერეკლე I-ს სამწლიანი ბრძოლა გაუმართა. ასე დაიწყო 1692 წლიდან „ორიანობა“ ქართლში, რომელმაც ეს სამეფო ფაქტობრივად ორ ნაწილად გაჰყო.¹⁰³ იმ პერიოდში, გიორგი XI-ის მომხრე ბაადურ შანშიაშვილს ერეკლე I-მა ზემო სახუნდარი ჩამოართვა. აღნიშნული დანაშაულის გამოსასყიდად, ბაადურმა ერეკლე I-ის მხარეს თავდადებით იბრძოლა.

ამ ბრძოლის ერთ-ერთი ეპიზოდის შესახებ მემკვიდრე მოგვითხრობს: „ტალავრის ბოლოს, გორათა ზედა... იქმნა კუეთებული ბრძოლა ძლიერი. გარნა მოსწყვდნეს და დაიპყრნეს ქართველთა (იგულისხმება გიორგი XI-ის მომხრე ქართლები. – ნ. ჯ.) სრულიად. და მათ მოკლეს ჩოლოყაშვილი გივი, შანშიაშვილი ბაადურ და სხუანიცა“.¹⁰⁴

იმავედროულად, ბაადურის ძმები გიორგი XI-ის მომხრეთა ბანაკში იმყოფებოდნენ. მათ მონღოლებს ამოდ არ ჩაუვლია, ვინაიდან შაჰინშაჰ სოლთან ჰუსეინ სეფიანის (მეფობდა 1694-1722 წლებში) ბრძანებით, 1703 წლიდან ქართლის მეფობა დაუბრუნდა კვლავ გიორგი XI-ს, რომელმაც შანშიაშვილებს ზემო სახუნდარი უკან დაუბრუნა.¹⁰⁵

აზნაურმა შანშიაშვილებმა თავი ქართლის მმართველ სხვა ბაგრატიონთა სამსახურშიც ისახელეს. მათ აფასებდა ჯანიშინი ლევან I, რომელიც ქართლს ორჯერ – 1676-1677 და 1703-1704 წლებში განაგებდა (უფროსი ძმის – მეფე გიორგი XI-ის სპარსეთში ყოფნის გამო) და მისი ვაჟიც – ვახტანგ ლევანის ძე (1675-1737), რომელიც 1704-1712 წლებში ჯანიშინობდა, ხოლო სპარსეთიდან დაბრუნების შემდეგ, 1719-1723 წლებში მეფობდა და ცნობილია მეფე ვახტანგ VI-ის სახელით.¹⁰⁶

ქართული სახელმწიფო-ადმინისტრაციული სამართლის ძეგლიდან – „დასტურლამალიდან“, რომელიც ვახტანგ VI-მ დააღწა, ირკვევა, რომ იმხანად სამეფო კარზე შანშიაშვილებს ეკავათ შემდეგი თანამდებობანი: ბეჟანს –

¹⁰³ ნ. ჯავახიშვილი. ქართლის სამეფოს ბაგრატიონთა მმართველთა ქრონოლოგიური რიგის დაზუსტებისათვის. როგორი თანამიმდევრობით განაგებდნენ ბაგრატიონები ქართლს XVI-XVIII საუკუნეებში. თსუ საქართველო ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. XVI. თბ. 2020, გვ. 128.

¹⁰⁴ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 471.

¹⁰⁵ რ. თოფჩიშვილი. საქართველოს თავდაზნაურთა გვარების ისტორია, გვ. 402.

¹⁰⁶ ნ. ჯავახიშვილი. ქართლის სამეფოს ბაგრატიონთა მმართველთა ქრონოლოგიური რიგის დაზუსტებისათვის, გვ. 125-126.

სოიბათიასაულისა, ¹⁰⁷ ალავერდას – მოლარისა, ¹⁰⁸ ხოლო პაპუას ძმის-
წულს – ფარემისა.¹⁰⁹

აქვე უნდა გავიხსენოთ, რომ ზალია ბაადურის ძე შანშიაშვილი იყო
იმ დღეეგაციის შემადგენლობაში, რომელიც დროებით იმერეთში მყოფმა უფ-
ლისწულმა ვახტანგ ლევანის ძემ (მომავალმა ჯანიშინმა და მეფემ) 1700
წელს გაგზავნა რუსეთში მყოფ თავის ბიძასთან (მამის უფროს ძმასთან), იმ-
ერეთისა და კახეთის მეფედყოფილ არჩილთან.

ვახუშტი ბატონიშვილი გვამცნობს: „ვახტანგ მოსვლოდა წარგზავნი-
ლი თვისი ზალია შანშიაშვილი, ძე ბაადურისა და მამუკა შათირი არჩილ მე-
ფისაგან, რათა წარვიდეს რუსეთს“.¹¹⁰ მიუხედავად ამ შეთავაზებისა, ვახტან-
გმა, როგორც სპარსეთს მყოფი ქართლის კანონიერი მეფის – გიორგი XI-ის
ძმისწულმა, ამჯობინა დაბრუნებულიყო თავის მამა-პაპისეულ მამულში, სა-
დაც იმხანად კახი ბაგრატიონი – ერეკლე I მეფობდა. 1701 წელს თბილის-
ში ჩასული ვახტანგი ერეკლე I-მა საკადრისი პატივით მიიღო.¹¹¹

ქართლში ბაქარ I-ის მეფობისას (1716-1719 წლები) აზნაურ შანში-
აშვილებს თავიანთი მამულების საზღვრების თაობაზე დავა ჰქონდათ ელიარ-
აშვილებთან და ოფრეთელებთან. 1717 წლის 10 აპრილს, ამ საკითხზე გან-
ჩინებაც გამოიტანეს.¹¹²

პაპია შანშიაშვილის შთამომავალმა – ბეჟან შანშიაშვილმა და მისმა
ვაჟებმა – გიორგიმ, ავთანდილმა, იარალიმ და სამოელმა 1721 წელს ზემო
სახუნდარაში ყმა-მამული შეიძინეს.¹¹³ იმავე წელსვე ბეჟანმა, მისმა ვაჟებმა –
გიორგიმ, ავთანდილმა, იარალიმ და საბამ, ბეჟანის ძმისწულებმა – ქაიხოს-
რომ, პაპამ, ოთარმა, მანუჩარმა, ფარემუზმა, გიუნამ და ახვერდმა – სახუნ-
დარის ნახევარი შეიძინეს.¹¹⁴

ვახტანგ VI-ის მეფობისას, კერძოდ, 1721 წელს, ვახუშტი ბატონიშ-
ვილისა და გივი თუმანიშვილის მიერ ჩატარებული ქვემო ქართლის აღწე-
რით, რომელსაც ეწოდება „აღწერა მეწინავე დროშისა საბარათაშვილოსა და

¹⁰⁷ ქართული სამართლის ძეგლები. II. საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.). ტექსტი
გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ. თბ. 1965, გვ. 240.

¹⁰⁸ ქართული სამართლის ძეგლები. II., გვ. 245.

¹⁰⁹ ქართული სამართლის ძეგლები. II., გვ. 247.

¹¹⁰ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 478.

¹¹¹ ბატონიშვილი ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა.

¹¹² ქართული სამართლის ძეგლები. IV, გვ. 273-274.

¹¹³ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. I, გვ. 191.

¹¹⁴ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. I, გვ. 194.

სომხთისა“, აზნაურ შანშიაშვილებს, რომელთა შორისაც იყვნენ: ქაიხოსრო, გიორგი, მიქელა, პაპა, ახვერდი, როსტომი და ნაზარი, ყმა-მამული გააჩნდათ შემდეგ სოფლებში: ზემო სახუნდარი, პატარა სახუნდარი, ატუცი, ხოსანი, ბორი-სოფელი, შანშისოფელი, ტანძუტი, სოსანი და სამწვერისი.¹¹⁵

აზნაურ პაპია (იმავე პაპა) შანშიაშვილის შთამომავლებმა სათავე დაუდეს ამ გვარის ერთ-ერთ საგვარეულო განშტოებას – პაპაშვილებს, იმავე პაპიაშვილებს. მათი წარმომადგენელი – შიომ პაპაშვილი იხსენიება 1724 წელს რუსეთს გადახვეწილი ბაქარ ვახტანგის ძე ბაგრატიონის (1700-1750) თანხლები ამალის ნუსხაში.¹¹⁶

იმავე წელს, თავის ოჯახთან ერთად რუსეთს გახიზნული ვახტანგ VI-ის მრავალრიცხოვანი სამეფო ამალის სიაში, სხვა ქართველ წარჩინებულთა შორის იხსენიება აზნაური შანშე შანშიაშვილიც, რომელსაც სუფრაქეშიშის თანამდებობაზე უმსახურია.¹¹⁷

ჩვენი ვარაუდით, აზნაურ შანშიაშვილთა გვარის წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო XVIII საუკუნის პირველ ნახევარში მოსკოვში მოღვაწე გრამატიკოსი – „ზურაბ შანშოვანი“ თბილისიდან. მან ვახტანგ VI-ის დავალებით, ქართულად დაწერა პირველი ნაშრომი მშობლიური ენის გრამატიკის შესახებ. სპეციალისტთა შეფასებით, ამ ფილოლოგიური ხასიათის თხზულებას უცხო ენის გრამატიკის გავლენა ატყვია. მისმა ავტორმა სწორად შენიშნა ქართული ენის ზოგიერთი თავისებურება (მაგალითად, ზმნის ცვლა სუბიექტისა და ობიექტის პირის მიხედვით), ხოლო მის მიერ დამკვიდრებული გრამატიკული ტერმინები – „სახელი“, „ზმნა“, „მყოფადი“ და ა. შ. დღემდე გამოიყენება.¹¹⁸

საუკუნენახევრის შემდეგ, ამ ნაშრომის ხელნაწერი გამოსაცემად მოამზადა პეტერბურგის საიმპერატორო უნივერსიტეტის პროფესორმა ალექსანდრე ცაგარელმა და თავისი წინასიტყვაობით, მეცნიერებათა აკადემიის ტიპოგრაფიაში 1881 წელს გამოსცა.¹¹⁹

¹¹⁵ სტატისტიკური ცნობები საქართველოს შესახებ XVIII საუკუნეში. გამოცემული ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით და წინასიტყვაობით. თბ. 1907, გვ. 269-273.

¹¹⁶ ს. ყუბანეიშვილი. დავით გურამიშვილი ქართველ ჰუსართა პოლკში. თბ. 1955, გვ. 137.

¹¹⁷ ს. ყუბანეიშვილი. დავით გურამიშვილი ქართველ ჰუსართა პოლკში, გვ. 128.

¹¹⁸ ვ. შენგელია. შანშოვანი ზურაბ. „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია“ (ქსე). X. თბ. 1986, გვ. 684.

¹¹⁹ მოკლე ლრამბატიკა ქართულისა ენისა. ქმნული ზურაბ შანშოვანისაგან 1737 წელსა. გამოსცა ალ. ცაგარელმა. სანკტ-პეტერბურგი. 1881.

1882 წელს სანკტ-პეტერბურგში არსებულმა რუსეთის საიმპერატორო მეცნიერებათა აკადემიის სტამბამ წიგნად გამოსცა გამოჩენილი ქართველი პოლიტიკური და საზოგადო მოღვაწის, მწერლის, პუბლიცისტისა და მთარგმნელის, ხოლო შემდგომში წმინდანად შერაცხული დიმიტრი ყიფიანის (1811-1887) „ახალი ქართული გრამატიკა“, რომელშიც ვკითხულობთ: „ზურაბ შანშოვანი ანგარიშობდა სრბოლს ათსა: საწრფელოს, სანათესაოს, სამიცემალოს, სამოქმედოს, საძიებოს, სადასაბამოს, სამეტყველოს, საშორის-მყოფოს, საგარეშემცოს და საწოდებოს და მერყეობა მოჰყავდა ასე: კაცი, კაცი-სა, კაცსა, კაცით, კაცს, კაცისაგან, კაცისას, კაცში, კაცითა, კაცო“.¹²⁰

ამ ნაშრომის ღირსებებზე აკადემიკოსი არნოლდ ჩიქობავაც მიუთითებდა.¹²¹

საგულისხმოა, რომ უცხო ენების მცოდნე ზურაბ შანშოვანი მთარგმნელობით საქმიანობასაც წარმატებით ეწეოდა. მან ქართულად თარგმნა უცხოურ ენებზე არსებული რამდენიმე ფილოსოფიური თხზულება.¹²² მათ შორის იყო 233-302 წლებში მოღვაწე პორფირი ფილოსოფოსის თხზულება „შეყვანილება ხუთთათვის ხმათა არისტოტელისათა“, რომლის თარგმანიც ასტრახანში მყოფი ვახტანგ VI-ის დავალებით, ზურაბმა 1736 წელს შეასრულა.¹²³ ამ ხელნაწერის ასლი, გადაღებული არქიმანდრიტ კირილეს მიერ, ინახებოდა 1811 წლიდან სანკტ-პეტერბურგში დამკვიდრებულ უფლისწულთან, გამოჩენილ მეცნიერთან – თეიმურაზ გიორგის ძე ბაგრატიონთან (1782-1846).¹²⁴

„ყიზილბაშობის“ ხანაში, რომელიც 1735-1749 წლებში გრძელდებოდა, ქვემო ქართლში მდებარე არჩილ III-ის (მეფობდა 1736-1737 წლებში) ყმა-მამულს მეთვალყურეობდა მირის შემკრები მისი მოხელე, პაპია შანშიაშვილის შთამომავალთა თავკაცი – ავთანდილი, რომელიც ამ საგვარეულოს ერთ-ერთ განშტოებას – პაპიაშვილებს მეთაურობდა.

მეფეფყოფილმა არჩილ იესეს ძემ, რომელიც სამეფო ტახტის დაბრუნების იმედს არ კარგავდა, 1739 წელს ავთანდილ შანშიაშვილს მისწერა: „ჩვენო ღიდათ იმედათ მოსარჩენელო და არაოდეს არდასავიწყარო შანშიაშვი-

¹²⁰ ახალი ქართული გრამატიკა, სხარტულად დაწერილი მამისაგან შვილებისათვის დიმიტრი ყიფიანისა, სამეცნიერო აკადემიის სტამბა, სანკტ-პეტერბურგი, 1882, გვ. 21.

¹²¹ არნ. ჩიქობავა. იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია. თბ. 1965.

¹²² ვ. შენგელია. შანშოვანი ზურაბ, გვ. 684.

¹²³ P. Орбели. Грузинские рукописи Института востоковедения АН СССР. М.-Л. 1956, с. 53-54.

¹²⁴ გ. შარაძე. თეიმურაზ ბაგრატიონი (ცხოვრება). I. თბ. 1972, გვ. 171.

ლო ავთანდილ! ვისაც უნდოდეს და სამწევრისის ჩვენს მამულში მოხნას, ღალას ერთს რვაზე გამოვართმევთ“.¹²⁵

აზნაური ავთანდილ შანშიაშვილი მოწმედ იხსენიება ქართლის ზემოხსენებული მეფის არჩილ III-ის ძმის – გიორგი იესეს ძე ბაგრატიონის ნასყიდობის წიგნში, რომელიც 1736 წლის 8 სექტემბრით თარიღდება.¹²⁶

ქართლში გამეფებულმა კახმა ბაგრატიონმა, კახეთის მეფეფეოფილმა თეიმურაზ II-მ (1732-1744 წლებში მეფობდა კახეთში, ხოლო 1744-1762 წლებში – ქართლში) 1749 წელს ზურაბ შანშიაშვილს უბოძა სითარხნის წიგნი, რომელშიც აღუთქვა, რომ იგი შეუნარჩუნებდა შანშიაშვილებს იმ პატივს, რაც მათ გააჩნდათ ერეკლე I-ისა და ვახტანგ VI-ის მეფობის პერიოდში და მათზე მეტს არაფერს მოსთხოვდა.¹²⁷

ბახუტა და გივი შანშიაშვილნი იყვნენ მოწმენი ქვემო ბოლნისის მამასახლისის ფირადას მიერ გიორგი თუშანიშვილისათვის 1756 წლის 3 დეკემბერს გადაცემული ყმის ნასყიდობის წიგნისა.¹²⁸

1781 წელს ქართლ-კახეთის სამეფოში ჩატარებული აღწერით, შანშიაშვილების ყმებს ქვემო ქართლის სოფელ ეკლესიაშიც უცხოვრიათ.¹²⁹

1782 წლის აპრილში, სოფელ ვანქისა და მიმდებარე მამულის საკითხი, აზნაურმა გიორგი შანშიაშვილმა შუაგაცების თანდასწრებით გაარკვია ზაალ იაგულაშვილთან, რომელიც ასევე ქვემო ქართლელი აზნაური იყო. ამ საკითხზე გამოიტანეს საგანგებო განჩინება, რომლის თანახმადაც ეს სოფელი ორივე მხარემ შუაზე გაიყო.¹³⁰

XVIII საუკუნის მიწურულს, ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე მოლარისა და ქარხნის ნაზირის თანამდებობანი კვლავ აზნაურ შანშიაშვილებს ეკავათ.

¹²⁵ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. I, გვ. 286.

¹²⁶ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა. შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ. III წიგნი (1700 წლიდან XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე). გამოსაცემად მოამზადეს გ. ჟორდანიამ და შ. ხანთაძემ. თბ. 1967, გვ. 149-150.

¹²⁷ რ. თოფჩიშვილი. საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარების ისტორია, გვ. 402.

¹²⁸ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. II, გვ. 53.

¹²⁹ ივანე ჯავახიშვილი. საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის ძეგლები. I. დემოგრაფიული ძეგლები. აღმოსავლეთ საქართველოს XVIII საუკუნის ხალხის აღწერის დავთრები. გამოსაცემად მომზადდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ივანე ჯავახიშვილის სახელობის კაბინეტში დ. მეგრელიაძისა და ნ. ჯავახიშვილის მიერ. თბ. 1967, გვ. 171.

¹³⁰ ქართული სამართლის ძეგლები. V. სასამართლო განჩინებანი (XVIII საუკუნე). ტექსტები გამოსცა და შენიშვნები დაურთო ი. დოლიძემ. თბ. 1974, გვ. 174-176.

გიორგი XII-ის ხელმწიფობის ხანაში, რომელიც 1798-1800 წლებს მოიცავდა, ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე მოღარედ აზნაური გიორგი შანშიაშვილი მსახურობდა.¹³¹

1798 წლის 13 მარტს, მეფე გიორგი XII-ის მიერ ქვემო ქართლის აზნაურ ლორის მელიქიშვილებისადმი (რუსეთის იმპერიაში – ლორის მელიქოვები) ბოძებულ საგვარეულო სიგელთა დადასტურების დოკუმენტი სხვებთან ერთად დაამოწმა აზნაურმა გოგია შანშიაშვილმაც,¹³² რომელმაც იმავე საბუთის ბოლოს დართულ თავის წერილობით დამოწმებაში აღნიშნა: „ქ. მე, გოგია შანშიასშვილი ამის მახსოვარი ვარ, რომ მამის ჩემისგანა გამიგონია, რომ ძველთაგან ლორის და ფანფაკის მელიქობა მელიქი მერაბაანთ და იმის შვილების ყოფილა, ყმა და მამულიც იმათ ჭერებოდა. და მეფე ერეკლემაც დაამტკიცა ამათი წიგნი იქ და მოწმე ვარ და მამის ჩემისაგანაც გამიგონია“.¹³³

აღსანიშნავია, რომ თუ XVII საუკუნიდან – XVIII საუკუნის შუა ხანებამდე შანშიაშვილები ინტენსიურად იძენდნენ მიწას და საფეოდალოს იფართოვებდნენ, XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან ისინი თანხას სესხად გასცემდნენ (სათანადო სარგებლის სანაცვლოდ), ხოლო XIX საუკუნიდან ისინი აქტიურად ჩაებნენ კომერციულ ოპერაციებში და სავაჭრო ამხანაგობათა წევრებიც გახდნენ.¹³⁴ ეს ამკარად მეტყველებს აზნაურ შანშიაშვილთა დინამიურობაზე, კერძოდ, მათ ნიჭსა და უნარზე – ფეხი აეწყოთ საქართველოში დამკვიდრებული ახალი, კაპიტალისტური წყობისათვის, რაც ქართველი თავადაზნაურობის უმეტესობამ, სამწუხაროდ, ვერ გამოიჩინა. სწორედ ამის სავალალო შედეგს წარმოადგენდა ის ფაქტი, რომ საქართველოს რუსეთის იმპერიის ფარგლებში ყოფნის პერიოდში, ჩვენს სამშობლოში თანდათან იმძლავრეს უცხოტომელმა კაპიტალისტებმა და მდიდარი ქართველები მართლაც რომ თითებზე ჩამოსათვლელნი იყვნენ.

1810 წლის 24 თებერვალს, მედიატორთა მიერ გამოტანილი განაჩენით, სახუნდარში მცხოვრები გლეხი „სარუა სარუხანას-შვილი“, რომელსაც მარშალ-მორდალი თავადი ზაალ ზურაბის ძე ბარათაშვილი ედავებოდა აზნაურ შაქარა და დავით შანშიაშვილებს, ამ უკანასკნელთა კუთვნილ ყმად აღიარეს.¹³⁵

¹³¹ სცსა. ფ. 1450. დავთარი 18. საბუთი 60.

¹³² სცსა. ფ. 1450. დავთარი 18. საბუთი 60.

¹³³ ა. ბოშიშვილი. მელიქის სახელო საქართველოში. თბ. 2013, გვ. 137-138.

¹³⁴ რ. თოფჩიშვილი. საქართველოს თავადაზნაურთა გვარების ისტორია, გვ. 402.

¹³⁵ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. II, გვ. 230.

რუსეთში იძულებით გადასახლებულ ქართველ უფლისწულებთან დაახლოებულ თანამოაზრეთა წრეში აზნაური ერეშია შანშიაშვილიც ერია. იგი განსაკუთრებით მეგობრობდა პეტერბურგში მცხოვრებ დიმიტრი იულონის ძე ბაგრატიონთან (1803-1845),¹³⁶ რომელიც 1832 წლის მიწურულს საქართველოში გამჟღავნებული ანტიიმპერიული შეთქმულებითი მოძრაობის ერთ-ერთი მთავარი სულისჩამდგმელი გახლდათ.¹³⁷

აზნაური იარალი შანშიაშვილი სანკტ-პეტერბურგს მცხოვრები უფლისწულის – ფარნაოზ ერეკლეს ძე ბაგრატიონის (1777-1852) კარის მგოსანი იყო. მისმა ლექსებმა და მუხამბაზებმა სამშობლოს მონატრება გაუმძაფრა რუსეთის საიმპერიო არმიის სამსახურში მყოფ დიდ ქართველ პოეტსა და საზოგადო მოღვაწეს გრიგოლ ორბელიანს (1804-1882). მან იარალი შანშიაშვილს პატივისცემის ნიშნად მიუძღვნა საგანგებო ლექსი, რომლის შესახებაც წინამდებარე ნაშრომის მერვე ქვეთავში ვრცლად ვსაუბრობთ.

რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში საქართველოს ყოფნის პერიოდში აზნაურ შანშიაშვილთა უმრავლესობა, რუსიფიცირებული ფორმით – „შანშიევად“ იწერებოდა.

პეტერბურგში გადასახლებულ ბატონიშვილებთან მცხოვრები თეოლოგის, ფილოსოფოსისა და მქადაგებელი ბერის – იონა ხელაშვილისადმი (1772-1837) მისი ძმის გიორგი ხელაშვილის მიერ 1828 წლის 25 ოქტომბერს გაგზავნილ წერილობით პირობაში ერთ-ერთ მოწმედ დასახელებულია „საქართველოს აზნაურიშვილი შიო შანშიევ“.¹³⁸

1861 წლის 12 ოქტომბერს, პეტერბურგში დაპატიმრებულ ქართველ რევოლუციონერ სტუდენტთა ჯგუფში აბელ და ნიკოლოზ შანშიევებიც შედიოდნენ.¹³⁹

თბილისის გუბერნიის მკვიდრი კაპიტანი ზაქარია სამუელის ძე შანშიევი დაჯილდოვდა წმ. გიორგის IV ხარისხის ორდენით, რაც რუსეთის იმპერიის უმაღლეს სამხედრო ჯილდოდ ითვლებოდა. როგორც ამ ორდენის კავალერს, მას ამიერკავკასიის სახაზინო პალატიდან ყოველწლიურად ეძლეოდა

¹³⁶ М. Горгидзе. Грузины в Петербурге. Страницы летописи культурных связей. Тб. 1976, გვ. 336.

¹³⁷ მ. ბერძნიშვილი. მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. I. თბ. 1980, გვ. 208.

¹³⁸ ქართული ეპისტოლური წყაროების კორპუსი. VI-VII. იონა ხელაშვილის ეპისტოლური არქივი (1809-1835 წწ.). შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო გ. დედაბრიშვილმა. თბ. 2000, გვ. 454.

¹³⁹ М. Горгидзе. Грузины в Петербурге, გვ. 343.

150 მანეთი (რუსული „რუბლის“ ქართული შესატყვისი) ვერცხლით, რაც იმხანად საკმაო ოდენობის თანხას წარმოადგენდა. საარქივო მონაცემებით დასტურდება, რომ შანშიევი ამ თანხას 1862-1864 წლებში იღებდა.¹⁴⁰

1863 წელს გაზეთში «Кавказ» გამოქვეყნდა აგრონომ შანშიევის სტატია, რომელიც აბრუშემის მრეწველობა-ვაჭრობის საკითხებს შეეხებოდა.¹⁴¹

ქართული წიგნების კატალოგებისათვის მასალების მოძიება-შესწავლაში დამსახურება, სხვა მეცნიერებთან ერთად, მიუძღვის გიორგი შანშიევსაც, ¹⁴² რომლის მიერ შედგენილი ქრონოლოგიურ-ბიბლიოგრაფიული კატალოგი 1883 წელს გამოიცა.¹⁴³

1862 წელს დაბადებული ნიკოლოზ შანშეს ძე შანშიევი სამხედრო სამსახურში 1880 წლიდან შევიდა. ოფიცრის რანგში მონაწილეობდა რუსეთ-იაპონიის (1904-1905) და I მსოფლიო ომებში. მსახურობდა გრენადერთა XIII პოლკში. 1917 წელს მიენიჭა გენერალ-მაიორის წოდება. მონაწილეობდა სამოქალაქო ომში. ირიცხებოდა შეიარაღებულ ძალთა თადარიგის შემადგენლობაში: „სამხრეთ რუსეთის შეიარაღებულ ძალების“ მთავარსარდალ ანტონ დენიკინის შტაბში (1918-1919), კიევის (1919-1920) და ნოვოროსიისკის ოლქებსა და ქერჩში (1920). 1920 წლიდან მოღვაწეობდა ემიგრაციაში. დაჯილდოებული იყო წმ. ვლადიმირის III, წმ. ანას III და წმ. სტანისლავის II ხარისხის ორდენებით.¹⁴⁴

1890 წლის მონაცემებით, ბაქოს გუბერნიის ჯევათის მაზრაში მომრიგებელ მოსამართლედ მსახურობდა ნიკოლოზ ზურაბის ძე შანშიევი, ¹⁴⁵ ქუთაისის სამხედრო საგუბერნატოროში შემავალი სამურზაყანოს სამაზრო სამხედრო-სახალხო სასამართლოში მომრიგებელ შუამავლად მოღვაწეობდა კონსტანტინე ზაქარაის ძე შანშიევი, ¹⁴⁶ ხოლო რუსეთის საიმპერიო მუსიკა-

¹⁴⁰ Документы по истории Грузии (1862-1917). Т. I. Часть 2. Под редакцией Ш. Чхетия. Тб. 1960, გვ. 327; 459.

¹⁴¹ Газ. «Кавказ». № 63. Тифлис. 1863.

¹⁴² ა. იოსელიანი. ქართული მწიგნობრობის, წიგნისა და სტამბის ისტორიის საკითხები (უძველესი დროიდან - XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე). თბ. 1990, გვ. 391-392.

¹⁴³ Хронологический указатель книг и брошюр, вышедших на грузинском языке с 1629 по 1883 год. Издание Кавказского цензурного комитета. Издание Г. Шаншиева. Тифлис. 1883.

¹⁴⁴ Н. Джавахишвили. Грузинские Белогвардейцы. Научнопрактический журнал «Современная наука: Актуальные проблемы теории и практики». Серия – Гуманитарные науки. № 4-5. Москва. 2012, გვ. 38; С. Волков. Белое движение. Энциклопедия гражданской войны. СПб.-М. 2003, გვ. 629.

¹⁴⁵ Кавказский календарь на 1890 год, გვ. 17.

¹⁴⁶ Кавказский календарь на 1890 год, გვ. 127.

ლური საზოგადოების თბილისის განყოფილებასთან არსებულ მუსიკალურ სასწავლებელში იტალიურ ენას – ა. ფ. შანშიევას ასწავლიდა.¹⁴⁷

თბილისში დაიბადა ინჟინერ-ჰიდროტექნიკოსი, ლექტორი სერგეი კონსტანტინეს ძე შანშიევი (1893-1974). ლენინგრადის ტექნოლოგიური ინსტიტუტის დამთავრების (1924) შემდეგ, იგი ინჟინრად მუშაობდა ზაჰესის, რიონჰესისა და თავფარავანჰესის დაპროექტება-მშენებლობაზე, ხოლო შემდეგ „თბილჰიდროპროექტი“ მთავარ კონსტრუქტორად მოღვაწეობდა. ხრამჰესის აგებისათვის სპეციალისტთა ჯგუფთან ერთად მიენიჭა სსრკ სახელმწიფო პრემია (1951). დაჯილდოებული იყო ორდენებითა და მედლებით.¹⁴⁸

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ შანშიევილთა შორის, გარდა აზნაურებისა, იყვნენ გლეხებიც, რომლებიც ქართლსა და კახეთში ცხოვრობდნენ და რომელთა გენეტიკური კავშირი აზნაურებთან (ძირად – გამყრელიძეებთან) ჯერჯერობით გაურკვეველია.

1630 წელს, ქართლ-კახეთის მეფე თეიმურაზ I-მა, ქართლის მეფე გიორგი X-ის სულის საოხად ალაბი გაუჩინა მთაწმინდის პორტაიტის ღმრთისმშობელს (იმავე ათონის ივერიის ღვთისმშობლის ხატს), კერძოდ, შესწირა ყმა-გლეხი ძმები – იოვანე და შიუკა შანშიევილები, რომლებიც შიდა ქართლის სოფელ მეჯვრისხევში ცხოვრობდნენ.¹⁴⁹

შეწირულების განახლების ამ წიგნში კვითხულობთ: „ჩვენ, ღვთივ-გვირგვინოსანმან, მეფეთ-მეფემან პატრონმან თეიმურაზ და თანამეცხედრემან ჩვენმან, მღვთივ-გვირგვინოსანთა ქართველთა მეფეთა ასულმან, დედოფალთ-დედოფალმან პატრონმან ზვარამან, და პირმშომან და სასურველმან ძემან ჩვენმან, პატრონმან დავით, ვიგულეთ და ვიგულისმოდგინეთ და შემოგწირეთ დიდებულსა ტაძარსა თქვენსა პორტაიტისა (იგულისხმება პორტაიტი – ნ. ჯ.) მღვთისმშობელსა, სასოსა და მეოხსა სულისა ჩვენისასა და მეფობისა ჩვენისასა წარმმართველსა მოგახსენეთ და შემოგწირეთ მცირედი ესე შესაწირავი: მეჯვარისხევს – გურგელაძე დათუნა, ჯაყელი ხახნია, მილაძე დემეტრა, ლაზაძე მეგლა, გებგაძე იოვანე, შანშიევილი იოვანე და შიუკა“.¹⁵⁰

XVII საუკუნის მეორე ნახევარში შიდა ქართლის სოფელ ჭალაში მცხოვრებ გლეხ შანშია შანშიევილს, როგორც ამ სოფლის მფლობელი თა-

¹⁴⁷ Кавказский календарь на 1890 год, გვ. 244.

¹⁴⁸ შანშიევი სერგეი კონსტანტინეს ძე. „ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია“. X. თბ. 1986, გვ. 684.

¹⁴⁹ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. V, გვ. 127.

¹⁵⁰ დოკუმენტური წყაროები XVII საუკუნის პირველი ნახევრის ქართლისა და კახეთის მეფეების შესახებ. წყაროების პუბლიკაცია და გამოკვლევა. ავტორ-შემდგენელთა ჯგუფი თ. ქართველიშვილის ხელმძღვანელობით. თბ. 2019, გვ. 260.

ვადის – აძილახერის ყმას, ლაშქრად წასვლა ევალებოდა.¹⁵¹

შაჰინშაჰის მოთხოვნით ისპაჰანს მყოფმა კახეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრე უფლისწულმა ერეკლე დავითის ძემ (მომავალმა ერეკლე I-მა) 1678 წელს თავად ზურაბ ანდრონიკაშვილს უბოძა ყმა-გლეხი შანშიაშვილი, რომელიც გურჯაანში სახლობდა.¹⁵²

კახეთის სოფელ ჯიმიტიიდან ჯუგაანში გადასახლებულ შანშიაშვილთა შთამომავალი იყო პოეტი, დრამატურგი, საქართველოს ხელოვნების დამსახურებული მოღვაწე სანდრო (ალექსანდრე) ილიას ძე შანშიაშვილი (1888-1979), რომლის მამაც სასულიერო წოდებას განეკუთვნებოდა და მღვდლად მსახურობდა.¹⁵³

სანდრო შანშიაშვილის ლიტერატურული ფსევდონიმი იყო „იარალი“, ¹⁵⁴ ანუ სახელი XIX საუკუნეში პეტერბურგში მოღვაწე ზემოხსენებული იარალი შანშიაშვილისა.

თბილისში დაბადებული ფერმწერი ცისია ალექსანდრეს ასული შანშიაშვილი (1921-2008) – საქართველოს დამსახურებული მხატვარი გახლდათ.

ქვემო მანხანაში დაბადებული მოქანდაკისა და გრაფიკისოს ჯემალ დავითის ძე შანშიაშვილის (1936-1998) ასულია მომღერალი ნუცა შანშიაშვილი (დაბ. 1970 წელს), რომელიც საზღვარგარეთ მოღვაწეობს.

ამრიგად, XVII საუკუნის შუა ხანებში რაჭიდან თბილისში გადასახლებული აზნაური გამყრელიძე ქვემო ქართლელ აზნაურ შანშიაშვილს ჩაესიდა და ბოლნისის შემოგარენში დასახლდა. მან შანშიაშვილის გვარი მიიღო და სათავე დაუდო ამ საგვარეულოს განახლებულ შტოს. ამ შტოს წარმომადგენლები ერთგულად ემსახურებოდნენ ბაგრატივან ხელმწიფეებს და მათგან წყალობაც არ აკლდათ.

ქართლ-კახეთის სოფლებში: მეჯვრისხევში, ჭალაში, გურჯაანში, ჯიმიტისა და ჯუგაანში მცხოვრებ შანშიაშვილთა გვარის ზემოხსენებულ წარმომადგენელთა გენეტიკური კავშირი ქვემო ქართლში მცხოვრებ შანშიაშვილებთან ჯერჯერობით დადგენელი არ არის, თუმცა მისი გამორიცხვაც შეუძლებელია.

¹⁵¹ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. V, გვ. 133.

¹⁵² პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. V, გვ. 119.

¹⁵³ მწერალთა ავტობიოგრაფიები. I. გამომცემელი ლ. ბაქრაძე. თ. თვალავაძის რედაქციით. წიგნზე მუშაობდნენ: მ. ხუბულური, ი. ამირიძე, ლ. ქიტიაშვილი, ნ. კობალაძე, ნ. გოგუა. თბ. 2013, გვ. 531-533.

¹⁵⁴ ცისფერყანწულთა მიმოწერა. II. გამომცემელი ლ. ბაქრაძე. რედაქტორ-შემდგენელი თ. თვალავაძე. ტექსტი მოამზადეს ნ. კიკნაძემ და ი. ლაღუამ. თბ. 2018, გვ. 355.

4. გამყრელიძეთა შიდა ქართლის განშტოება

აზნაური გამყრელიძენი ცხოვრობდნენ შიდა ქართლშიც, სადაც ისინი უნდა დამკვიდრებულიყვნენ არაუგვიანეს XVII საუკუნის შუა ხანებისა, ანუ ქართლის სამეფოს არსებობის ხანაში.

გამყრელიძეთა ერთი ნაწილი იყო საბატონო აზნაური სოფელ ხოვლეში (ამჟამად – კასპის მუნიციპალიტეტი) მოსახლე თავადი ჯავახიშვილებისა, ¹⁵⁵ ხოლო ნაწილი – თავადი მჩაბლებისა, რომელთა საფეოდალოსაც „სამაჩაბლოს“ უწოდებდნენ.¹⁵⁶

აქვე დავსძენთ, რომ წარსულში სამაჩაბლოში შემავალი ტერიტორია, შიდა ქართლის ჩრდილოეთ ნაწილში მდებარე და საბჭოთა პერიოდში ე. წ. „სამხრეთ ოსეთად“ წოდებულ სხვა მიწებთან ერთად, ამჟამად ოკუპირებულა და იძულებით ჩამოშორებული დედასამშობლოს.

1666 წლით დათარიღებული დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ შიდა ქართლელმა თავადმა პაპუნა ფავლენიშვილმა პირობა მისცა თავად ბაადურ მჩაბელს, რომ ამიერიდან მასთან და მის საბატონო აზნაურ გამყრელიძესთან სადავო არაფერი ექნებოდა.¹⁵⁷

იმავე წლით დათარიღებული საბუთიდან დგინდება, რომ თავად ბაადურ მჩაბლის საბატონო აზნაურის ყარაშა გამყრელიძის ვაჟს – ბეჟანს შემოკვდომია ივანე მაისურაძე, – ძმა მამუკა მაისურაძისა. ეს სასისხლო დავა გაურთიერებიათ ქართლის მეფე ვახტანგ V-ის, იმავე შაჰნავაზის და დარბაისელთა მონაწილეობით. მამუკა მაისურაძეს გამყრელიძეებისათვის შერიგების წიგნი მიუცია.¹⁵⁸

1674 წლით დათარიღებული დოკუმენტიდან ირკვევა, რომ ავთანდილ გამყრელიძე იყო მოწმე პაპუნა, ხოსია, თამაზა და სეხნია ტატიშვილების გაყრის წიგნისა.¹⁵⁹

იოანე ბაგრატიონის გენეალოგიურ თხზულებაში ჩამოთვლილ ქართლის აზნაურულ საგვარეულოებს შორის გამყრელიძეები დასახელებულნი

¹⁵⁵ ქართული სამართლის ძეგლები. II, გვ. 489.

¹⁵⁶ ქართული სამართლის ძეგლები. VIII. სასამართლო არზა-ოქმები და კერძო-სამართლებრივი აქტები. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა და შენიშვნები დაურთო ი. დოლიძემ. თბ. 1985, გვ. 845.

¹⁵⁷ ხეც Qd–8710; ქართული სამართლის ძეგლები. VIII, გვ. 845.

¹⁵⁸ ხეც Qd–8925.

¹⁵⁹ ხეც Sd–607.

არიან საჯავახიანოს, ანუ თავად ჯავახიშვილთა საფეოდალოში მოსახლე აზნაურებად. ნაშრომში აღნიშნულია, რომ გამყრელიძეთა ამ შტოს წინაპარი სახასო (ანუ ტახტის) აზნაური 1675 წელს იმერეთიდან შიდა ქართლში გადასახლებულა.¹⁶⁰

1721 წლის 27 იანვარს თავადმა ფარემუზ ჯავახიშვილმა და მისმა ვაჟმა ერასტიმ სვეტიცხოვლის სახლოუხუცესს, ამილბარ მაღალაძეს (იმავე მაღალაშვილს) და მის შვილებს ვალის სანაცვლოდ გადასცა შიდა ქართლის სოფელ ქვენადრისში მდებარე მამულის და იქ მოსახლე ყმების ნასყიდობის წიგნი, რომლის მოწმე პირთა შორის იხსენიება „ჩვენი აზნაურიშვილი გამყრელიძე მამუკა“.¹⁶¹

მამუკა მოწმედ იხსენიება ფარემუზ ჯავახიშვილისა და მისი ვაჟის ერასტის მიერ იმავე წლის თებერვლის დასაწყისში მოლარეთუხუცეს პაპუნა დოქიძისა და მისი ვაჟისათვის გადაცემულ სოფელ ყარაღაჯში მცხოვრები ყმის ნასყიდობის წიგნშიც.¹⁶²

იმავე პერიოდში თავად ავთანდილ ჯავახიშვილის და მისი ვაჟის მზეჭაბუკის მიერ ამილბარ მაღალაძისა მისი შვილებისათვის ვალის სანაცვლოდ გადაცემული სოფელ ყარაღაჯში მდებარე მამულის და იქ მოსახლე ყმების ნასყიდობის წიგნში მოწმეთა შორის კვლავ „ჩემი აზნაურიშვილი გამყრელიძე მამუკა“ იხსენიება.¹⁶³

მამუკა გამყრელიძე იყო მოწმე თავადი ჯავახიშვილების: გიორგი ნიკოლოზის ძის, ქაიხოსრო, სვიმონ, ბერი, ზაალ და ვახტანგ როინის ძეების მიერ 1737 წლის 4 აპრილს აზნაურ შერმაზან ნინიას (იმავე ივანეს) ძე ხურსიძის, მისი ვაჟებისა და ძმებისათვის გადაცემულ სოფელ საყავრეში მდებარე მამულის და იქ მოსახლე ყმის ნასყიდობის წიგნისაც.¹⁶⁴

1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატს დართულ ქართლ-კახეთის სამეფოს თავადაზნაურთა სიაში შიდა ქართლში მცხოვრებ თავად ჯავახიშვილთა სათავადო (ანუ საბატონო) აზნაურებს შორის – გამყრელიძენიც იხსენიებოდნენ.¹⁶⁵

¹⁶⁰ იოანე ბაგრატიონი. შემოკლებით აღწერა საქართველოს შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, გვ. 99.

¹⁶¹ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. I, გვ. 189.

¹⁶² დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. I, გვ. 190.

¹⁶³ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. I.

¹⁶⁴ დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. I, გვ. 266.

¹⁶⁵ გეორგიევსკის ტრაქტატი, გვ. 62.

ამრიგად, XVII საუკუნის შუა ხანებში რაჭიდან შიდა ქართლში გადასახლებულ გამყრელიძეთა ერთი ნაწილი გახდა თავად ჯავახიშვილთა, ხოლო მეორე ნაწილი – თავად მაჩაბელთა საბატონო აზნაური.

5. გამყრელიძეთა კახეთის განშტოებანი

აზნაურ გამყრელიძეთა საგვარეულო განშტოებანი ცხოვრობდნენ კახეთის რეგიონის იმ სოფლებში, რომლებიც ამჟამად ადმინისტრაციულად ყვარლის, ახმეტისა და საგარეჯოს რაიონებს განეკუთვნება. ისინი უნდა დამკვიდრებულიყვნენ არაუგვიანეს XVIII საუკუნის მიწურულისა, ანუ ქართლ-კახეთის სამეფოს არსებობის ხანაში.

ვინაიდან გამყრელიძეთა ამ საგვარეულო განშტოებათა კვალი კახეთში ჩნდება გეორგიევსკის ტრაქტატის (1783 წ.) დადების შემდეგ, კერძოდ, XVIII-XIX საუკუნეთა მიჯნაზე, შესაძლებელია, რომ ყველა მათგანი ერთი ოჯახიდან მომდინარეობდა.

გიორგი XII-ის (1746-1800) მეფობის პერიოდში (1798-1800 წლები) – სამეფო კარის ფარეშთუხუცესის თანამდებობა ეკავა აზნაურ ანდუყაფარ გამყრელიძეს, რომელიც იმავედროულად დედოფალ მარიამ ციციშვილის (1768-1850) სუფრაჯიც გახლდათ.

როგორც ჩანს, მეფე გიორგი XII წყალობის თვალთ უმზერდა ანდუყაფარ გამყრელიძეს, ვინაიდან იგი მოურავად დანიშნა კახეთის ერთ-ერთ ყველაზე ხალხთმრავალ და მდიდარ სოფელ შილდაში, რომელიც ამჟამად ყვარლის მუნიციპალიტეტში შედის.

იმპერატორ ალექსანდრე I-ის (მეფობდა 1801-1825 წლებში) მიერ 1801 წლის 12 სექტემბერს გამოცემული მანიფესტის მიხედვით, ქართლ-კახეთის სამეფო გაუქმდა და რუსეთის უზარმაზარი იმპერიის შემადგენელ ნაწილად იქცა. აღმოსავლეთ საქართველოში რუსული წეს-წყობილება დამყარდა.

1802 წლის 11 სექტემბერს „საქართველოს მთავარსარდლად“ ანუ უმაღლეს სამხედრო და სამოქალაქო მმართველად დანიშნა გარუსებული ქართველი თავადი, გენერალ-ლეიტენანტი პავლე დიმიტრის ძე ციციანოვი (1754-1806), რომლის პაპა, პაპუნა (პავლე) ციციშვილი – ქართლის მეფის ვახტანგ VI-ის ამალის წევრი გახლდათ.¹⁶⁶

¹⁶⁶ მ. ბერძნიშვილი. მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. II. თბ. 1983, გვ. 234-237.

1803 წლის 25 ივნისს „მათს ბრწყინვალეებას, საქართველოს უმაღლესს მმართველს“ პავლე ციციანოვს ასეთი მოხსენებით მიმართა ანდუყაფარ გამყრელიძემ:

„ქ. გიორგი მეფის სიგელები მიჭირავს და სახელოების წყალობა მიჭირდა. წელიწადში მქონდა ულუფა, ჯამაგირი და სარგო ოცდაათი თუმანი. თვესა ივნისის კე (25), ქკს უჟა (491), წელსა 1803.

კეთილშობილი გამყრელიძე, ფარემთუხუცეს-სუფრაჯი, მოურავი. ანდუყაფარ“.¹⁶⁷

აზნაურ ანდუყაფარ გამყრელიძის შემდგომი ბედი ჯერჯერობით დაუდგენელია.

ქართლ-კახეთის დედოფალ მარიამთან დაახლოებულ წარჩინებულთა წრეში შედიოდა აზნაური ქაიხოსრო გამყრელიძეც, რომელიც სავარაუდოდ, ზემოხსენებული ანდუყაფარ გამყრელიძის ოჯახის წევრი, ანდა ახლო ნათესავი უნდა ყოფილიყო.

პავლე ციციანოვისათვის ცნობილი გახდა, რომ დაქვრივებული დედოფალი მარიამი ცდილობდა თავი აერიდებინა რუსეთში გადასახლებისათვის და ამ მიზნით, თავის შვილებთან ერთად, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ერთ-ერთ ისტორიულ-გეოგრაფიულ რეგიონში – ხევსურეთში გახიზნვას გეგმავდა.¹⁶⁸

ქართლ-კახეთის დედოფალმა ქაიხოსრო გამყრელიძეს, როგორც თავის ერთგულ ფეოდალს, გაანდო თავისი ჩანაფიქრი – ფარულად გადასულიყო ფშავში და იქიდან წერილობით ეთხოვა იმპერატორისათვის, რომ სამშობლოში დარჩენის ნება დაერთო.

ქაიხოსრო გამყრელიძემ დედოფალ მარიამს ურჩია, რომ ეს სურვილი გადაევიქრებინა, ვინაიდან ამის გამჟღავნების შემთხვევაში მას რუსეთის იმპერიის ადგილობრივი ადმინისტრაცია დააპატიმრებდა და სატუსალოში გამოამწყვდევდა.¹⁶⁹

ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებისა და მისი რუსეთის შემადგენლობაში შეყვანის შემდეგ, ქაიხოსრო იძულებული გახდა, რომ იმპერიის სამსახურში ჩამდგარიყო.

¹⁶⁷ სცსა. ფ. 226. საქმე 9047. საბუთი 100; მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის. შესავალი წერილი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო შ. მესხიამ. „მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის“ (მსკი). ნაკვეთი I. № 25. თბ. 1948, გვ. 73.

¹⁶⁸ მ. ბერძნიშვილი. მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. II, გვ. 89.

¹⁶⁹ АКАК. Т. II. Тифлис. 1868, გვ. 117.

რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I-ის მიერ საქართველოს მმართველად დადგენილი იტალიური წარმომავლობის მარკიზის, გენერალ-ლეიტენანტ ფილიპ ოსიპის ძე პაულუჩისადმი (1779-1849) 1812 წლის 13 აპრილს წარდგენილ მოხსენებაში საიმპერიო არმიის მაიორი, თავადი სოლომონ ავალ-იშვილი აღნიშნავდა, რომ აზნაური ქაიხოსრო გამყრელიძე ერთგული სამსახურისათვის ჯილდოდ იმსახურებდა „ტემლაკს“ («Темляк»), ანუ სამხედრო წარჩინების ნიშანს, რომელიც ხმლის ვადას ამშვენებდა.¹⁷⁰

კახეთში დამკვიდრებულ გამყრელიძეთა ერთ-ერთი საგვარეულო განშტოება ცხოვრობდა სოფელ აწყურში, რომელიც ამჟამად ადმინისტრაციულად ახმეტის მუნიციპალიტეტში შედის.

ამ სოფლის მიდამოებში მდებარე „მაღალგორისა“ და „კვირაცხოვლის“ ხევების საძოვრები იქაურ მემამულე აზნაურებთან – სულხანიშვილებთან და მეღვინეთუხუცესებთან ერთად, აწყურში მათზე გვიან დამკვიდრებულ აზნაურ გამყრელიძეებსაც ეკუთვნოდათ. ამ საძოვრებით უფასოდ სარგებლობის უფლებას ადგილობრივი გლეხობა XIX საუკუნის ბოლო მესამედიდან ითხოვდა. მიუხედავად იმისა, რომ 1887 წელს, ეს დავა სასამართლომ მემამულეთა სასარგებლოდ გადაწყვიტა, გლეხობამ განაგრძო ჩივილი, რამაც კულმინაციას XX საუკუნის დამდეგს მიაღწია.¹⁷¹

აწყურში დაიბადნენ სახელოვანი მსახიობები – დავით მერაბის ძე გამყრელიძე (1863-1928), რომელიც ცნობილია „დავით აწყურელის“ ფსევდონიმით და მისი უმცროსი ძმა – ვიქტორ მერაბის ძე გამყრელიძე (1866-1942).

დავითმა თბილისის სამასწავლებლო სასწავლებელი დამთავრა. იმავე პერიოდიდან მონაწილეობდა საშინაო თეატრალურ წარმოდგენებში. პროფესიულ სასცენო საქმიანობას თბილისის მუდმივ ქართულ დრამატულ დასში 1883 წლიდან შეუდგა. შედიოდა ვასო აბაშიძის სკოლის მსახიობთა ჯგუფში. სხვადასხვა დროს მოღვაწეობდა ქუთაისის, თელავისა და ბაქოს ქართულ თეატრებში. ძირითადად ასრულებდა სახასიათო-კომედიურ როლებს. გამოირჩეოდა ეფექტური გარეგნობით, გარდასახვის უნარით, უშუალოდ, ტემპერამენტით, ხმის ხავერდოვანი ტემბრით. სამსახიობო ოსტატობის ნიმუშებად ითვლება მის მიერ შთამბეჭდავად განსახიერებული როლები შემდეგ პიესებში: ალექსანდრე ცაგარელის „რაც გინახავ, ვეღარ ნახავ“ (გიჟუა), „ციმბი-

¹⁷⁰ АКАК. Т. V. Тифлис. 1873, გვ. 85.

¹⁷¹ გ. ათანელიძე. რევოლუციური მოძრაობა კახეთში 1905-1907 წლებში. თბ. 1987, გვ. 11-12.

რელი“ (პეტუა) და „ხანუმა“ (აკოფა), ალექსანდრე სუმბათაშვილ-იუჟინის „ლალატი“ (ბესო), უილიამ შექსპირის „მეფე ლირი“ (მასხარა), გაბრიელ სუნდუკიანის „დაქცეული ოჯახი“ (გიჟ-მოზე), „პეპო“ (კაკული) და „ხათაბა-ლა“ (ისაია), ალექსანდრ გრიბოედოვის „ვაი ჭკუისაგან“ (რეპეტილოვი), ალექსანდრ ოსტროვსკის „უდანაშაულო დამნაშავე“ (შმაგა) და სხვ.

დავით აწყურელი აქტურად მონაწილეობდა საქართველოს ცალკეული ქალაქების თეატრების მოღვაწეობაში. მანვე დაწერა, გადმოაკეთა და თარგმნა 15-მდე პიესა.¹⁷²

ვიქტორ გამყრელიძემ 1884 წელს დაამთავრა თბილისის სამასწავლებლო ინსტიტუტი. სწავლის პერიოდში მონაწილეობდა ინსტიტუტის წარმოდგენებსა და კონცერტებში, სადაც თავი გამოიჩინა, როგორც ნიჭიერმა და გარდასახვის უნარის მქონე მსახიობმა. მოღვაწეობდა თბილისის ქართულ თეატრში (1885-1900) და საქართველოს ტერიტორიაზე მოქმედ ცალკეულ დასებში, მათ შორის რამდენიმე სეზონის განმავლობაში – ქუთაისში, სადაც კომიკურ-სახსიათო როლებს განასახიერებდა. შთამბეჭდავი სახეები შექმნა ალექსანდრე ცაგარელის პიესებში: „რაც გინახავ, ვეღარ ნახავ“ (გიჟუა), „ციმბირელი“ (ივანე), „ხანუმა“ (ვანო ფანტიაშვილი) და სხვ. მანვე განასახიერა სახსიათო დრამატული როლები შემდეგ პიესებში: ალექსანდრე სუმბათაშვილ-იუჟინის „ლალატი“ (ანანია), აკაკი წერეთლის „პატარა კახი“ (გელა), უილიამ შექსპირის „ჰამლეტი“ (კლავდიუსი), კ. გუცკოვის „ურიელ აკოსტა“ (დე სილვა) და სხვ.

საქართველოს იძულებითი გასაბჭოების შემდეგ მუშაობდა სტუდიაში „სახკინმრეწვი“, სადაც არაერთ ფილმში გადაიღეს (1925-1935). 1932 წელს ვ. გამყრელიძეს საქართველოს დამსახურებული არტისტის წოდება მიენიჭა.¹⁷³

ვიქტორის მიერ განსახიერებულმა როლმა დავით ერისთავის პიესაში „სამშობლო“ ისეთი აღიარება მოიპოვა, რომ მას დიდი ილია ჭავჭავაძე (1837-1907) საგანგებოდ გამოეხმურა სტატიით: „ბ-ნი ვიქტორ გამყრელიძე სვიმონ ლეონიძის როლში“.¹⁷⁴

ვიქტორის ძმის, მღვდელ არჩილ გამყრელიძის აწყურშივე დაბადებული ასული ნინო (1890-1973), თელავის წმინდა ნინოს ქალთა სასწავლებ-

¹⁷² შ. ცუცქერიძე. აწყურელი (გამყრელიძე) დავით მერაბის ძე. ენციკლოპედია „საქართველო“. ტ. 1, თბ. 1997, გვ. 271.

¹⁷³ შ. ცუცქერიძე. გამყრელიძე ვიქტორ მერაბის ძე. ენციკლოპედია „საქართველო“. ტ. 1, თბ. 1997, გვ. 546.

¹⁷⁴ ი. ჭავჭავაძე. თხზულებანი. ტ. 2. თბ. 1941.

ლის დამთავრების შემდეგ პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა სკოლებსა და იაკობ გოგებაშვილის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიურ ინსტიტუტში, რომელიც 1939 წელს დაარსდა.

მისმა მეუღლემ, თელაველმა აზნაურმა სოლომონ ზაალის ძე მაჭავარიანმა (1882-1924) სამხედრო განათლება სიბირსკის კადეტთა კორპუსსა და ელიზავეტგრადის საკავალერიო სასწავლებელში მიიღო. მონაწილეობდა I მსოფლიო ომში, სადაც ცხენოსანთა I პოლკში ესკადრონს მეთაურობდა, ხოლო შემდეგ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის არმიამში პოლკოვნიკის წოდებით მსახურობდა.

საქართველოს იძულებითი გასაბჭოების შემდეგ, ახალი რეჟიმის მიუღებლობის გამო, სოლომონ მაჭავარიანმა სამხედრო სამსახური შეწყვიტა. 1924 წლის აგვისტო-სექტემბერში საქართველოში მიმდინარე ანტიბოლშევიკური სახალხო აჯანყების დროს მეთაურობდა თელავის მაზრაში მოქმედ ამბოხებულ ოფიცრებს. თანაშემწეობას უწევდა კაპიტანი ირაკლი გამყრელიძე, რომელიც მისი მეუღლის აწყურელი ნათესავი გახლდათ.

ამ აჯანყების სისხლში ჩახშობისას, თელავის ციხეში ჩასმულ ამბოხების მონაწილე ან მის თანამგრძნობ თავადაზნაურებთან ერთად, დახვრიტეს სოლომონ მაჭავარიანი, მისი სიმამრი – არჩილ გამყრელიძე და მისი ნათესავი ალექსანდრე (საშა) დავითის ძე გამყრელიძეც, რომელიც საკუთარ ქორწილში დააპატიმრეს.¹⁷⁵

აზნაურ გამყრელიძეთა ერთ-ერთი საგვარეულო განშტოება გარეკახეთში ცხოვრობდა. აქვე განვმარტავთ, რომ გარეკახეთი წარსულში მოიცავდა როგორც თანამედროვე საგარეჯოს მუნიციპალიტეტის ტერიტორიას, ასევე თბილისის შემოგარენში მდებარე ხალხთმრავალ სოფლებსაც: სართიჭალას, მარტყოფს, ნორიოს, ახალსოფელს და ლილოს, რომლებიც ამჟამად აღარ განეკუთვნება კახეთის რეგიონს და ადმინისტრაციულად ქვემო ქართლის რეგიონში გაერთიანებულ გარდაბნის მუნიციპალიტეტში შედის.

გარეკახეთში დამკვიდრებული გამყრელიძენი ცხოვრობდნენ ამ რეგიონის ტერიტორიაზე მდებარე სოფელ ყანდიაურში, რომელსაც მოგვიანებით ყანდაურა ეწოდა. ამჟამად ეს სოფელი გაყოფილია ორ ნაწილად – ზემო და ქვემო ყანდაურად და ადმინისტრაციულად საგარეჯოს მუნიციპალიტეტში შედის.

სპარსეთის შაჰინშაჰ აბას I-ის მიერ 1614-1617 წლებში მოწყობილი გამანადგურებელი ლაშქრობების შედეგად, გარეკახეთი და მათ შორის ყანდი-

¹⁷⁵ მ. გოგბაიძე, გ. ჯავახიშვილი. ქალთა განათლების კერები თელავში. თბ. 2010, გვ. 53-54.

აურიც ნასოფლარად იქცა. საუკუნენახევრის განმავლობაში ეს ტერიტორია დაუსახლებელი რჩებოდა.¹⁷⁶

XVIII საუკუნის უკანასკნელ მესამედში, ერეკლე II-ის (მეფობდა 1744-1798 წლებში) ბრძანებით, ყანდიაურის აღდგენა დაიწყო.

1797 წლის 23 თებერვალს, კათოლიკოს-პატრიარქ ანტონ II-ის (ერისკაცობაში – თეიმურაზ ერეკლეს ძე ბაგრატიონის) მიერ გამოცემულ განჩინებაში „სოფელ ყანდიაურის თაობაზე“ აღნიშნული იყო: „ყანდიაური სოფელი ძველთაგანვე ალავერდის წმინდის გიორგის ეკლესიის შეწირული არის და შაჰ აბაზ ყენს რომ კახეთი მოუოხრებია, მასუკან ხარაბათ (იგულისხმება – დაუსახლებელი. ნ. ჯ.) იყო... მისმა უმაღლესობამ, მეფემან ქართლისამან და მეფემან კახთამან და სხვათა ირაკლი მეორემან იგულა და იგულისმოდგინა ამ ყანდიაურის სოფლის გაკეთება, მოიყვანა და თავისი სახასო კაცნი დაასახლა და სხვაც მრავალი ხარჯი ჰქმნა... რადგანაც კაცნი მისის უმაღლესობის მეფის ირაკლის სახასო ყმანი არიან და მამული ალავერდის წმინდის გიორგის ეკლესიისა არის, რაც ამ სოფლის გამოსავალი იქნებოდეს, ნახევარი სამეფოდ მიერთმეოდეს და ნახევარი წმინდის გიორგის ალავერდის ეკლესიას მიერთმეოდეს“.¹⁷⁷

ერეკლე II-მ სოფელი ყანდიაური საუფლისწულო მამულად უბოძა თავის ძეს – მირიანს (1767-1834), რომელიც იყო რუსეთის საიმპერიო სენატის წევრი, ნამდვილი სახელმწიფო მრჩეველი, გენერალ-ლეიტენანტი და ყაბარდოს პოლკის შეფი. იმავდროულად, ის ლიტერატურულ და მთარგმნელობით მოღვაწეობასაც ეწეოდა. მას ხვდა პატივი, რომ 1787 წელს შეხვედროდა მირგოროდში (ამჟამად – უკრაინა) მცხოვრებ მხცოვან დავით გურამიშვილს და სამშობლოში ჩამოეტანა მისი ხელით გადაწერილი უნიკალური ლიტერატურული მემკვიდრეობა, რომელიც ცნობილია „დავითიანის“ საერთო სახელწოდებით. გარდაიცვალა და დასაფლავებულია პეტერბურგში, წმ. ალექსანდრე ნეველის ლავრაში,¹⁷⁸ სადაც ბაგრატიონთა დინასტიის არაერთი წარმომადგენელი განისვენებს.

¹⁷⁶ ნ. ჯავახიშვილი. კათოლიკოს-პატრიარქ მელქისედეკ III-ის ბიოგრაფიისათვის. მასალების კრებული ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქრისტიანული კულტურის კვლევის ცენტრისა და ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ისტორიისა და არქეოლოგიის განყოფილების მიერ ორგანიზებული VII საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციისა თემაზე: „ჩვენი სულიერების ბალავარი“, რომელიც გაიმართა 2015 წლის 17-18 აპრილს ამავე უნივერსიტეტში. VII. თბ. 2015, გვ. 416.

¹⁷⁷ ქართული სამართლის ძეგლები. VI. სასამართლო განჩინებანი (XVIII-XIX საუკუნეები). ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი. დოლიძემ, თბ. 1977, გვ. 13-15.

¹⁷⁸ მ. ბერძენიშვილი. მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. II, გვ. 104-105.

იოანე ბატონიშვილის ნაშრომში „ქართლ-კახეთის აღწერა“ ცალკეა გამოყოფილი გარეკახეთის ტერიტორიაზე მდებარე სოფლები, რომელთაგან საუფლისწულოდ იხსენიება ერთადერთი სოფელი – ყანდაურა, მის მფლობელად კი მითითებულია მეფე გიორგი XII-ის ნახევარძმა – უფლისწული მირიან ერეკლეს ძე ბაგრატიონი.¹⁷⁹ იგი იყო მეფე ერეკლე II-ის ვაჟი მესამე ქორწინებიდან, ანუ დედოფალ დარეჯან კაციას ასულ დადიანის (1734-1807) მიერ შობილი ბატონიშვილი.

საქართველოს ეროვნულ არქივთან არსებულ ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში დაცული დოკუმენტებიდან ნათელი ხდება XVIII საუკუნის ბოლო მესამედში აღორძინებული ყანდაურის ისტორია, რომელიც დღემდე გრძელდება.

ამ სოფელში სხვადასხვა დროს დასახლდნენ შიდა ქართლიდან, იმერეთიდან, რაჭიდან და სამეგრელოდან გადმოსახლებულები, მათ შორის: ჯავახიშვილები (შიდა ქართლის სოფელ ძევერიდან), გამყრელიძეები (ზემო რაჭის სოფელ სომიწოდან), არჩვაძეები, მაისურაძეები, კობახიძეები (ქვემო რაჭიდან), აბესაძეები, გიორგაძეები, ნუცუბიძეები, სამხარაძეები, ფხალაძეები (იმერეთიდან), შენგელიები (სამეგრელოდან), რომლებიც მოგვიანებით შენგელიძეებად დაეწერნენ, გაბრიელაშვილები, გლახაშვილები, ღურგლიშვილები, კეკოშვილები, სიღამონიძეები, ქართლელიშვილები, ზორბალაძეები (შიდა ქართლიდან) და სხვები, ასევე, კახეთის ცალკეული სოფლებიდან გადმოსულნი.¹⁸⁰

ერეკლე II-ისა და გიორგი XII-ის მეფობის პერიოდში ყანდაურის მოურავი იყო კახეთის წარჩინებული თავადი როსებ (იოსებ) ზაალის ძე ჯანდიერი, რომელსაც ნასახნიბაშის თანამდებობა ეკავა. გარდა ყანდაურისა, ის სხვადასხვა დროს მოურავად მსახურობდა ასევე კახეთის სოფლებში – ჯიმიოსა¹⁸¹ და კალაურში.¹⁸²

XIX საუკუნის დასაწყისიდან ყანდაურის თავკაცობა გამყრელიძეებს მიანდევს. ეს მოხდა მეფე გიორგი XII-ის გარდაცვალების (1800 წლის 28

¹⁷⁹ იოანე ბატონიშვილი. შემოკლებით აღწერა საქართველოს შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, გვ. 66.

¹⁸⁰ ნიკო ჯავახიშვილი, კათოლიკოს-პატრიარქ მელქისედეკ III-ის ბიოგრაფიისათვის, გვ. 417.

¹⁸¹ პ. იოსელიანი. ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა. ა. გაწერელიას შესავალი წერილებით, რედაქციითა და შენიშვნებით. ტფ. 1936, გვ. 273.

¹⁸² მ. ბერძნიშვილი. მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. II, გვ. 267.

დეკემბერი) შემდეგ, როდესაც ქართლ-კახეთის სამეფოში მისი უფროსი ვაჟის – უფლისწულ დავითის (1767-1819) მმართველობა დაიწყო. იგი სამეფოს 1801 წლის მაისამდე მართავდა გამგებლის და არა მეფის რანგში. პოზიციების განმტკიცების მიზნით, მან თანამდებობებიდან გადააყენა სამეფო ტახტის მოცილე ბიძის – იულონ ბატონიშვილის (1760-1816) მომხრენი და მათ ადგილას თავისი ერთგული პირები დანიშნა. ამის პარალელურად, მან არასასურველი პირებისათვის მამულების ჩამორთმევა და საიმედოებისათვის გადაცემა დაიწყო. სწორედ აღნიშნული მიზნით, დავითმა ყანდიაურის საუფლისწულო მამული ჩამოართვა თავის ბიძას – მირიანს, რომელიც თავისი ტახტისმადიებელი ძმის – იულონის ბანაკში მოიაზრებოდა. დავით გამგებელმა სოფლის მოურავობიდან გაათავისუფლა მირიან ბატონიშვილის ერთგული თავადი როსებ ჯანდიერი, ხოლო ეს ყოფილი საუფლისწულო მამული თავის ერთგულ თავადებს – ზაქარია და აბელ ანდრონიკაშვილებს უბოძა.

ოფიციალურ დოკუმენტში «Ведомость тем имениям, крестьянам и чинам, кой царевичем Давидом у одних отняты, а другим отданы. 1801 год» ვკითხულობთ: «Деревня Кандаур составляла удел царевича Мириана, но отдана моураву Захару Андроникову и Авелю, а моурав той деревны Иосиф Джандиеров отрешен от должности».¹⁸³

ამდენად, ზემოთ აღნიშნულ თანამდებობაზე მყოფი კახეთის ძირძველი და სახელგანთქმული თავადური საგვარეულოს – ჯანდიერთა წარმომადგენელი ჩანაცვლეს რაჭიდან გადმოსახლებულმა აზნაურმა გამყრელიძეებმა, რაც მათ პიროვნულ ღირსებებსა და შესაძლებლობებზე მიუთითებს.

ყანდიაურის მოსახლეობის 1804 წლის აღწერაში სოფლის ნაცვლის თანამდებობაზე იხსენიება სახელმწიფო (ანუ ტახტის) აზნაური ბერო (იგივე ბერი) გამყრელიძე.

რუსულ ენაზე შედგენილ ამ აღწერის ხელნაწერში, რომელიც დაცულია საქართველოს ეროვნულ არქივთან არსებულ ცენტრალურ სახელმწიფო საისტორიო არქივში, აღნიშნულია, რომ იმხანად ეს სოფელი შედიოდა მირიან ერეკლეს ძე ბაგრატიონის საუფლისწულო მამულში («Принадлежавшая к уделу царевича Мириана»), ხოლო ნაცვლის თანამდებობაზე მყოფი გამყრელიძის შესახებ ვკითხულობთ: «Государственный дворянин, Нацвал Бери Гамкрелидзе»,¹⁸⁴ ანუ „სახელმწიფო (ან ტახტის) აზნაური ბერო გამყრელიძე“.

¹⁸³ АКАК. т. I, გვ. 303.

¹⁸⁴ სცსა. ფონდი 254. აღწერა 1. საქმე 75, ფურც. 326-ა.

იმავე საარქივო დოკუმენტიდან დგინდება, რომ სოფლის ნაცვლად მყოფი სახელმწიფო (ანუ ტახტის) აზნაური გამყრელიძე, მრავალრიცხოვანი ოჯახის თავკაციც ყოფილა, კერძოდ, მის ოჯახში იმხანად – 10 მამაკაცს და 7 ქალს უცხოვრია.¹⁸⁵

ბერი გამყრელიძის შემდეგ, ამ სოფლის თავკაცობა გადაიბარა მისმა ვაჟმა – ივანემ, რომელიც 1812 წლის დოკუმენტში ნაცვლის თანამდებობაზე იხსენიება.

ყანდაურის მცხოვრებნი, ისევე როგორც კახეთისა და ქართლის ჩრდილო-აღმოსავლეთი ნაწილის მოსახლეობა, აქტიურად მონაწილეობდნენ 1812 წლის ანტიიმპერიულ სახალხო აჯანყებაში, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ერეკლე II-ის შვილთაშვილი და გიორგი XII-ის შვილიშვილი – უფლისწული გრიგოლ იოანეს ძე ბაგრატიონი (1789-1830). თებერვლის შუა რიცხვებში ზემოხსენებული რეგიონი და მისი მომიჯნავე ქართლის ნაწილი ანუ ქართლ-კახეთის სამეფოს ნახევარზე მეტი სრულიად განთავისუფლდა რუსთა საოკუპაციო რეჟიმისაგან. ამას მოჰყვა გრიგოლ ბაგრატიონის ქართლ-კახეთის მეფედ გამოცხადება. მის, როგორც ბაგრატიონი ხელმწიფის სახელზე წირვა-ლოცვას აღავლენდნენ განთავისუფლებული ტერიტორიაზე არსებულ ეკლესია-მონასტრებში.

სამწუხაროდ, გრიგოლ I-ის მეფობამ სულ ორიოდე კვირას გასტანა, ვინაიდან უთანასწორო ბრძოლაში ჩაბმული აჯანყებულები დამარცხდნენ. ამის მიუხედავად, ეს ფაქტი სამუდამოდ დაფიქსირდა საქართველოს ისტორიაში, როგორც ბაგრატიონი ხელმწიფის მიერ დარაზმული ქართველი ერის ღირსეული ნაწილის სამშობლოსათვის თავგანწირვის მორიგი მაგალითი.¹⁸⁶

1812 წლის მარტში, სიღნაღის მაზრის მოურავმა, თავადმა იოსებ ანდრონიკაშვილმა ნაცვალ ივანე გამყრელიძეს სთხოვა, რომ ყანდაურელთა აჯანყებაში ჩაბმის მიზეზი აეხსნა. ამის პასუხად გამყრელიძემ ანდრონიკაშვილს წარუდგინა სოფლის მცხოვრებთა მოხსენება, რომელშიც ამბობებულნი აცხადებდნენ: *„ასე გაგვიჭირდა საქმე ჩვენ, ყანდაურელთ, ამ დრაგუნებისაგან, ღმერთიც დაგვაიწყეს, ხელმწიფეც და ჩვენი სიცოცხლეცა... გვცარცკავდნენ... მოგეხსენებათ, ახალი მოსახლე სოფელი არის ყანდაური... ამოენი მწუხარება დრაგუნის მაიორისაგან და იარანალი პატრევირის ჯარისაგან*

¹⁸⁵ სცსა. ფონდი 254. აღწერა 1. საქმე 75, ფურც. 326-ა.

¹⁸⁶ ნ. ჯავახიშვილი. გრიგოლ I – ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფე. თბ. 2020.

გვკვირდა კაცს თუ დედაკაცსა მუნ ერთბაშად. და ეს ბუნტიც თიანეთილად მოჰხდა“.¹⁸⁷

ლოკუმენტს ერთვოდა შემდეგი დამოწმება: „ხელს ვაწერ ერთობლივ ყანდიაურელთ თხოვნით – მათი ნაცვალნი გამყრელიძე ივანე“.¹⁸⁸

აქვე განვმარტავთ, რომ ზემოთ მოყვანილი წერილის ამონარიდში ხსენებულ ტერმინში „იარანალი“ იგულისხმება „გენერალი“.

აჯანყებულთა ასეთი გამოქომაგება ძვირად დაუჯდა ბაგრატიონან ხელმწიფეთა ერთგულ სამეფო (ანუ ტახტის) აზნაურს ივანე ბერის ძე გამყრელიძეს, ვინაიდან იმ სოფელში მოსახლე მის შთამომავლებს საიმპერიო ადმინისტრაციამ აზნაურის წოდება აღარ დაუმტკიცა და სახელმწიფო (ანუ სახასო) გლეხთა კატეგორიაში გადაიყვანა. ეს მოხდა XIX საუკუნის შუა ხანებში, როდესაც რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლებამ ქართველ თავადაზნაურთა უმეტესობას მათი წოდებები დაუმტკიცა.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ყანდიაურის თავკაცობა იმავე სოფელში მცხოვრებ ჯავახიშვილებს მიანდეს. ამ სოფლის მამასახლისად ოთხჯერ აირჩიეს ივანე გიორგის (გლახას) ძე ჯავახიშვილი (1846-1902),¹⁸⁹ რომლის მეუღლემაც მონათლა იმავე სოფელში მცხოვრები მეღავითნის გიორგი დიმიტრის ძე ფხალაძის ვაჟი – მიხეილი (1872-1960).¹⁹⁰ ამ უკანასკნელმაც მამისეული გზა გააგრძელა და ცნობილია როგორც სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი, უწმინდესი და უნეტარესი მეღქისედეკ III, რომელიც ამ ფრიად საპატიო თანამდებობაზე 1952-1960 წლებში მოღვაწეობდა.¹⁹¹

ყანდიაურში დასახლებული სომიწოელ გამყრელიძეთა და ძვერელ ჯავახიშვილთა შთამომავლები ერთმანეთს დაუნათესავდნენ. ზემოხსენებული მამასახლისის ნათესავმა – სოლომონ დავითის ძე ჯავახიშვილმა (1883-1967) 1908 წელს ჯვარი დაიწერა სოფიო ზაქარიას ასულ გამყრელიძეზე (1893-1959).¹⁹² მათი შვილიშვილი იყო ცნობილი ლიტერატურათმცოდნე, ფოლკლორისტი და მწერალი, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი გიორგი ნიკოლოზის ძე ჯავახიშვილი (1941-2015).

¹⁸⁷ ლოკუმენტები კახეთის 1812 წლის აჯანყების ისტორიისათვის. გამოსაცემად მოამზადა შ. ხანთაძემ. თბ. 1999, გვ. 117-118.

¹⁸⁸ ლოკუმენტები კახეთის 1812 წლის აჯანყების ისტორიისათვის.

¹⁸⁹ სცსა. ფონდი 254. აღწერა 3. საქმე 279. ფურც. 313-ა.

¹⁹⁰ სცსა. ფონდი 489. აღწერა 9. საქმე 471. ფურც. 9-ბ.

¹⁹¹ 6. ჯავახიშვილი. კათოლიკოს-პატრიარქ მეღქისედეკ III-ის ბიოგრაფიისათვის, გვ. 415-421.

¹⁹² სცსა. ფონდი 489. აღწერა 12. საქმე 1007.

სოფიო ზაქარიას ასული გამყრელიძის დედის – ლელა ავალიშვილის ახლო ნათესავი იყო გამოჩენილი საზოგადო და თეატრალური მოღვაწე, მწერალი, მთარგმნელი, პუბლიცისტი და რეჟისორი ნიკოლოზ (ნიკო) იაკობის ძე ავალიშვილი (1844-1929). ავალიშვილთა ამ შტოს წინაპარი, ბრეთელი თავადი ავალიშვილი – უფლისწულ პაატა ვახტანგის ძე ბაგრატიონის (1720-1765) ხელმძღვანელობით 1765 წელს მოწყობილ შეთქმულებაში მონაწილეობის გამო გადასახლდა გარეკახეთში, სადაც მისმა შთამომავლობამ თავადობა დაჰკარგა და გააზნაურდა.¹⁹³

ნიკო ავალიშვილის შვილიშვილი გახლდათ საქართველოს სახალხო მხატვარი, მოქანდაკე ბიძინა გიორგის ძე ავალიშვილი (1922-2002), ხოლო შვილთაშვილი – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი გია ბიძინას ძე ავალიშვილი (1941-2004), რომელიც თბილისის უნივერსიტეტის არქეოლოგიის კათედრას ხელმძღვანელობდა.

ამრიგად, აზნაურ გამყრელიძეთა გადასახლება რაჭიდან კახეთში უნდა მომხდარიყო არაუგვიანეს XVIII საუკუნის მიწურულისა, ქართლ-კახეთის სამეფოს არსებობის ხანაში. კახეთის სოფლებში: შილდამი (ყვარლის მუნიციპალიტეტი), აწყურსა (ახმეტის მუნიციპალიტეტი) და ყანდიაურში (საგარეჯოს მუნიციპალიტეტი) დამკვიდრებულ გამყრელიძეთა საგვარეულო განშტოებებიდან არაერთი ღირსეული ქართველი მოღვაწე და მამულიშვილი გამოვიდა.

6. გამყრელიძეთა სამეგრელოს განშტოებანი

გამყრელიძეთა ორი საგვარეულო განშტოება ოდიშში (სამეგრელოში) დასახლდა.

უფრო ადრინდელი შტოს წარმომადგენლები ოდიშის სამთავროში დამკვიდრებულან დადიანთა მეორე სახლის ანუ გადადიანებული ჩიქოვანების მმართველობის პერიოდში, რასაც საფუძველი XVIII საუკუნის დამდეგს ჩაეყარა. გადმოცემის თანახმად, მათ ნაწილს გვარად აუღია – გახოკია, ხოლო მეორე ნაწილი – სახოკიად დაწერილა.

წარმომავლობით გამყრელიძე გახლდათ გამოჩენილი ქართველი საზოგადო და პოლიტიკური მოღვაწე, მწერალი, მთარგმნელი, ეთნოგრაფი და ლექსიკოგრაფი თედო ტიმოთეს ძე სახოკია (1868-1956). იგი სხვადასხვა დროს სწავლობდა ჟენევის და სორბონის (პარიზი) უნივერსიტეტებში, ასევე

¹⁹³ ს. ცაიშვილი. ნიკო ავალიშვილი (მონოგრაფია). თბ. 1955, გვ. 5-6.

პარიზის უმაღლეს ანთროპოლოგიურ სასწავლებელში. იყო 1890-1895 წლებში მოქმედი საქართველოს თავისუფლების ლიგის, ხოლო შემდეგ – სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის წევრი.

თავის „ავტობიოგრაფიაში“ თეოდ სახოკია მოგვითხრობს: „ჩვენი შორეული წინაპარი რაჭველი გამყრელიძე ყოფილა. თავის სოფელში კაცი შემოკვდომია. სასჯელისა და მოკლულის ნათესავების მხრით შურისძიებისათვის თავის დასაღწევად გამოქცეულა გორდში (ლენჩხუმში). აქ ცოლი შეურთავს და მისცემია ოთხი ვაჟი და ერთი ქალი. ამ ჩვენის წინაპრის შვილებსაც არ ასცდენიათ კაცის კვლა. მათს ლამაზს დას შემოსჩვევია დადიანის მოურავი ჩიქოვანი. ძმებს გარეთ საშუაოდ გასულებს რომ გაიგულებდა, ჩიქოვანი თავის ჯარით მოდიოდა მათს სახლში და სატრფოსთან დროს ატარებდა თურმე. ერთხელაც ძმებს ზედ წაუსწრიათ ჩიქოვანისათვის, არ შეურჩენიათ იჯახის შერცხვენა, მოუკლავთ და ხრამში გადაუგდიათ. ამის შემდეგ, რა თქმა უნდა, ლენჩხუმში არ დაედგომებოდათ და გამოქცეულან სამეგრელოში. აქ ჯერ მისულან მარტვილის ტაძართან და ნიშნად ყმობისა და მონობისა კისრით გამობმულან ტაძრის კარების ბოქლომზე. ამას შემდეგ ესენი ითვლებოდნენ მარტვილის ტაძრის ყმებად და არავის შეეძლო, თვით მთავარ დადიანსაც-კი, მათთვის პასუხი მოეთხოვა და ხელი ეხლო დანაშაულისათვის. გვარებიც გამოუცვლიათ. ორ ძმას სახოკია დაურქმევია თავის თავისთვის და შხეფში დარჩენილან, ხოლო ორ ძმას გახოკია აურჩევია თავის გვარად. ერთი ამ გვარით სოფელ ბანძაში დარჩენილა, ხოლო მეორე მდინარე ტეხურზე გასულა და დასახლებულა მარანში (აბაშის ახლო), სადაც დღესაც არიან ამ გვარისანი, მხოლოდ გვარის დაბოლოებისათვის ძე მოუმატებიათ და იწოდებიან გახოკიძეებად“.¹⁹⁴

ჩანს, ზემოხსენებული ისტორია იცოდნენ გამყრელიძეებმაც, რომლებიც თეოდ სახოკიას, როგორც თავიანთ ნათესავს, განსაკუთრებული სიბოლოთი ეპყრობოდნენ. თვით სახოკიაც, რომელიც საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტური პარტიის წევრი გახლდათ, თავის მოგონებებში ერთგულ პარტიულ მეგობართა შორის უპირველეს ადგილას პარმენ გამყრელიძეს ასახელებს. 1908 წელს, გადასახლებაში მიმავალი თეოდ პარმენმა ბათომის პორტში მღვარ გემამდე მიაცილა და თან საგზალიც გაატანა.¹⁹⁵

რაჭველ გამყრელიძეთა სამეგრელოში დამკვიდრებული მეორე შტოს წარმომადგენელი იყო აზნაური ვლადიმერ ლუკას ძე გამყრელიძე, რომელიც

¹⁹⁴ „თეოდ სახოკია“. კრებული. გ. ჩიტაიას რედაქციით. თბ. 1969, გვ. 201-202.

¹⁹⁵ თ. სახოკია. ციმბირში. მოგონებანი 1905 წლის რევოლუციის დროიდან. თბ. 2012, გვ. 183.

1914-1917 წლებში ზუგდიდის მაზრის უფროსად მსახურობდა.¹⁹⁶ ამ თანამდებობაზე ის იხსენიება „კავკასიის კალენდრის“ შემოსხენებული პერიოდის გამოცემებში.¹⁹⁷ მანამდე იგი პოლიციაში მსახურობდა. 1906 წელს მას ქუთაისის საქალაქო პოლიციის სამმართველოს საგანგებო დავალებათა ოფიცრის თანამდებობა შტაბს-კაპიტნის წოდებით ეკავა.¹⁹⁸

იმავე პერიოდში მისი ძმა, პოლპოლკოვნიკი ვარდენ ლუკას ძე გამყრელიძე ხელმძღვანელობდა ამიერკავკასიის რკინიგზის ქუთაისის საპოლიციო სამმართველოს,¹⁹⁹ ხოლო შემდეგ მსახურობდა თბილისის გუბერნიის ჟანდარმერიის სამმართველოს უფროსის, პოლკოვნიკ ივან პასტრიულის თანაშემწედ ელისავეტპოლის გუბერნიაში.²⁰⁰

აქვე დავსძენთ, რომ ელისავეტპოლს (ელიზავეტპოლს) ამჟამად აღდგენილი აქვს ისტორიული დასახელება – განჯა და ის აზერბაიჯანის ტერიტორიაზე მდებარეობს.

ამდენად, აზნაურ გამყრელიძეთა საგვარეულოს ორი განშტოება სამეგრელოში დამკვიდრდა. ერთი შტოს წარმომადგენელი – ვლადიმერ ლუკას ძე მსახურობდა ზუგდიდის მაზრის უფროსად (1914-1917 წლებში). მეორე შტოს წარმომადგენლებმა XVIII საუკუნეში ჩაღწილი დანაშაულის გამო დამალეს თავიანთი ნამდვილი გვარი, დაჰკარგეს აზნაურობა და ჩამოყალიბდნენ ორ დამოუკიდებელ გვარად – სახოკიებად და გახოკიებად, ხოლო ამ უკანასკნელთა განაყოფი კი – გახოკიებად დაეწერა.

7. აზნაურ გამყრელიძეთა ოჯახები XIX საუკუნის შუა ხანებში

რუსეთის საიმპერიო ხელისუფლების მიერ 1850 წლის 6 დეკემბერს დამტკიცებულ ქართველ თავადაზნაურთა ნუსხაში იხსენიება აზნაურ გამყრე-

¹⁹⁶ ა. ტულუში, ნარკვევები ზუგდიდის ისტორიიდან. თბ. 2012, გვ. 33.

¹⁹⁷ Кавказский календарь на 1915 год. Издан по распоряжению наместника Е. И. В. на Кавказе канцелярией наместника. Под редакцией А. А. Эльзенгера и Н. П. Стельмашука. LX г. Тифлис. 1914, გვ. 200; Кавказский календарь на 1916 год. Издан по распоряжению наместника Е. И. В. на Кавказе канцелярией наместника. Под редакцией Н. П. Стельмашука. LXI г. Тифлис. 1915, გვ. 214; Кавказский календарь на 1917 год, გვ. 256.

¹⁹⁸ Кавказский календарь на 1907 год. Издание Закавказского статистического комитета. Под редакцией старшего редактора статистического отдела Д. Д. Пагирева. LXII г. Тифлис. 1906, გვ. 144.

¹⁹⁹ Кавказский календарь на 1907 год, გვ. 342.

²⁰⁰ Кавказский календарь на 1914 год, გვ. 625; Кавказский календарь на 1916 год, გვ. 736.

ლიძეთა 26 ოჯახი, რომლებიც საქართველოს ცალკეულ დასახლებულ პუნქტებში ცხოვრობდნენ.²⁰¹

ამ სიიდან ცნობილი ხდება აზნაურ გამყრელიძეთა ოჯახების შემადგენლობა. როგორც ირკვევა, ზოგიერთ ოჯახში გაერთიანებული ყოფილა ორი ოჯახი – მამისა და მისი ვაჟისა. აქვე დავსძენთ, რომ ვინაიდან ამ ოფიციალური დოკუმენტის დედანი რუსულ ენაზეა შედგენილი, მასში ქართული სახელები მოცემულია რუსულ ყაიდაზე.

რუსხაში დასახლებულია გამყრელიძთა ოჯახები შემდეგი შემადგენლობით (მამაკაცებს წარმოვადგენთ დახრილი შრიფტით): 1) *ბეჟან ნიკოლოზის ძე*, მისი მეუღლე ანუსია, მათი ვაჟი *მიხეილი* და ასული რიფსიმე; 2) *ოტია ბერის ძე*, მისი მეუღლე ვარვარა, მათი ვაჟები: *სვიმონი* (წყაროში წერია – *სიმონი*), *გრიგოლი* და ასულები – ნინო, ელისაბედი და ეკაკი; 3) *გიორგი ლევანის ძე*, მისი მეუღლე რუსუდანი, მათი ვაჟები: *იოსები*, *ლევანი* და ასული ქუცა; 4) *გიორგი ქველის ძე*, მისი მეუღლე ტასია, მათი ვაჟი *თეოდ* (წყაროში წერია – *ფადეი*) და ასული სიდონია; 5) *ველუკი როსტომის ძე*, მისი მეუღლე ირინე, მათი ასულები: ქეთევანი, ფოტინე; 6) *ვახუშტი საჩინოს ძე*, მისი ძმა *სვიმონი*, მისი მეუღლე ტასია, მათი ვაჟი *ველევანი*, მათი ასული – ფოტინე, სვიმონის დედინაცვალი მარიამი და სვიმონის და სოფიო; 7) *ვახტანგ საჩინოს ძე* და მისი ვაჟი *ხახული*; 8) *ბარასა ოტას ძე*, მისი მეუღლე ელისაბედი, მათი ვაჟი *ამირანი* და ასულები – სურათა, მართა და მარინე, ბარასპის ძმა – *ინდო*, მისი მეუღლე სალომე, მათი ვაჟი *მიხეილი* და ასულები: ელენე და ფოტინე; 9) *ტურინ ოტას ძე*, მისი ვაჟი *სამსონი* და ასული ნინო; 10) *გოგისა ფრიდონის ძე*, მისი ვაჟი *დარისპანი*, მისი მეუღლე მზენათუნა, მათი ვაჟი *ნიკოლოზი* და მისი მეუღლე – მზენათუნა; 11) *ირაკლი ნიკოლოზის ძე*, მისი მეუღლე დარეჯანი, მათი ვაჟი *სპირიდონი* და ასული მატრონა; 12) *ვახტანგ როსტომის ძე*, მისი მეუღლე სალომე, მათი ვაჟები: *აპოლონი*, *ტუტა*, *დავითი* და ასული მარიამი; 13) *ივანე ელიზბარის ძე*, მისი მეუღლე მართა, მათი ვაჟი *კონსტანტინე*, ივანეს ძმა *ყაფლანი* და მისი მეუღლე ელისაბედი; 14) *სვიმონ როსტომის ძე*, მისი მეუღლე მარიამი, მათი ვაჟი *მანუჩარი* და მისი მეუღლე მაია და მათი ვაჟიშვილები: *ბიჭია*, *იოსები*, *დიმიტრი* და ასული ანა, მანუჩარის ძმა *ბეჟანი* და მისი ცოლი ეკაკი; 15) *გოჯასაპი ოტას ძე*; 16) *ქაიხოსრო დავითის ძე*, მისი მეუღლე სა-

²⁰¹ იმერეთის თავადთა და აზნაურთა ოჯახები. ფოტოტიპირი გამოცემა ზ. ჭუმბურიძის რედაქციით. თბ. 1999, გვ. 337-339.

ლომე, მათი ვაჟები: *ბერი, მიხეილი* და ასულები – ქეთევანი და ზინობი; 17) *იოსებ ლევანის ძე*, მისი მეუღლე ელენე და მათი ასული ციცინო; 18) *ბეკო ლომკაცის ძე* და მისი ძმა *ნიკოლოზი*; 19) *ლევან შოშიტას ძე*, მისი მეუღლე მარიამი, მათი ვაჟი *როსტომი*, მისი ცოლი მზეხათუნა, მათი ვაჟი *იორამი* და ასული ფოტინე; 20) *ფარსადან ოტიას ძე*, მისი მეუღლე ვარვარა, მათი ვაჟები: *ოტია, გიორგი, ალექსი, დიმიტრი*, ასულები: *სურათა* და *სალომე*; 21) *სარდარ სვიძონის ძე*; 22) *გრიგოლ ტატუს ძე*, მისი ვაჟი *კაცია* და მეუღლე *სოფიო*; 23) *ნარიმან ფრიდონის ძე* და დედამისი მზეხათუნა; 24) *მერაბ დავითის ძე*; 25) მღვდელი *იოსებ ბეჟანის ძე*, მისი მეუღლე *დოდო*, მათი ვაჟი *პეტრე*, ასულები: *მატრონა* და *სალომე*; 26) *როსტომ სეხნაის ძე* და დედამისი *მაია*.²⁰²

8. ქართულ ლიტერატურაში ასახული გამყრელიძე-შანშიაშვილნი (XIX საუკუნე)

გამყრელიძეთა გვარის და მისი განშტოების – შანშიაშვილთა წარმომადგენლები ქართული ლიტერატურის პერსონაჟთა პროტოტიპებიც გახდნენ.

უფლისწულ იოანე გიორგის ძე ბაგრატიონის (1768-1830) მიერ სანკტ-პეტერბურგში ცხოვრების პერიოდში შექმნილ ენციკლოპედიური ხასიათის თხზულებაში „ხუმარსწავლა“, რომელიც 1813-1828 წლებში დაიწერა და უფრო ცნობილია სახელწოდებით – „კალმასობა“, მთავარი პერსონაჟია ბერი იოანე, რომლის პროტოტიპიც გახლდათ ზემოხსენებული თეოლოგი, ფილოსოფოსი და მქადაგებელი ბერი იონა ხელაშვილი (1772-1837). იგი თან გაჰყვა 1803 წელს რუსეთში იძულებით გადასახლებულ ბატონიშვილებს, სიცოცხლის ბოლომდე მათთან ცხოვრობდა და პეტერბურგში გარდაიცვალა.

ამ ლიტერატურულ ქმნილებაში, მისი მალაღნიჭიერი ავტორისათვის დამახასიათებელი იუმორისტული მანერით არის გადმოცემული ამბავი იმერეთის სამეფოში მცხოვრები აზნაურის ასულ ელენესი, რომელიც ადგილობრივ აზნაურ გოგია გამყრელიძეს აბრალებდა შეცდენას, თავისი უკანონოდ შობილი ვაჟის მამობას და ბერ იოანეს ასე შესწიოდა: „გვევდრები მე ამას უმდაბლესად, რათა მიიღოთ შრომა და მისწეროთ სამხილებელი წერილი გოგიასა გამყრელიძეს, რომლისაგან დანიშნულ ვიყავ საცოლოდ და რომელმან-

²⁰² იმერეთის თავადთა და აზნაურთა ოჯახები, გვ. 337-339.

ცა მცბიერებით მაცთუნა. და, აჰა, შვილი ეს ყრმაცა მისი არს, რომელიცა ვშობე მე. და აწ მოუწერია წიგნი ესე და იმართლებს ამით თავს, რომელ მამა-დედამან მისმან არა ინებეს მისი ჩემთან შეუღლვება და ამის მიზეზით უქორწინია სხვასა ზედა“.

იმავე ნაწარმოების მიხედვით, მომწივარ ქალს ბერმა იოანემ ასე უპასუხა: „უი ჩემ თავს, იმ უკეთურს რად დაუჯერეთ და ან რად მოჰსტყუედი? როდესაც იქორწინებდით, განა მაშინ ვერ დასტკებოდით ურთიერთისადმი შეყოფითა? დახე იმ უკეთურს! მე ასე მსმენია, სხვანიც მოუტყუებია და შენც უცთენინარ, უი საბრალოვ!“²⁰³

ზემოთ აღნიშნული საჩივარი და ბერი იოანეს მიერ გოგი გამყრელიძისათვის მიწერილი დამრიგებლური წერილის ტექსტი საგანგებოდ განუხილავთ და მოუწონებათ სხდომაზე, რომელსაც იმერეთის სამღვდელთა წარმომადგენლები ესწრებოდნენ.²⁰⁴

იმავე ნაწარმოების სხვა თავებში დადებით კონტექსტშია მოხსენიებული გამყრელიძეთა საგვარეულო განშტოების წარმომადგენელი – აზნაური იარალი გოგიას ძე შანშიაშვილი,²⁰⁵ რომლის მამაც ქართლ-კახეთის სამეფო კარის მოღარე ყოფილა.²⁰⁶

თხზულების მიხედვით, ქვემო ქართლისაკენ მიმავალი ბერი იოანე სეიდაბადის ბაღების მიდამოებში შეხვდა იარალი შანშიაშვილს, რომელმაც ბერი თავის საგვარეულო მამულში – ბოლნისში მიიპატიჟა. ვახშმობისას, როდესაც ბერმა იოანემ დააჭაშნიკა შანშიაშვილთა ზვარში მოყვანილი სხვადასხვა ჯიშის ყურძნისაგან დაწურული ღვინოები, ძალიან მოეწონა და მასპინძელს უთხრა: „კარგი ღვინო ჰსცოდნია ამ ქვეყანას!“

ამასთან დაკავშირებით აზნაურმა იარალი შანშიაშვილმა თავის საპატიო სტუმარს მიუგო: „ძველად ამდენი ღვინო ყოფილა აქ, რომ თითქმის სომხითში აქილამ ყიდულობდნენ. ასე გაშინჯეთ, რომ შვიდასი საპალნე ღვინო ჩვენს ზვარს თურმე გამოუვიდოდა და ახლა ათი საპალნეც არ მომდის მტრის გამო“.²⁰⁷

²⁰³ იოანე ბატონიშვილი. ხუმარსწავლა (კალმასობა). II. გამოსაცემად მოამზადეს ც. კახაბრიშვილმა და ც. კიკვიძემ. ს. ცაიშვილის რედაქციით. თბ. 1991, გვ. 397.

²⁰⁴ იოანე ბატონიშვილი. ხუმარსწავლა (კალმასობა). II, გვ. 397-398.

²⁰⁵ იოანე ბატონიშვილი. ხუმარსწავლა (კალმასობა). I. გამოსაცემად მოამზადეს ც. კახაბრიშვილმა და ც. კიკვიძემ. აღ. ბარამიძის რედაქციით. თბ. 1990, გვ. 438-443; 454-455; 461.

²⁰⁶ იოანე ბატონიშვილი. ხუმარსწავლა (კალმასობა). I, გვ. 438.

²⁰⁷ იოანე ბატონიშვილი. ხუმარსწავლა (კალმასობა). I, გვ. 442-443.

როგორც ჩანს, ამ ნაწარმოების პერსონაჟად გამოყვანილი იარაღის პროტოტიპი უნდა ყოფილიყო იმავე გვარ-სახელის მგოსანი, რომელიც როგორც ამ ნაშრომის მესამე ნაწილში აღვნიშნეთ, პეტერბურგში, ფარნაოზ ბატონიშვილის კარზე მოღვაწეობდა.

დიდმა პოეტმა და საზოგადო მოღვაწემ გრიგოლ ორბელიანმა (1804-1882) პეტერბურგელ ბატონიშვილთა წრეში 1821 წელს გაცნობილ იარაღი მანშიაშვილს პატივისცემის ნიშნად მიუძღვნა ლექსი „იარაღის“. ამ ლექს-მიძღვნაში, რომელსაც მიწერილი აქვს მისი შექმნის თარიღი და ადგილი – „1832 წელსა, ქ. ნოვლოროდს“, კვითხულობთ:

„ჩემო იარაღი, ნეტავი ოდეს ღვინით აღვსილნი ვჰსხდეთ ველსა მწვანეს,

ჩვენებურადა, ძველებურადა, ვსვამდეთ, ვიძახდეთ: იარი-არაღი!“²⁰⁸

პოეტს ენატრება მამაპაპური ღვინით სამშობლოში და ქართველი ერის გმირული წარსულის გახსენება, რასაც იარაღის უზიარებს:

„ცა მშენიერი, ცა მშობლიური, მარად ბრწყინვალე ზე დაგვნათიდეს, გაცხელებულთა ღვინისგან შუბლთა კოჯრის ნიაგი განგვიგრილებდეს...“

შენ მომითხრობდე, მე ყრმა გისმენდე, გამოუცდელი მოხუცებულსა, თუ ვით ივერნი, ლომგულნი გმირნი, ჰბრძოდნენ,

სცხოვრობდნენ დროსა წარსულსა“²⁰⁹

ლექსის დასასრულს პოეტი იარაღის უმქადავებს თავის ფარულ ოცნებას, რაც საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის აღდგენაში გამოიხატებოდა:

„ვინ აღჩნდეს გმირი, რომ მის ძლიერი ბედს დაძინებულს ხმა ადადგენდეს?“

რომელ მარჯვენით, ერთისა დაკვრით უსულოდ ვეშაპს მიწად დასცემდეს?

მაგრამ ამო ჩემო იარაღი არს ჩემი ნატვრა და ჩემი როტვა!

სად აზარფეშა, სად არს მწვანელი? ღვინის წილ – კვასი, მზისა წილ – ყინვა!

გარდმოხვეწილმან ჩრდილოს წყვდიადსა სადღა იხილოს ცა მშობლიური?

²⁰⁸ გ. ორბელიანი. ლექსები. მ. ზანდუკელის რედაქციით, შენიშვნებით და კრიტიკული წერილით. მეხუთე გამოცემა. ტფ. 1935, გვ. 32.

²⁰⁹ გ. ორბელიანი. ლექსები. მ. ზანდუკელის რედაქციით.

შენ ხარ პეტერბურღს, მე ნოვლოროღსა, გარეთ მკლავს ყინვა და შინ „უგარი“.

გულს ეწუხების, რა აგონდების დღენი წარსულნი ნეტარებისა, მაგრამ მოთქმითა ნუგემ ეცემის და ჭმუნვა მითცა შემცირდებისა“.²¹⁰

„იარაღის“ შესახებ აკაკი გაწერელია შენიშნავდა, რომ ეს ლექსი „განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობდა 1832 წლის შეთქმულთა შორის და გ. ორბელიანს ისიც გაჩხრეკისას უპოვეს ნოვგოროღში... ორბელიანი ხშირი სტუმარი ყოფილა ფარნაოზ ბატონიშვილისა და უეჭველია, ამ უკანასკნელის წრეში გაიცნობდა იარაღის, რომელიც ქართველი მეფეების კარის მგოსანი, თარზე დამკვრელი და მომღერალი ყოფილა. ლექსიდანაც კარგად ჩანს, რომ იარაღი შანშიაშვილი თავისი მფარველი ბატონიშვილის პოლიტიკური იდეალების ერთგული იყო. ამით აიხსნება თანამზრახველობის და განდობის ტონი, რომლითაც პოეტი თავის პატრიოტულ ოცნებებს უზიარებს იარაღის. მამულიშვილური სულისკვეთება, თავიუწუფლებისადმი ღრმა სიყვარული და ფეოდალური წარსულის ხოტბა, რომლითაც გამსჭვალულია „იარაღის“, სავსებით ორგანული და გასაგები უნდა ყოფილიყო რუსეთში გადასახლებულ ქართულ ლეგიტიმურ წრეებთან დაახლოებული პირისათვის. ერეკლე II-ისა და გიორგი XII-ის მომსწრეს, ძველი საქართველოს დაგვიანებულ ტრუბადურს ბევრი საინტერესო უნდა მოეთხრო ახალგაზრდა პოეტისათვის. ლექსი „იარაღის“ პოეტური გამოძახილია მათი საუბრებისა“.²¹¹

ნინო მახათაძე წერს: „იარაღი შანშიაშვილი გრიგოლ ორბელიანს პეტერბურგში, ფარნაოზ ბატონიშვილის ოჯახში გაუცვნია. როგორც ჩანს, იარაღის ლექსებმა და მუხამბაზებმა შორეულ პეტერბურგში მშობლიურ პეტერბურგში მშობლიური მხარე მოაგონა გრიგოლ ორბელიანს. იარაღისაგან მიღებული შთაბეჭდილება პოეტს პეტერბურგიდან ნოვგოროღს ჩაჰყოლია და იქ ლექსად გადმოღვრილა გულისნაღები“.²¹²

ეს მშვენიერი პოეტური ქმნილება ძალიან მოსწონდა გრიგოლ ორბელიანის დისწულს, ნიკოლოზ (ტატო) მელიტონის ძე ბარათაშვილს (1817-1845), რომელიც თავადაც გენიალური პოეტი გახლდათ. ამიტომაც ამ ლექსიდან ამონარიდი მან გამოიყენა 1837 წლის თებერვალში გ. ორბელიანისად-

²¹⁰ გ. ორბელიანი. ლექსები. მ. ზანდუკელის რედაქციით, გვ. 34.

²¹¹ გ. ორბელიანი. თხზულებათა სრული კრებული ა. გაწერელიას და ჯ. ჭუმბურიძის შესავალი წერილებით, რედაქციითა და შენიშვნებით. თბ. 1959, გვ. 022.

²¹² ნ. მახათაძე. ქართული კულტურის კერა პეტერბურგში (XVIII-XIX სს.). თბ. 1967, გვ. 148.

მი გაგზავნილ წერილში, რომელშიც ვკითხულობთ: „საყუარელო ძიავ! გთხოვთ, მომიტევეთ ესდენ ხანს ჩემგან მოუწერლობა; ეს გარემოების ბრალია... ამ წარსულს ზაფხულში, ერთს შუენიერს, მთვარიანს ღამეში, ყაბახზედ ღავიარებოდი, სადაც მისძან შუენებაჲ, სატრფოთ მარაქამ, მათძან უწინდელეზერ კიდეჲ დარდიმანდობამ სრულიად განატკბეს სახედუელი, აღმიტაცეს ფიქრნი, წარმიღეს გონება! კოჯრის ნიავის ქროლაზე, ძიავ, მერწმუნენით, თქუენ მომაგონდით, მაშინ მომაგონდა: „განცეცხლებულთა ღვინისგან შუბლთა კოჯრის ნიავი განგვიგრილებდეს“.²¹³

ამრიგად, გამყრელიძეთა საგვარეულოს და მისი განშტოების – შან-შიაშვილთა წარმომადგენლები ჯერ კიდეჲ XIX საუკუნის პირველ მესამედში იქცნენ ქართული ლიტერატურის პერსონაჟთა პროტოტიპებად.

9. გამყრელიძეთა საგვარეულოს გამოჩენილი წარმომადგენლები (XIX საუკუნის მიწურულიდან)

გამყრელიძეთა საგვარეულოს მრავალმა წარმომადგენელმა სახელი გაითქვა საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ, სამეცნიერო, ლიტერატურულ და სახელოვნებო სარბიელზე, როგორც სამშობლოში, ასევე მის ფარგლებს გარეთ. ზოგიერთი მათგანის შესახებ ზემოთ უკვე ვისაუბრეთ.

ზემოხსენებული ძმები – *ანთიმოზ* (1851-1894) და *ივანე* (1856-1939) *ველოკიმეს ძე გამყრელიძეები* – სოფელ უწერაში დაიბადნენ.

ქუთაისის გიმნაზიის დასრულებისთანავე, ანთიმოზი ჩაირიცხა პეტერბურგის სამედიცინო-ქირურგიულ აკადემიაში, სადაც იმჟამად სწავლობდნენ ივანე ჯაბადარი (1852-1913) და გიორგი ზდანოვიჩი (1854-1917). ამ უკანასკნელის ფსევდონიმი იყო „მაიაშვილი“, რომელიც მან თავისი დედის – მაია მიქელაძის სახელის მიხედვით შეარჩია. სწორედ მათთან ერთად ჩაება ანთიმოზი სტუდენტთა რევოლუციურ გამოსვლებსა და ხალხოსნურ მოძრაობაში, რომელიც რუსეთის დედაქალაქსა და საერთოდ იმპერიაში თანდათანობით მასშტაბურ ხასიათს იძენდა. მათივე თანამოაზრე მიხეილ ჩიკოიძე (1853-1897) – იმავე ქალაქში არსებული საარტილერიო სასწავლებლის იუნკერი გახლდათ.²¹⁴

²¹³ ნ. ბარათაშვილი. პირადი წერილები. მოამზადა, შესავალი, კომენტარები, შენიშვნები, საძიებლები და გენეალოგიური ტაბულები დაურთო მ. ცერცვაძემ. თბ. 2015, გვ. 15-16.

²¹⁴ М. Горгидзе. Грузины в Петербурге, гв. 358.

1875 წლიდან ანთიმოზი გადავიდა მოსკოვში, სადაც მოღვაწეობას შეუდგა სრულიად რუსეთის სოციალ-რევოლუციური ორგანიზაციის («Всероссийская социально-революционная организация») ანუ იმავე „სრსრო“-ს ხელმძღვანელობაში. მან დიდი ავტორიტეტი მოიპოვა, როგორც ხალხოსან-რევოლუციონერთა ხელმძღვანელთაგანმა.

1875 წლის 4 აპრილს, როდესაც დააპატიმრეს ზემოსენებელი ორგანიზაციის წესდების ავტორი და ამ ორგანიზაციის იმდროინდელი ლიდერი – ივანე ჯავახიშვილი, მისი ადგილი ანთიმოზს გამყრელიძემ დაიკავა. იგი უნარიანად წარმართავდა პროპაგანდისტულ საქმიანობას მოსკოვში, ივანოვო-ვოზნესენსკსა და სხვა ქალაქებში. 13 ივლისს იქორწინა თანამოაზრე რევოლუციონერ-ხალხოსანზე – ეკატერინე ბორის ასულ თუმანოვაზე (1855-1930), რომლისგანაც მზითვად მიღებული სოლიდური ქონება თავისი ორგანიზაციის პარტიულ საღაროს გადასცა.

იმავე წლის 9 აგვისტოს ივანოვო-ვოზნესენსკში დააპატიმრეს ანთიმოზი, რომელსაც ცენზურის მიერ აკრძალული წიგნების 300-მდე ეგზემპლარი აღმოუჩინეს. გაასამართლეს „50-ის“ პროცესზე და 1877 წლის 14 მარტს მიუსაჯეს 5-წლიანი კატორღა, თუმცა ეს განაჩენი 7 მაისს შეუცვალეს ირკუტსკის გუბერნიამ 4 წლით გადასახლებითა და ციმბირში 12 წლით დატოვებით. 1884-1889 წლებში ცხოვრობდა ქალაქ ტომსკში, სადაც ადგილობრივ გიმნაზიაში მასწავლებლობდა. ვინაიდან მოსწავლეებში რევოლუციურ აგიტაციას ეწეოდა, 1889 წელს საქართველოში დაბრუნებული მაღევე დააპატიმრეს და კვლავ გააციმბირეს. ციმბირის კლიმატის გამო, ჭლექით დაავადდა. 1894 წელს მძიმედ დასნეულებული დაბრუნდა სამშობლოში, სადაც რამდენიმე თვის შემდეგ, 43 წლის ასაკში, ქუთაისში გარდაიცვალა.²¹⁵

ვალერიან გამყრელიძე იგონებდა: „ანთიმოზი მსოფლიოში განმაურებული პეტერბურგის „ორმოცდაათის პროცესის“ მონაწილეა. ეს პროცესი გამოჩენილი ქართველი რევოლუციონერის გიორგი ჯავახიშვილისა და სხვათა გასამართლებას წარმოადგენდა (მასში ბევრი ქართველი მონაწილეობდა). მათ ბრალად ედებოდათ შემდგომში რუსეთის უდიდესი, მასობრივი გავრცელების თვალსაზრისით უპირველესი პარტიის – რუსეთის სოციალ-რევოლუციონერთა პარტიის შექმნა. ამ პროცესში მონაწილე გამოჩენილი ადვოკატი ბრალდებულებს, კერძოდ, ჯავახიშვილს შეეკითხა: – „რით აიხსნება, რომ რუსეთის

²¹⁵ ზ. შველიძე. გამყრელიძე ანთიმოზ ევლოკიმეს ძე. ენციკლოპედია „საქართველო“. I. თბ. 1997, გვ. 545-546; М. Горгидзе. Грузины в Петербурге, გვ. 359-365.

რევოლუციური პარტიის ჩამოყალიბებაში ძირითადად ქართველები მონაწილეობთ“?

ჯაბადარმა უპასუხა: „რევოლუციურ პარტიას რევოლუციონერები აარსებენ!“²¹⁶

თელი საზოგადოება, რომელიც 1905-1907 წლების რევოლუციის დასახმარებლად დასავლეთ ევროპიდან საქართველოში ჩამოტანილი შვეიცარიული წარმოების ცეცხლსასროლი იარაღისა და ვაზნების მიღება-დაბინავებაში მონაწილეობისათვის, დააპატიმრეს, გაასამართლეს და 1908 წელს ციმბირში გადაასახლეს, თავის მოგონებებში გულისტკივილით აღნიშნავენ: „ციმბირში გაატარეს თავისი ახალგაზრდობის საუკეთესო დღეები, ჯერ საკატორლო ციხეებში ყოფნის შემდეგ რუსეთის სარევოლუციო მოძრაობის კორიფეებმა (ცნობილ 50-ის პროცესიდან): გიორგი ზდანოვიჩმა (მაიაშვილმა), ალექსანდრე ციციშვილმა, ანთიმოზ გამყრელიძემ, მიხეილ ჩიკოიძემ, ივანე ჯაბადარმა“.²¹⁷

ანთიმოზის უმცროსი ძმა – ივანე გამყრელიძე (1856-1939), რომლის შესახებაც ნაწილობრივ უკვე ვისაუბრეთ ამ გამოკვლევის პირველ ქვეთავში, ცნობილია, როგორც საზოგადო მოღვაწე და სახელგანთქმული პედაგოგი. ნოვოროსიისკის (ამჟამად – ოდესის) უნივერსიტეტის ფიზიკა-მათემატიკის ფაკულტეტის დასრულების შემდეგ, იგი 1878 წლიდან პედაგოგიურ საქმიანობას თბილისის პროგიმნაზიაში (შემდგომში – თბილისის II გიმნაზია) შეუდგა. მსახურობდა ინსპექტორადაც. იგი პედაგოგიურ მოღვაწეობას ნახევარი საუკუნის განმავლობაში წარმატებით ეწეოდა.

1905 წელს ივანე გამყრელიძე თბილისის ვაჟთა I გიმნაზიის დირექტორად მიიწვიეს. იგი ამ გიმნაზიის პირველი ქართველი დირექტორი გახლდათ. იმ პერიოდში მან, როგორც ღირსეულმა მოძღვარმა და მომავალ თაობებზე მზრუნველმა უდიდესი ავტორიტეტი მოიპოვა. მან შეადგინა კრებული „თბილისის I ვაჟთა გიმნაზია გელათში“, სადაც აღწერილია 1906 წელს მოწყობილი მოსწავლეთა ექსკურსია ქუთაისსა და გელათში. ეს მოგზაურობა მიზნად ისახავდა როგორც ისტორიულ ძეგლთა დათვალიერებას, ასევე გიმნაზიის შემოქმედებით-სპორტულ წრეთა ნამუშევრების დემონსტრირებასაც.²¹⁸

²¹⁶ კრებ. „ვალერიან გამყრელიძე (1904-1995)“, გვ. 17.

²¹⁷ თ. საზოგადოება. ციმბირში. მოგონებანი 1905 წლის რევოლუციის დროიდან, გვ. 82-83.

²¹⁸ დ. გურგენიძე. გამყრელიძე ივანე ევლოკიძეს ძე. ენციკლოპედია „საქართველო“. I. თბ. 1997, გვ. 547.

1905 წლის 22 ოქტომბერს, მღვდელ გოროდეცკის მეთაურობით გოლოვინის (ამჟამად – რუსთაველის) პროსპექტზე ცარიზმის მხარდამჭერი მორიგი მსვლელობა მოეწყო. თბილისის ქუჩებში საიმპერიო დროშების ფრიალით, სახელმწიფო ჰიმნის სიმღერით და საეკლესიო გალობით მიმავალი „რუსი ხალხის კავშირისა“ და „მთავარანგელოზ მიხეილის კავშირის“ წევრები ქუჩაში გამვლელებს ძალით ახდევინებდნენ ქულებს და აჩოქებდნენ. მანიფესტაციის დასასრულს, ამ ორგანიზაციათა მთავარი წევრები I გიმნაზიის შენობაში შეიჭრნენ. მათ მოკლეს დერეფანში მყოფი 4 მოსწავლე, ხოლო 7 – დაჭრეს. ამას გიმნაზიის დაკეტვა და მის შენობაში ჯარისკაცთა რაზმის ჩაყენება მოჰყვა. პროტესტის ნიშნად, გიმნაზისტებმა გამოსცეს არალეგალური გაზეთი „ექო“, რომლის ორგანიზებაშიც ხელისუფლებამ ივანე გამყრელიძე დაადანაშაულა. გაიმართა სასამართლო პროცესიც, რამაც გიმნაზისტების ინტერესების დამცველი დირექტორი ფრიად პოპულარული გახადა. ამის დამადასტურებელი გახლდათ ის ფაქტი, რომ 1908 წელს მისი პედაგოგიური საქმიანობის 30 წლისთავი გიმნაზიაში დიდი ზეიმით აღინიშნა.²¹⁹

1905-1907 წლების რევოლუციის ჩახშობისა და მისი თანმდევი რეაქციის შემდეგ, რუსეთის დიდ ქალაქებში დაარსდა „თავისუფალი სიყვარულის ლიგა“ («Лига свободной любви»), რომლის წევრებიც გავლენიან ოჯახთა შვილები იყვნენ. ისინი დათქმულ ადგილებში იკრიბებოდნენ და აღვირახსნილ ცხოვრებას ეწეოდნენ. 1910 წელს ასეთი ლიგა თბილისშიც დაარსდა. მათი შეკრების ადგილს „წითელი ოთახი“ ერქვა. ლიგის წევრი ერთ-ერთი ასულის მამა ნიკოლაი თეოდორის ძე რუდოლოფი – კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველი იყო. ყოველივე ეს ამხილა ივანე გამყრელიძემ, რასაც ლიგის წევრთა მშობლების აღშფოთება მოჰყვა. ეს გამბედაობა დირექტორს სამსახურის დაკარგვის ფასად დაუჯდა. 1911 წლის 1 თებერვალს იგი დაკავებული თანამდებობიდან პოლიტიკური არაკეთილსაიმედოობის ბრალდებით გაათავისუფლეს.²²⁰

1913-1914 წლებში ივანე გამყრელიძე მსახურობდა თბილისის საოლქო სასამართლოში, ²²¹ თუმცა პედაგოგიურ საქმიანობას დიდხანს მაინც ვერ მოწყდა.

²¹⁹ სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები. ვ. ქაჯაიას რედაქციით. კრებული III. თბ. 1968, გვ. 78-79.

²²⁰ სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები, გვ. 80.

²²¹ Кавказский календарь на 1914 год, გვ. 477.

1915 წელს მან თბილისში დააფუძნა „საშუალო კულტურულ-ტექნიკური სასწავლებელი“, სადაც სკოლებიდან გარიცხულ მოსწავლეებს იღებდა და მათ სწორ გზაზე აყენებდა. ეს სასწავლებელი მოგვიანებით გადაკეთდა ტექნიკუმად და ფუნქციონირებას საქართველოს იძულებითი გასაბჭოების (1921 წ.) შემდეგაც კი განაგრძობდა.²²²

ივანე გამყრელიძეს პატივისცემით იხსენიებს მესამე დასის ერთ-ერთი დამაარსებელი და ქართველ სოციალ-დემოკრატთა მენშევიკური ფრთის თვალსაჩინო წარმომადგენელი ისიდორე რამიშვილი (1859-1937), რომლის მოგონებებშიც ვკითხულობთ: „ჩემმა ყოფილმა მასწავლებელმა და ახლა უკვე მეგობარმა ივანე გამყრელიძემ მიმოვნა მასწავლებლის ადგილი სამეურნეო სკოლაში, სოფელ წინამძღვრიანთკარში.²²³

ვალენტინა კირილეს ასული გამყრელიძე პიანისტის სპეციალობას დაეუფლა პეტრე ილიას ძე ჩაიკოვსკისთან (1840-1893), რომელიც გამოჩენილი კომპოზიტორი, პედაგოგი, ღირიჟორი და მუსიკის კრიტიკოსი გახლდათ.

ვალენტინა გამყრელიძე ცოლად გაჰყვა ქუთაისში მცხოვრებ პოლონელ წარჩინებულს – მიხეილ ანდრიას ძე ზდანევიჩს, რომელიც ხელმძღვანელობდა ქუთაისის გიმნაზიას, ხოლო შემდეგ – თბილისის გიმნაზიაში ფრანგულ ენას ასწავლიდა. მისი მშობლების ოჯახი პოლონეთში 1863 წელს მომხდარი ანტირუსული სახალხო აჯანყების შემდეგ საქართველოში გადმოსახლეს. ამ პოლონურ-ქართულ ოჯახში დაიბადნენ მომავალში სახელგანთქმული მოღვაწე ძმები: კირილე (1892-1969), მხატვარი-გრაფიკოსი, ფუტურისტი, წიგნების ილუსტრატორი, თეატრალური დიზაინერი და ილია (1894-1975), პოეტი, დრამატურგი, მწერალი-რომანისტი, პოეზიის და ფუტურიზმის თეორეტიკოსი, მხატვრული კრიტიკოსი, ისტორიკოსი, ბიზანტინისტი, გამომცემელი, ხოლო იმავდროულად – შესანიშნავი მოხრობელი, მოდური ტანისამოსის დიზაინერი და ელიტურ წვეულებათა ორგანიზატორი, რომელიც ცნობილია ფსევდონიმებით – «Ильяэд» და «Эли Эганбюри».

სწორედ ძმები ზდანევიჩების დამსახურებაა, რომ 1912 წელს მათ იმხანად თბილისში მცხოვრებ მხატვრებთან – მიხაილ ლე-დანტიუსთან (1891-1917) და ზიგმუნტ (ზიგა) ვალიშევსკისთან (1897-1936) ერთად, აღმოაჩინეს

²²² დ. გურგენიძე. გამყრელიძე ივანე ევლოკიძეს ძე. ენციკლოპედია „საქართველო“. I. თბ. 1997, გვ. 547.

²²³ ი. რამიშვილი. მოგონებები. გამოსაცემად მოამზადეს, წინასიტყვაობა, ბიოგრაფიული ცნობები საძიებლები დაურთეს გ. საითიძემ და ქ. რამიშვილმა. თბ. 2012, გვ. 201.

თვითნასწავლი მხატვარი – ნიკო (ნიკალა) ფიროსმანაშვილი (ფიროსმანი),²²⁴ რომლის გენიალურ შემოქმედებასაც დღეს საერთაშორისო დონეზე იცნობენ და აფასებენ. ზღანევიჩებისა და ფიროსმანის ახლო ურთიერთობის მაუწყებელია ის ფაქტიც, რომ 1913 წელს ნიკალამ შექმნა ილია ზღანევიჩის პორტრეტი, ზომით 150X120, რომელიც მუყაოზე შეასრულა.²²⁵

აქვე დავსძენთ, რომ მირილ კირილეს ასული ზღანევიჩისა და მხატვარ აპოლონ ქუთათელაძის (1899-1972) ვაჟი – ყარამან ქუთათელაძე, ასევე მხატვარი გახლავთ.

XX საუკუნის დასაწყისიდან რუსეთის იმპერიაში მოქმედი რევოლუციური პარტიები ამ ქვეყნის ტერიტორიაზე ახორციელებდნენ ტერორისტულ აქტებს, კერძოდ, ექსპრობრაციებს (ფულის გამოძალვას), ძარცვას, შეიარაღებულ თავდასხმებს სახელმწიფო და კერძო სექტორზე და მათ წარმომადგენლებზე. ამ გზით ნაშოვნ თანხებს ისინი პოლიტიკური და პირადი მიზნებისათვის იყენებდნენ.

1905 წლის იანვარში, ამიერკავკასიის რკინიგზების მთავარი სახელოსნოს რეზიდენტის ამქრის ბრიგადირს *სამსონ გამყრელიძეს* მოკვლის მიზნით თავს დაესხა ტერორისტი და ორი ტყვია ესროლა. დაჭრილი გადაიყვანეს რკინიგზის საავადმყოფოში, ხოლო თავდასხმელმა მიმალვა მოასწრო. ამის თაობაზე იუწყებოდა გაზეთი «Кавказ», რომელიც იმხანად თბილისში გამოდიოდა.²²⁶

აღნიშნული თავდასხმა განახორციელა რევოლუციურმა ტერორისტმა ილია ნებიერიძემ,²²⁷ რომელიც იგონებდა: „1901 წლიდან ვმსახურობდი რკინის გზის მთავარ სახელოსნოს სარონლო განყოფილებაში. მაშინ 18 წლისა ვიყავი. ამავე სარონლო სააღმშენებლო განყოფილებაში გავიცანი: სტეფანე ზაქრადე, ზაქრო ჩოდრიშვილი, გიორგი სტურუა... ტიხონა სანაძის ხელმძღვანელობით შედგა ტერორისტთა ჯგუფი... სტეფანე ზაქრადისა და ზაქარია ჩოდრიშვილის დავალებით მძიმედ დავჭერი სამორიგეო ოთახში ბრიგა-

²²⁴ С. Левандовский. Кирилл Михайлович и Илья Михайлович Зданевичи. В книге: «Наследие петербургской университетской культуры в русском зарубежье» [очерки]. Издание культурного фонда «Знаменитые универсанты СПбГУ». Руководитель редколлегии Н. Олесич. СПб. 2012, გვ. 176-177.

²²⁵ Нико Пиросмани (1862-1918). Альбом. Автор вступительной статьи и составитель альбома Э. Кузнецов. Составитель каталога К. Багратишвили. Ленинград, 1984, გვ. 301.

²²⁶ «Кавказ». Тифлис. 12/1/1905.

²²⁷ ი. მაზარაძე. ლ. ხეცურიანი. რუსულ-ქართული ტერორი (1880-1924 წლები). თბ. 2009, გვ. 41.

დირი სამსონ გამყრელიძე, როგორც მკვნიბელი მუშათა კლასისა. გამყრელიძე მორჩა ჭრილობისაგან და ამის შემდეგ ემხრობოდა მუშათა მოძრაობას“.228

I მსოფლიო ომის დაწყების წინა პერიოდში გრენადერი კონსტანტინე ჯიბოს ძე გამყრელიძე მსახურობდა კავკასიის მეორე საარმიო კორპუსში შემავალ ქართველ გრენადერთა XIV პოლკში, რომელიც რუსეთის საიმპერიო ტახტის მემკვიდრე უფლისწულის – ალექსი ნიკოლოზის ძე რომანოვის (1904-1918) სახელობისა გახლდათ.229

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ 1924 წლის აგვისტო-სექტემბერში საქართველოში მომხდარ ანტისაბჭოთა სახალხო აჯანყებაში, რომლის მიზანსაც წარმოადგენდა ჩვენი სამშობლოს განთავისუფლება საბჭოური რეჟიმისაგან, სხვა ქართველ მამულიშვილებთან ერთად, გამყრელიძეთა გვარის არაერთი წარმომადგენელიც მონაწილეობდა.

აჯანყებაში მონაწილეობის ბრალდებით შორაპნის მაზრაში დახვრეტილ 171 პატრიოტს შორის იყო ზოდელ გამყრელიძეთა წარმომადგენლები – აკაკი ივანეს ძე (1892-1924) და გრიგოლ (გრიშა) ალექსანდრეს ძე (1890-1924), რომლებიც დახვრეტილთა სიაში სოციალ-დემოკრატიული პარტიის (მენშევიკური ფრთა) წევრებად იხსენიებიან.230

იმავე აჯანყებაში მონაწილეობის ანდა მისი ღია თუ ფარული მხარდაჭერის გამო შორაპნის მაზრაში დაპატიმრებულ მამულიშვილთა შორის იყვნენ ზოდელ გამყრელიძეთა ოთხი წარმომადგენელი: სოციალისტ-ფედერალისტი შალვა (შალიკო) გიორგის ძე, დაბადებული 1903 წელს და უპარტიო ახალგაზრდები – სერგო ალექსანდრეს ძე, დაბადებული 1904 წელს, წვრილი მესაკუთრე; მიხეილ (მიშა) დავითის ძე, დაბადებული 1905 წელს; ალექსანდრე არჩილის ძე, დაბადებული 1899 წელს და ნოე იპოლიტეს ძე, დაბადებული 1900 წელს, რომელიც საჩხერის გამოსვლაში მონაწილეობის გამო დაუპატიმრებიათ, მაგრამ გაპარვა მოუხერხებია და მოგვიანებით რაჭაში დაუკავებიათ.231

შორაპნიდან თბილისში გადაყვანილთა შორის იყვნენ აჯანყების გამო დაპატიმრებული აზნაურ გამყრელიძეთა იმერეთის შტოს სამი წარმომადგენელი: ზოდელები – მრეწველი ვექტორ მიხეილის ძე (დაბადებული 1877

228 ი. ნებიერიძე. ტერორისტის მოგონებანი. ჟურნალი „რევოლუციის მატთანე“, № 2 (22). თბ. 1929.

229 Кавказский календарь на 1914 год, გვ. 574.

230 ლ. ჯიქია. 1924 წლის აჯანყება დასავლეთ საქართველოში. თბ. 2011, გვ. 383.

231 ლ. ჯიქია. 1924 წლის აჯანყება დასავლეთ საქართველოში, გვ. 389-392.

წელს), რომელიც სოციალისტ-რევოლუციონერი (1905 წლიდან) გახლდათ და ბოლშევიკური რეჟიმისაგან საჩხერის განთავისუფლებაში მონაწილეობდა და სოციალიტ-ფედერალისტი და სტუდენტი *ზურაბ არჩილის ძე* (დაბადებული 1900 წელს),²³² ასევე, საჩხერელი *შოთა გაბრიელის ძე* (დაბადებული 1899 წელს), რომელიც ჭიათურის აღებაში მონაწილეობდა.²³³

ზემოხსენებულთაგან პატიმრობიდან ამნისტიის საფუძველზე განთავისუფლებულთა შორის აღმოჩნდა გამყრელიძეთა გვარის მხოლოდ ხუთი წარმომადგენელი: *ვიქტორ მიხეილის ძე*, *შოთა გაბრიელის ძე*, *ზურაბ არჩილის ძე*, *სერგო ალექსანდრეს ძე* და *მიხეილ (მიშა) დავითის ძე*,²³⁴ ხოლო დანარჩენთა ბედი ჯერჯერობით დადგენილი არ გახლავთ. სავარაუდოა, რომ ისინი იმხანად სსრ კავშირში მიმდინარე დაუნდობელი რეპრესიების მსხვერპლნი გახდნენ.

სომიწოში დაბადებული *სამსონ იოთამის ძე გამყრელიძე* (1880-1944), რომელიც პროფესიით იურისტი იყო, სხვადასხვა დროს მსახურობდა: სენაკის მაზრის სოფელ ახალსენაკის მომრიგებელი მოსამართლის თანამემწედ, ქუთაისის გუბერნიის მომრიგებელ მოსამართლედ, კერძო ადვოკატად. იგი აქტიურად ჩაება საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში, რომელმაც I მსოფლიო ომის პერიოდში ფართო მასშტაბები შეიძინა. მეგობრობდა პოლიტიკურ და საზოგადო მოღვაწესთან და მეცნიერ-აღმოსავლეთმცოდნე მიხეილ წერეთელთან (1878-1965), რომელიც ბერლინში მოქმედი საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის ერთ-ერთი ხელმძღვანელთაგანი იყო. მისი რეკომენდაციით, დამკომის რწმუნებულად დასავლეთ საქართველოში სამსონი დაინიშნა.

საქართველოში ანტიიმპერიული აჯანყების მოსამზადებლად გერმანიიდან ჩამოტანილი იარაღის შემოზიდვის საიდუმლო ოპერაციას, რაც 1917 წლის აპრილში შავი ზღვიდან ფოთის ჩრდილოეთ სანაპიროს მიმდგარი გერმანული წყალქვეშა ხომალდიდან განხორციელდა, სამსონი უშუალოდ ხელმძღვანელობდა. მაშინ შემოიტანეს გერმანული წარმოების 2600 სამხედრო თოფი და მაუზერის ტიპის 500 პისტოლეტი, რაშიც სამსონის მიერ ახალსენაკში შერჩეული სანდო ახალგაზრდები მონაწილეობდნენ.²³⁵

²³² ლ. ჯიქია. 1924 წლის აჯანყება დასავლეთ საქართველოში, გვ. 392-393.

²³³ ლ. ჯიქია. 1924 წლის აჯანყება დასავლეთ საქართველოში, გვ. 396.

²³⁴ ლ. ჯიქია. 1924 წლის აჯანყება დასავლეთ საქართველოში, გვ. 392-409.

²³⁵ კრებ. „ვალერიან გამყრელიძე (1904-1995)“, გვ. 114-116.

ქუთაისში დაიბადა მისი ვაჟი *ვალერიან სამსონის ძე გამყრელიძე* (1904-1995), რომელმაც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოციალურ-ეკონომიკური ფაკულტეტი დაამთავრა. როგორც ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის წევრი, 1924 წლის ანტიბოლშევიკურ სახალხო აჯანყებაში მონაწილეობისათვის დააპატიმრეს. იყო საგამომცემლო საქმის ცნობილი სპეციალისტი და ორგანიზატორი, რომელიც თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობას 36 წლის (1965-1991) განმავლობაში, უნარიანად ხელმძღვანელობდა.

მისი ვაჟები არიან ასევე ქუთაისში დაბადებული სახელოვანი და საერთაშორისო მასშტაბით აღიარებული მეცნიერები, აკადემიკოსები – მათემატიკოსი *რევაზ* (დაბ. 1927 წ.) და ენათმეცნიერი და აღმოსავლეთმცოდნე *თამაზ* (1929-2021) *გამყრელიძეები*. ორივე მათგანი არჩეულია მსოფლიოს არაერთი ქვეყნის მეცნიერებათა აკადემიის უცხოელ ან საპატიო წევრად და დაჯილდოებულია მრავალი პრემიით და სახელმწიფო ჯილდოთი. მათი მოღვაწეობა იმდენად მრავლისმომცველი და შთამბეჭდავია, რომ მის ამომწურავ შესწავლას ცალკე წიგნი შეიძლება მიეძღვნას. აქ მხოლოდ მოკლედ აღვნიშნავთ, რომ თამაზ გამყრელიძე იკვლევდა ძველი აღმოსავლური ენების, ინდოევროპული, სემიტური და ქართველური ენების სტრუქტურისა და თეორიასთან დაკავშირებულ პრობლემატიკას. იგი გახლდათ საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის პრეზიდენტი (2005-2013). მისი მეუღლეა ნინო ალექსანდრეს ასული ჯავახიშვილი (დაბ. 1946 წ.), შვილიშვილი დიდი ქართველი მეცნიერისა, აკადემიკოს ივანე ჯავახიშვილისა (1876-1940), რომლის მესვეურობითაც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი დაარსდა.

თამაზ გამყრელიძის პიროვნულ კეთილშობილებასა და გულისხმიერებაზე მეტყველებს ბაბო (ბარბარე) ნიკოლოზის (კოკის) ასული დადიანის (1903-1999) მემუარების ერთი ფრაგმენტი. აქვე დავსძენთ, რომ ბაბო დადიანმა, თავის ქმარ-შვილთან ერთად, გამოსცადა საბჭოური რეჟიმის საშინელებანი, რაც მათ არაერთგზის დაპატიმრებასა და გადასახლებაში გამოიხატა. ყაზახეთში გადასახლებიდან 1954 წელს დაბრუნებულ და საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტში აღდგენილ ბაბო დადიანს არაერთი ნაცნობი კეთროვანივით ერიდებოდა.

იმ პერიოდში მომხდარ ერთ საგულისხმო ფაქტს ბაბო დადიანი ასე იგონებდა: „ვიყავით თანამშრომლის პანაშვიდზე. გვიანი საღამოა, სუსხიანი შემოდგომა, ძალიან ცივა. წამოვიდა საშინელი წვიმა, ნიაღვარი. მეცვა ნაჭრის, ტილოს ფეხსაცმელი. ვფიქრობდი, როგორ წავიდე აქედან. ამ დროს

მომიანლოვდა თამაზ გამყრელიძე და მითხრა: – „ქ-ნო ბაბო, არ წაზვიდეთ. მე მიგიყვანთ სახლამდე მანქანით“...

იმ პანაშვიდზე ძალიან ბევრი იყო ჩვენი ინსტიტუტის თანამშრომელი მანქანით... თითქოს ერთი ოჯახივით ვიყავით, მაგრამ მხოლოდ თამაზ გამყრელიძემ გამოავლინა ქართული რაინდობა... დროის გადასახედიდან ჩემთვის ეს ფაქტი დაუვიწყარია. თამაზმა მართლაც მიმიყვანა სახლამდე (ძერჟინსკის ქ. № 1), გადმოვიდა მანქანიდან და სანამ ჩემი სადარბაზოს კარს გავაღებდი, არ მიმატოვა“.²³⁶

ალექსანდრე თამაზის ძე გამყრელიძემ (დაბ. 1970 წ.) სადოქტორო დისერტაცია ინფორმატიკის დარგში საარლანდის უნივერსიტეტში (გერმანია) დაიცვა. ამჟამად არის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ზუსტი და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ფაკულტეტის პროფესორი. მისი და – კლასიკური ფილოლოგიის დოქტორი *ეკატერინე გამყრელიძე* (დაბ. 1969 წ.) – საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში მუშაობს.

ქუთაისში დაიბადა ზემოხსენებული ვალერიან გამყრელიძის ძმა *გიორგი სამსონის ძე გამყრელიძე* (1902-1953) – ეკონომისტი, დემოგრაფი, საქართველოში სახელმწიფო სტატისტიკის ერთ-ერთი ორგანიზატორი, რომელიც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სახალხო-სამეურნეო აღრიცხვის კათედრის ხელმძღვანელობდა.

აღსანიშნავია, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის დაცვისათვის 1921 წლის თებერვალში მიმდინარე ბრძოლაში, თბილისის უნივერსიტეტის სტუდენტებთან და მათ შორის მარო მაყაშვილთან ერთად, 18 წლის გიორგი გამყრელიძეც მონაწილეობდა. იგი თავდადებით იბრძოდა კოჯორ-ტაბახმელასთან გამართულ ბრძოლებში, სადაც დაიჭრა.

1926 წლის 19 მარტს, თბილისის უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭოს სხდომაზე გადაწყდა, რომ სოციალურ-ეკონომიკური ფაკულტეტის კურსდამთავრებული გიორგი გამყრელიძე, როგორც წარჩინებული, დაეტოვებინათ საფინანსო მეცნიერების კათედრაზე საპროფესოროდ მოსამზადებლად და მისთვის სტიპენდია დაენიშნათ.²³⁷

იძულებით გასაბჭოებულ სამშობლოში გიორგი გამყრელიძე, ისევე

²³⁶ ბ. დადიანი. მოგონებათა დღიური. თბ. 2008, გვ. 100.

²³⁷ ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭოს ოქმები (1917-1926). გამოსაცემად მოამზადეს და საძიებლები დაურთეს მ. ლილუაშვილმა და ზ. გაიპარაშვილმა. თბ. 2006, გვ. 427.

როგორც ქართული ინტელიგენციის ყველაზე პროგრესული ნაწილი, დევნა-შევიწროვებას განიცდიდა.

1931 წლის 28 მაისს საქართველოს სსრ-ის განათლების სახალხო კოლეგიამ დაადგინა: „მოხსნილ იქნან თანამდებობიდან ინსტიტუტებში, როგორც აშკარა მემარჯვენე და სოციალისტური მშენებლობისათვის საჭირო კადრების მომზადების საქმისათვის შეუფერებელი შემდეგი პროფესორები და მასწავლებლები: პროფესორი გრიგოლ ფილიმონის ძე წერეთელი, პროფესორი ივანე ალექსანდრეს ძე ჯავახიშვილი, პროფესორი მიხეილ ალექსის ძე პოლიევქტოვი, დოცენტი გიორგი სამსონის ძე გამყრელიძე, პროფესორი ანდრია მიხეილის ძე ბენაშვილი, პროფესორი ფილიპე გაბრიელის ძე გოგიჩაიშვილი...“

„კონდრატიეველებად“ გამოცხადებული ეს მეცნიერები და პედაგოგები დაადანაშაულებს სტუდენტ ახალგაზრდობაში კონტრრევოლუციური განწყობის გაღვივებაში.²³⁸

ამ დოკუმენტიდან ჩანს, რომ გიორგი გამყრელიძე იყო იმ ღირსეულ ქართველ მამულიშვილთა შორის, რომელთა მოღვაწეობაც ბოლშევიკური რეჟიმისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა.

მისი ვაჟი, ფიზიკა-მათემატიკის მეცნიერებათა დოქტორი და პროფესორი *ნიკოლოზ გიორგის ძე გამყრელიძე* (დაბ. 1939 წ. თბილისში) მოსკოვში მოღვაწეობს. მისი სპეციალობაა ალბათობის თეორია და მათემატიკური სტატისტიკა, ხოლო კვლევის სფერო – ზღვართი თეორემები მესერული განაწილებისათვის და მომიჯნავე საკითხები. ავტორია საყურადღებო ნაშრომებისა ალბათობის თეორიის დარგში.

ბიოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი *გიორგი (გიგა) ნიკოლოზის ძე გამყრელიძე* (დაბ. 1967 წ. თბილისში) თბილისისა და მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტებში სწავლის შემდეგ მოღვაწეობდა ამერიკის შეერთებული შტატების წამყვან სამეცნიერო ცენტრებსა და უნივერსიტეტებში, მათ შორის პროფესორად ჩრდილო-დასავლეთის უნივერსიტეტში (Northwestern University), რომელიც ილინოისის შტატში მდებარეობს. ამჟამად იგი ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის (ილიაუნი) პროფესორად მოღვაწეობს. იკვლევს პოტენციურად მნიშვნელოვანი ანტიეპიდემიოლოგიური წამლის – მიო-ინოზიტოლის ზეგავლენას ტვინის კრუნჩხვით აქტივობაზე.

ზემოხსენებული სამსონ იოთამის ძე გამყრელიძის ძმისწული – *ნიკოლოზ (ნიკა) პოლიევქტის ძე გამყრელიძე* (1924-2019), ასევე სომიწოში და-

²³⁸ ვ. ასათიანი. კლასიკოსი გრიგოლ ფილიმონის ძე წერეთელი (1870-1939). თბ. G2018, გვ. 145.

იბადა. იგი გახლდათ გეოფიზიკოსი, მრავალი სამეცნიერო შრომის ავტორი, რომელმაც თავისი უკანასკნელი ფუნდამენტური ნაშრომი სეისმოლოგიის დარგში – 95 წლის ასაკში გამოაქვეყნა. მისმა ვაჟმა – *დიმიტრი ნიკოლოზის ძე გამყრელიძემ* (დაბ. 1957 წ.) თარგმნა „ქართლის ცხოვრება“ ინგლისურ ენაზე, ხოლო სარტრის, რასელის, ჰაიეის, კასტანედასა და სხვათა ნაწარმოებები, ფრანგული და ინგლისური ენებიდან – ქართულად და რუსულად.

სამსონ იოთაშის ძე გამყრელიძის მეორე ძმისწული, ასევე სომიწოში დაბადებული *ივანე პოლიევქტის ძე გამყრელიძე* (1927-2012) იყო გამომგონებელი, მრავალი დანერგილი და ფართოდ გავრცელებული დაპატენტებული გამოგონების ავტორი.

სომიწოში დაიბადა გეოლოგიურ-მინერალოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე, მრავალი წლის განმავლობაში ქართული გეოლოგიური სკოლის უცვლელი ლიდერი, სახელმწიფო პრემიის ლაურეატი აკადემიკოსი *პეტრე დიანოზის ძე გამყრელიძე* (1903-1979), რომელიც ალექსანდრე ჯანელიძის სახელობის გეოლოგიის ინსტიტუტს 1955-1978 წლებში ხელმძღვანელობდა.

ასევე გამოჩენილი მეცნიერია მისი ვაჟი, საქართველოს ეროვნული პრემიის ლაურეატი, აკადემიკოსი *ერეკლე გამყრელიძე* (დაბ. 1933 წ.), რომელმაც დიდი წვლილი შეიტანა გეოლოგიური მეცნიერების სხვადასხვა მიმართულების, პირველ რიგში კი, მისი უმნიშვნელოვანესი დარგის – ტექტონიკის განვითარებაში, რითაც საერთაშორისო აღიარება მოიპოვა. იგი ლექციების კურსს კითხულობდა კემბრიჯისა და ედინბერგის უნივერსიტეტებში, ხანგრძლივი მივლინებით იმყოფებოდა გერმანიაში (1967-1968). ამჟამად არის საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის დედაბინის შემსწავლელ მეცნიერებათა განყოფილების აკადემიკოს-მდივანი (1988 წლიდან).

მისმა ვაჟმა – ექიმმა, ბიზნესმენმა და პოლიტიკოსმა *დავით გამყრელიძემ* (დაბ. 1964 წ.) თავისი კარიერა სამედიცინო სფეროში საქმიანობით დაიწყო. მუშაობდა ბავშვთა ნეფროლოგიური სანატორიუმის ექიმ-ნეფროლოგად. 1988-2012 წლებში აქტიურად გახლდათ ჩაბმული პოლიტიკურ საქმიანობაში. იყო ქრისტიანულ-დემოკრატიული კავშირის დამფუძნებელი და ხელმძღვანელი (ირაკლი კაკაბაძესთან ერთად). 2001 წელს სათავეში ჩაუდგა პოლიტიკურ გაერთიანებას „ახალი მემარჯვენეები“ (ლევან გაჩეჩილაძესთან ერთად). სხვადასხვა დროს გახლდათ: თბილისის საკრებულოს წევრი (1998 წლიდან), საქართველოს პარლამენტის წევრი საარჩევნო ბლოკიდან „მოქა-

ლაქეთა კავშირი“ (1999-2004), ასევე, ჯანდაცვისა და სოციალურ საკითხთა საპარლამენტო კომიტეტის თავმჯდომარე, ხოლო შემდეგ – საარჩევნო ბლოკიდან „მემარჯვენე ოპოზიცია, მრეწველები, ახლები“ და საპარლამენტო ფრაქცია „მემარჯვენე ოპოზიციის“ ლიდერი (2006-2008 წლებში). იყო საქართველოში პირველი შპს სადაზღვევო კომპანიის „ალდაგი“ დამფუძნებელი, დირექტორი, პრეზიდენტი და სამეთვალყურეო საბჭოს თავმჯდომარე (1990-1999). 1999 წელს დასახელდა საქართველოს წარმატებულ ბიზნესმენტთა ასოციაციის წევრად.

სოფელ ჯინჭვისში დაიბადა ლიტერატურათმცოდნე, მთარგმნელი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე, ფილოლოგიის დოქტორი *ალექსანდრე გალაქტიონის ძე გამყრელიძე* (1918-1971). სამწუხაროდ, 53 წლის ასაკში ის მოკლეს ქუჩაში, სადაც შეესწრო ასეთ ფაქტს: ახალგაზრდა მამაკაცი სიტყვიერ და ფიზიკურ შეურაცხყოფას აყენებდა თანმხლებ გოგონას. რაინდული სულისკვეთების მქონე ბატონი ალექსანდრე, რომლისთვისაც მიუღებელი გახლდათ მსგავსი დამოკიდებულება მანდილოსნისადმი, შეეცადა თავდამსხმელის შეჩერებას და გონზე მოყვანას, რაც მას სიცოცხლის ფასად დაუჯდა.

მისი ვაჟი – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი *გელა გამყრელიძე* (დაბ. 1951 წ.) ხელმძღვანელობს საქართველოს ეროვნული მუზეუმის არქეოლოგია-ისტორიის მიმართულებას და არქეოლოგიის საბჭოს. 1969 წლიდან მონაწილეობდა: ვანისა და ბიჭვინთის ნაქალაქარების, ქუთაისის, ფოთის, ვალეს, თეთრიწყაროს, მთისძირისა და სხვა არქეოლოგიურ ექსპედიციებში. იკვლევს კოლხეთის ისტორიას, ტოპოარქეოლოგიურ საკითხებს (ძველი წელთაღრიცხვის V – ახალი წელთაღრიცხვის VII საუკუნეები), ანტიკური ხანისა და ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორიას და არქეოლოგიას, არქეოლოგიური ძეგლების სტატისტიკურ-ტოპოლოგიურ კლასიფიკაციას, ჩვენი ქვეყნის ურთიერთობების ისტორიას ანტიკურ და ირანულ სამყაროსთან.

ჯინჭვისელ გამყრელიძეთა შთამომავალი ცნობილი მეცნიერ-იმუნოლოგი *ამირან გრიგოლის ძე გამყრელიძე* (დაბ. 1951 წ.), რომელიც მოღვაწეობდა საქართველოს შრომის, ჯანრთელობის დაცვისა და სოციალური დაცვის მინისტრად (2001-2003). იგი გახლავთ მედიცინის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, დავადებათა კონტროლისა და საზოგადოებრივი ჯან-

მრთელობის ეროვნული ცენტრის გენერალური დირექტორი (2013 წლიდან), ევროპის ალერგიისა და კვლევის იმუნოლოგიის აკადემიის წევრი, ჯანდაცვის მსოფლიო ორგანიზაციის პროგრამების კოორდინატორი საქართველოში.

სოფელ კომანდელში (ონის მუნიციპალიტეტი) დაიბადა *ბახვა ვახტანგის ძე გამყრელიძე* (1933-2001), ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის კავკასიის ეთნოლოგიის განყოფილების წამყვანი მეცნიერ-თანამშრომელი. მის ნაშრომებში შესწავლილია: ქართველი ხალხის სამეურნეო ტრადიციები, მესაქონლეობა საქართველოსა და ინგუშეთის მთიანეთში, ხევსურეთის სოფელი, ცენტრალური კავკასიის მთიელთა მესაქონლეობის სოციალურ-კულტურული პრობლემები,²³⁹ ოსთა განსახლება საქართველოში,²⁴⁰ მათი დემოგრაფიული და ეთნოსოციალური პრობლემები ჩრდილო კავკასიაში²⁴¹ და სხვ. პროფესორად მუშაობდა სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტსა და ზოოვეტერინარულ აკადემიაში.

სოფელ ზოდში (ჭიათურის მუნიციპალიტეტი) მცხოვრები აზნაური მიხეილ გამყრელიძე – აქტიურად იყო ჩაბმული იმავე რეგიონში არსებულ მანგანუმის (იმავე მარგანეცის) მრეწველობაში, რასაც საფუძველი 1879 წლიდან ჩაეყარა. ამ საქმის ინიციატორი დიდი მწერალი და საზოგადო მოღვაწე აკაკი წერეთელი (1840-1915) გახლდათ. მადანს სხვა ორგანიზაციებთან ერთად აბუშავებდა მისი მომპოვებელი ადგილობრივი საზოგადოება „იმერეთი“, რომლის წევრთა შორის, სხვა მრეწველებთან ერთად, გამყრელიძეც გახლდათ. XIX საუკუნის 80-იანი წლების დასაწყისში აღნიშნულმა საზოგადოებამ 120 მუშის მეშვეობით 350 ათასი ფუტი მადანი მოიპოვა. მომდევნო პერიოდში, მსოფლიო ბაზარზე მანგანუმის მოთხოვნილების ზრდის გამო, ამ მადნის მოპოვება გაიზარდა.²⁴²

მრეწველ მიხეილ გამყრელიძის ოჯახში დაიბადა *გიორგი (გუგული) გამყრელიძე* (1903-1975), მომავალში ქართული ემიგრაციის თვალსაჩინო

²³⁹ ბ. გამყრელიძე. ცენტრალური კავკასიონის მთიელთა ალპური მესაქონლეობა. თბ. 1982.

²⁴⁰ ბ. გამყრელიძე. ოსთა განსახლების საკითხისათვის საქართველოში. კრებულში „ოსთა საკითხი“. შემდგენლები და რედაქტორები ა. ბაქრაძე და ო. ჩუბინიძე. თბ. 1996, გვ. 182-207.

²⁴¹ ბ. გამყრელიძე. ოსთა დემოგრაფიული და ეთნოსოციალური პრობლემები ჩრდილო კავკასიაში. „კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული“. XVIII. რ. თოფჩიშვილის რედაქციით. თბ. 2017, გვ. 67-156.

²⁴² ე. ხოშტარია. მრეწველობის განვითარება. წიგნში: „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“. ტ. V. საქართველო XIX საუკუნის 30-50-იან წლებში. ტომის რედაქტორი ი. ანთელავა. თბ. 1970, გვ. 399.

წარმომადგენელი, მწერალი, რომლის ლიტერატურულ ფსევდონიმსაც „გრიგოლ ზოდელი“ წარმოადგენდა. მისი ლექსების პირველი კრებულები: „შემოდგომის ჭიანჭურები“ (1920) და „დაღურსმული ხელები“ (1922) თბილისში გამოიცა. მეგობრობდა „ცისფერყანწელებთან“, განსაკუთრებით ტიცთან ტაბიძესთან და პაოლო იაშვილთან, რომლის მამა ჯობრაილი (ჯობო) და გიორგი გამყრელიძის მამა ბიძაშვილ-მამიდაშვილები იყვნენ. გიორგი გამყრელიძის დის – თინას მეუღლე იყო მწერალი აკაკი ბელიაშვილი (1903-1961).

1923 წელს, თავისი მამის ხელშეწყობით, გიორგი გამყრელიძე სასწავლებლად გაემგზავრა გერმანიაში, სადაც ქალაქ კიოტენის (კეტენის) ინსტიტუტის სამთო-საინჟინრო ფაკულტეტი დაამთავრა. ცხოვრობდა მიუნხენში, სადაც გერმანულ ქალზე დაქორწინდა.

1937 წელს თავისი სპეციალობით სამუშაოდ გაემგზავრა ჩეხოსლოვაკიაში, ხოლო 1941 წლიდან საცხოვრებლად ამერიკის შეერთებულ შტატებში გადავიდა. ცხოვრობდა ტექსასის შტატის ქალაქ დალასში, საიდანაც 1957 წელს ვაშინგტონში გადავიდა. იქ მან დაიცვა დისერტაცია და ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორის ხარისხი მოიპოვა. მოღვაწეობდა ვაშინგტონის ბიბლიოთეკის აღმოსავლური მხატვრული ლიტერატურის განყოფილებაში. ფლობდა გერმანულ, ფრანგულ, ინგლისურ, რუსულ და ჩეხურ ენებს.

ემიგრაციაში გამოიცა მისი ლექსების კრებულები სახელწოდებით: „ლურჯი მონოკლი“ (პარიზი, 1932), „გვიანი როველი“ (სანტიაგო დე ჩილე, 1960), ასევე, უკანასკნელი წიგნი, რომელშიც შევიდა მისი ლექსები, მოთხრობები, უცხო პოეზიის ნიმუშების თარგმანები და ორნითოლოგიური (ფრინველთა შესახებ) ნარკვევები (ვაშინგტონი, 1963).

თანამშრომლობდა ქართულ ემიგრანტულ პრესაში. მეგობრობდა ქართული ემიგრაციის თვალსაჩინო წარმომადგენლებთან: მიხეილ წერეთელთან, კიტა ჩხენკელთან, გიორგი ყიფიანთან, ვიქტორ ნოზაძესთან, კალისტრატე და ნინო სალიებთან და სხვ.²⁴³

1953 წლის 2 მარტს, ჟენევაში მყოფი ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობის დიდებული ქურუმი გრიგოლ რობაქიძე (1880-1962) წერდა: „გიორგი გამყრელიძე ცნობილია ქართულ ემიგრაციაში. იგი ნათესავია პაოლო იაშვილის: არა მარტო სისხლით, მგონსური გზნებითაც. ხოლო ამ გზნებაში იგი თავისებურია: მას აქვს საკუთარი ლირიული ხმა... გამყრელიძე ლირიკოსია. მის შაირებში ბევრია ლირიული. გამყრელიძის შაირში კონტექსტი გად-

²⁴³ გ. შარაძე. უცხოეთის ცის ქვეშ. I. თბ. 1991, გვ. 268-278.

მოხვეწილობა თვითონ და ამოძახილი ამით მძაფრდება. და ეს ხდება ისე, რომ ავტორი გადმოხვეწილობას ერთ სიტყვითაც არ იხსენებს – მით მეტყველია შაირი“.²⁴⁴ აქვე დავსძენთ, რომ სიტყვაში „შაირი“ რობაქიძე „ლექს“ გულისხმობდა.

გრიგოლ რობაქიძის მიერ გიორგი გამყრელიძისათვის გაგზავნილი 21 წერილის ქრონოლოგიური ჩარჩო მოიცავს ათწლიან (1952-1962) პერიოდს,²⁴⁵ რაც მათ შემოქმედებით სიახლოვესთან ერთად, მეგობრულ ურთიერთობებზეც მეტყველებს.

1952 წლის 14 დეკემბრით დათარიღებულ წერილში გიორგი გამყრელიძისადმი გრიგოლ რობაქიძე აღნიშნავდა: „ძვირფასო გიორგი! გუშინ მივიღე შენი გულუხვი ბარათი. მადლობ დიდათ. ქართველთა შორის მხოლოდ მიხეილ წერეთელი წვდა შინადენას ჩემი შემოქმედებისა. ახლა ვხედავ: შენც წვდენიხარ ერთს ვლინებას ამა „დენისა“, წვდენიხარ, როგორც მგოსანი... კეთილი შობა-ახალწელი! იყავი მხნედ და მარჯველ!“²⁴⁶

საგულისხმოა, რომ გიორგი გამყრელიძისათვის გაგზავნილი ბოლო წერილი გრიგოლ რობაქიძეს გარდაცვალებამდე სამიოდე თვით ადრე დაუწერია...

გიორგი გამყრელიძე ფსევდონიმით – „გიორგი ლაშხი“ მოღვაწეობდა რადიოსადგურ „ამერიკის ხმის“ ქართულ განყოფილებაში, ²⁴⁷ სადაც ძირითადად ქართული ლიტერატურის საკითხებზე მსჯელობდა. 1972 წელს მეუღლითურთ საცხოვრებლად გადავიდა მიუნხენში, სადაც მათ თავიანთი სიცოცხლის უკანასკნელი წლები გაატარეს.

ზოდელი *კონსტანტინე ვერემის ძე გამყრელიძე* (1898-1926) 1924 წლის ანტისაბჭოთა სახალხო აჯანყებაში მონაწილეობისათვის დააპატიმრეს და დახვრიტეს. ანტისაბჭოური განწყობის გამომჟღავნების ბრალდებით 1937 წელს დააპატიმრეს მისი უფროსი ძმაც – ინჟინერი *კალენიკე გამყრელიძე* (1896-1970), რომელიც ციმბირში გადაასახლეს.

მისი ვაჟი *ოთარ კალენიკეს ძე გამყრელიძე* (დაბ. 1932 წ.) იურიდიულ მეცნიერებათა დოქტორი და პროფესორია. მისი სპეციალობაა: „სისხლის სამართალი და პროცესი, კრიმინალისტიკა, კრიმინოლოგია, შრომა-გასწორე-

²⁴⁴ გ. რობაქიძე. ნაწერები. IV, პუბლიცისტიკა, ეპისტოლარული მემკვიდრეობა. გამომცემელი ლ. ბაქრაძე. შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა და კომენტარები დაურთო ლ. ცომაიამ. თბ. 2012, გვ. 211.

²⁴⁵ გ. რობაქიძე. ნაწერები. IV, გვ. 609-639.

²⁴⁶ გ. რობაქიძე. ნაწერები. IV, გვ. 609.

²⁴⁷ რ. დაუშვილი. ქართული ემიგრაცია ამერიკაში. თბ. 2014, გვ. 69.

ბის სამართალი“, ხოლო კვლევის სფეროა სისხლის სამართლებრივი უმართლობის პრობლემა და თანამონაწილეობის დასჯადობის საფუძველი. 1963 წლიდან მუშაობდა თინათინ წერეთლის სახელობის სახელმწიფოსა და სამართლის ინსტიტუტში, სადაც ხელმძღვანელობდა სისხლის სამართლისა და კრიმინოლოგიის განყოფილებას და სამეცნიერო საბჭოს. კანდიდატის ხარისხი მიენიჭა ნაშრომისათვის „დანაშაულის შუალობითი ამსრულებლობა და თანამსრულებლობა“ (1974), ხოლო დოქტორობა – გამოკვლევისათვის „სისხლის სამართლებრივი უმართლობის პრობლემა და თანამონაწილეობის დასჯადობის საფუძველი“ (1994).

პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა თბილისის უნივერსიტეტსა და იუსტიციის სამინისტროს თანამშრომელთა კვალიფიკაციის ამაღლების კურსებზე. იყო უზენაესი სასამართლოს მეცნიერ-კონსულტანტი, ადვოკატთა ასოციაციის წევრი, სისხლის სამართლის კოდექსის შემუშავებელი სამთავრობო კომისიის თანათავმჯდომარე. მის მიერ შემუშავებული კოდექსის ვერსია საფუძვლად დაედო საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსის სამთავრობო ვარიანტს. ავტორია 300-ზე მეტი სამეცნიერო, პუბლიცისტური და საენციკლოპედიო სტატიისა. სამეცნიერო მივლინებებით იმყოფებოდა გერმანიაში.

მისმა ვაჟმა, სამართლის დოქტორმა *სულხან გამყრელიძემ* (დაბ. 1968 წ.) იურიდიული განათლება მიიღო თბილისის სახელმწიფო და პასაუს (გერმანია) უნივერსიტეტებში. მსახურობდა: საქართველოს იუსტიციის სამინისტროს კონსულტანტად, საერთაშორისო სამართლებრივი ურთიერთობების უფროსის მოადგილედ, განყოფილების უფროსად (1994-1999), გაერთიანებული ქართული ბანკის (ამჟამად VTB) იურიდიული სამმართველოს უფროსის მოადგილედ (1995-1996), იუსტიციის სამინისტროს სასწავლო ცენტრის მრჩეველად (1999-2000), დირექტორად (2003-2009), გერმანიის ტექნიკური თანამშრომლობის საზოგადოების (GTZ) სამართლისა და სასამართლო რეფორმის პროექტის კოორდინატორად საქართველოში (2000-2003), საერთაშორისო სამართლებრივი თანამშრომლობის გერმანული ფონდის (IRZ) მრჩეველად (2006-2009), საქართველოს უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის დეკანად (2010-2013). აქტიურად მონაწილეობდა საქართველოში მიმდინარე სამართლის რეფორმის განხორციელების პროცესსა და საერთაშორისო კერძო სამართლის კანონის შემუშავებელი სამუშაო ჯგუფის მუშაობაში (1996-1998). იყო საქართველოში პირველი კომენტატორი და ავტორი საერთაშორისო კერძო სამართლის სფეროში დაწერილი პირველი მონოგრაფიისა: „სა-

ერთაშორისო კერძო სამართლის შესავალი“ (2000). პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა ქართულ-ამერიკულ (2010-2017) და აკაკი წერეთლის სახელობის ქუთაისის სახელმწიფო (2015-2018) უნივერსიტეტებში. ამჟამად არის გრიგოლ რობაქიძის სახელობის უნივერსიტეტის პროფესორი (2018 წლიდან) და საქართველოს უზენაესი სასამართლოს კონსულტანტი (2015 წლიდან).

ჭიათურაში დაიბადა მედიცინის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს დამსახურებული ექიმი, საქართველოს ფსიქიატრთა სამეცნიერო საზოგადოების თავმჯდომარე შოთა აკაკის ძე გამყრელიძე (1922-2015). იგი სხვადასხვა დროს მსახურობდა: სოხუმის ფსიქიატრიული საავადმყოფოს მთავარ ექიმად, რესპუბლიკური ფსიქიატრიული საავადმყოფოს სასამართლო-ფსიქიატრიული ექსპერტიზის გამყოფილების გამგედ, მთავარ ექიმად, მიხეილ ასათიანის სახელობის ფსიქიატრიის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის კლინიკურ განყოფილების გამგედ. მისი სამეცნიერო კვლევის ობიექტს წარმოადგენდა ფსიქოზთა ეტიოპათოგენეზი, კლინიკისა და მკურნალობის საკითხები.²⁴⁸

სოფლის მეურნეობის მეცნიერებათა დოქტორი ირაკლი დავითის ძე გამყრელიძე (1908-1971) საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებში პროფესორად მოღვაწეობდა.

ჯინჯვისელი აკაკი პორფილეს ძე გამყრელიძე (1925-1993) მონაწილეობდა II მსოფლიო ომში. თბილისის სამხატვრო აკადემიის გრაფიკის ფაკულტეტის დასრულების შემდეგ მსახურობდა კინოსტუდია „ქართული ფილმის“ მუტიპლიკაციური ფილმების განყოფილებაში. დააფუძნა დიაფილმების გამყოფილება. იყო მხატვარ-რედაქტორი. მონაწილეობდა შემდეგი ანიმაციური ფილმების შექმნაში: „ჩხიკვათა ქორწილი“, „მტრობა“, „წუნა და წრუწუნა“. ავტორია მულტფილმისა „შაქრო და ზაქრო“. შექმნა დიაფილმების სერია: „საქართველოს არქიტექტურული ძეგლები“. იყო კინემატოგრაფისტთა კავშირის წევრი. დაჯილდოვებულია მედლით „სსრკ ფრიადოსანი კონემატოგრაფიაში“ და საქართველოს ღირსების მედლით – ქართული ფილმის განვითარებაში შეტანილი წვლილისათვის.

კალაში დაბადებული ალექსანდრა ილარიონის ასული გამყრელიძე (დაბ. 1940 წ.) მსახურობდა ქუთაისის აბრეშუმის საწარმოო გაერთიანებაში, სადაც მიღწეული წარმატებისათვის მას მიენიჭა სსრ კავშირის სოციალისტური გმირის წოდება (1966).

²⁴⁸ გამყრელიძე შოთა აკაკის ძე. ენციკლოპედია „საქართველო“. I. თბ. 1997, გვ. 547.

სომიწოს დამეწერისა (1949) და მოსახლეობის უდიდესი ნაწილის აფხაზეთში გადასახლების შემდეგ, ამ სოფლის მკვიდრი კარლო გრიგოლის ძე გამყრელიძე (1938-2014) თავისი მშობლების ოჯახთან ერთად საცხოვრებლად ონში გადავიდა. საქართველოს პოლიტიკური ინსტიტუტის დამთავრების შემდეგ იგი ხელმძღვანელობდა ონის რაიონის კავშირგაბმულობის განყოფილებას (1980-2005), სადაც მოსახლეობის პატივისცემა დაიმსახურა. იყო ონის საპატიო მოქალაქე და ღირსების ორდენის კავალერი.

მისი უფროსი ძმა – ჯუმბერ გრიგოლის ძე გამყრელიძე (1936-2011) – ფერმწერი და მხატვრული ჭედურობის ოსტატი განლდათ. მან ლითონის და ხის შეხამებით, მისთვის დამახასიათებელი ორიგინალური სტილით შექმნა რთული ჭედური კომპოზიციები ბიბლიურ და ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ სიუჟეტებზე და უნიკალური ჭედური ყდები.

სომიწოელი ზაალ ნიკოლოზის ძე გამყრელიძე (დაბ. 1944 წ.) მსახიობად მოღვაწეობს რუსთავის გიგა ლორთქიფანიძის სახელობის სახელმწიფო დრამატულ თეატრში, სადაც მისი მეუღლე ლარა ზაჭაპურიძე (დაბ. 1945 წ.) რეჟისორად და კოსტუმების მხატვარ-დეკორატორად მსახურობს. მათი ვაჟი, პროფესიით ყბა-სახის ქირურგი და სტომატოლოგი ზურაბ ზაალის ძე გამყრელიძე (დაბ. 1975 წ.) – საქართველოს თავდაცვის სამინისტროსთან არსებულ სამხედრო ჰოსპიტალში მუშაობდა.

ტექნიკის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი სერგეი ანატოლის ძე გამყრელიძე (დაბ. 1956 წ.) ხელმძღვანელობს რუსეთის ფედერაციის მეცნიერებათა აკადემიის მოსკოვის ვლადიმერ მოკეროვის სახელობის მაღალი სიხშირის ნახევარგამტარების ელექტრონიკის ინსტიტუტს (2016 წლიდან).

შპს „ელექტრომონტაჟის“ გენერალური დირექტორის, ინჟინერ მალხაზ გამყრელიძის (დაბ. 1959 წ.) ძალისხმევით განხორციელდა ელექტროსაინჟინრო სამუშაოები შემდეგ ობიექტებზე: თბილისის წმ. სამების საკათედრო ტაძარი, I გიმნაზია, სატელევიზიო ანძა, ფილარმონიის საკონცერტო დარბაზი, მეტროპოლიტენის სადგურები, საავიაციო, ელმავალმშენებელი და რუსთავის მეტალურგიული ქარხნები, ფოთის პორტის ნავთობის ტერმინალი, ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის ნავთობსადენის სატუმბო სადგური და სხვ.

არქიტექტორ-რესტავრატორმა ირაკლი გამყრელიძემ (დაბ. 1963 წ.) დააფუძნა და ხელმძღვანელობს აღნიშნული პროფილის შპს-ებს: „კად სტილი“ და „GASU“. მის მიერ განხორციელებული პროექტებიდან აღსანიშნავია პროექტები, რომლებიც შესრულდა შემდეგ ობიექტებზე: უწერის წმ. გიორ-

გის ეკლესია, ისტორიულ ჰერეთში (ამჟამად აზერბაიჯანი) მდებარე ქურძუხის წმ. გიორგის და ალიბეგლოს წმ. ნინოს ეკლესიები, სოფელ გომარეთის ღვთისმშობლის ეკლესია (დმანისის მუნიციპალიტეტი), ასევე საქართველოს ეროვნული ბანკი, ჭრელი აბანო და ნაგებობები, რომლებიც თბილისის ისტორიულ ნაწილში, თანამედროვე ბეთლემისა და ბესიკის ქუჩებზე მდებარეობს.

პლასტიკური ქირურგი და მედიცინის დოქტორი ლელა ნოდარის ასული გამყრელიძე (დაბ. 1970 წ.) მოღვაწეობს მოსკოვში, ხოლო გურანდა გამყრელიძე (დაბ. 1974 წ.) „ავერსის კლინიკაში“ ექიმ-სტომატოლოგად, თერაპევტად და ქირურგად მსახურობს.

წინამდებარე ნაშრომის ამ ნაწილს სისრულის პრეტენზია არ გააჩნია. ამიტომაც, მას შეძლებისდაგვარად სრულვეყოფთ შემდგომი კვლევა-ძიების პროცესში.

10. გამყრელიძეთა თანამედროვე რაოდენობა და განსახლების არეალი

1995 წლის 1 თებერვლის მდგომარეობით, საქართველოში ცხოვრობდა 1643 გამყრელიძე, რომელთა თითქმის ნახევარი, კერძოდ, 757 ადამიანი – თბილისში, ხოლო დანარჩენი 886 – რეგიონებში მკვიდრობდა.

რეგიონებში მოსახლე გამყრელიძეთა გვარის წარმომადგენელთაგან 49 ცხოვრობდა მშობლიურ რაჭაში, 311 – იმერეთში, კერძოდ, ქუთაისსა და ჭიათურის რაიონში, ხოლო დანარჩენი 575 – სვანეთში, ქართლში, კახეთსა და სამეგრელოში სახლობდა.²⁴⁹

* * *

ამრიგად, გამყრელიძენი, რომლებიც ფეოდალურ ეპოქაში აზნაურები იყვნენ, თავდაპირველად ცხოვრობდნენ მშობლიურ კუთხეში – რაჭაში, ხოლო საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაშლის შემდეგ, მათი უძრაველობა თანდათან გადასახლდა სვანეთში, იმერეთში, ქართლში, კახეთსა და სამეგრელოში.

გამყრელიძეებმა და მათ საგვარეულო განშტოებათა წარმომადგენლებმა სახელი გაითქვეს საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ, სამეცნიერო და ლიტერატურულ-სახელოვნებო სარბიელზე, როგორც სამშობლოში, ასევე საერთაშორისო მასშტაბით. ამ თვალსაზრისით გამყრელიძენი ქართულ ისტორიულ საგვარეულოთა მოწინავე რიგში დგანან.

²⁴⁹ ა. სილაგაძე. ა. თოთაძე. გვარ-სახელები საქართველოში. თბ. 1997, გვ. 54.

Niko Javakhishvili

Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

FROM THE HISTORY OF GAMKRELIDZE FAMILY

Summary

Among the native Georgian feudal houses, the Gamkrelidzes used to hold an honorable place as one of the noble (in georgian – *aznauri*) houses of the Kingdom of Georgia.

The Gamkrelidze family, which is now widespread throughout Georgia, originated from Racha region. As of February 1, 1995, there were 1643 Gamkrelidzes living in Georgia, of which 757 lived in Tbilisi and the rest 886 – in the regions of Georgia: Svaneti, Imereti, Kartli, Kakheti and Samegrelo.

The present work is the first attempt to study the past of this family and the history of its prominent representatives.

It is divided into ten parts: 1) The origin and the initial settlement area of the Gamkrelidzes – Racha; 2) Imereti branches of the Gamkrelidzes; 3) Kvemo Kartli branch of the Gamkrelidzes – the Shanshiashvilis; 4) Shida Kartli branch of the Gamkrelidzes; 5) Kakheti branches of the Gamkrelidzes; 6) Samegrelo branches of the Gamkrelidzes; 7) Composition of noble Gamkrelidze families in middle of the 19th century; 8) The representatives of the Gamkrelidzes and Shanshiashvilis, as reflected in 19th century Georgian literature; 9) Prominent representatives of the Gamkrelidze house after the end of 19th century); 10) Present day number of the Gamkrelidzes and their settlement area.